

PAŃKO NEZABUDKO

LAS SONRISAS DE JOLM

RELATOS HUMORISTICOS

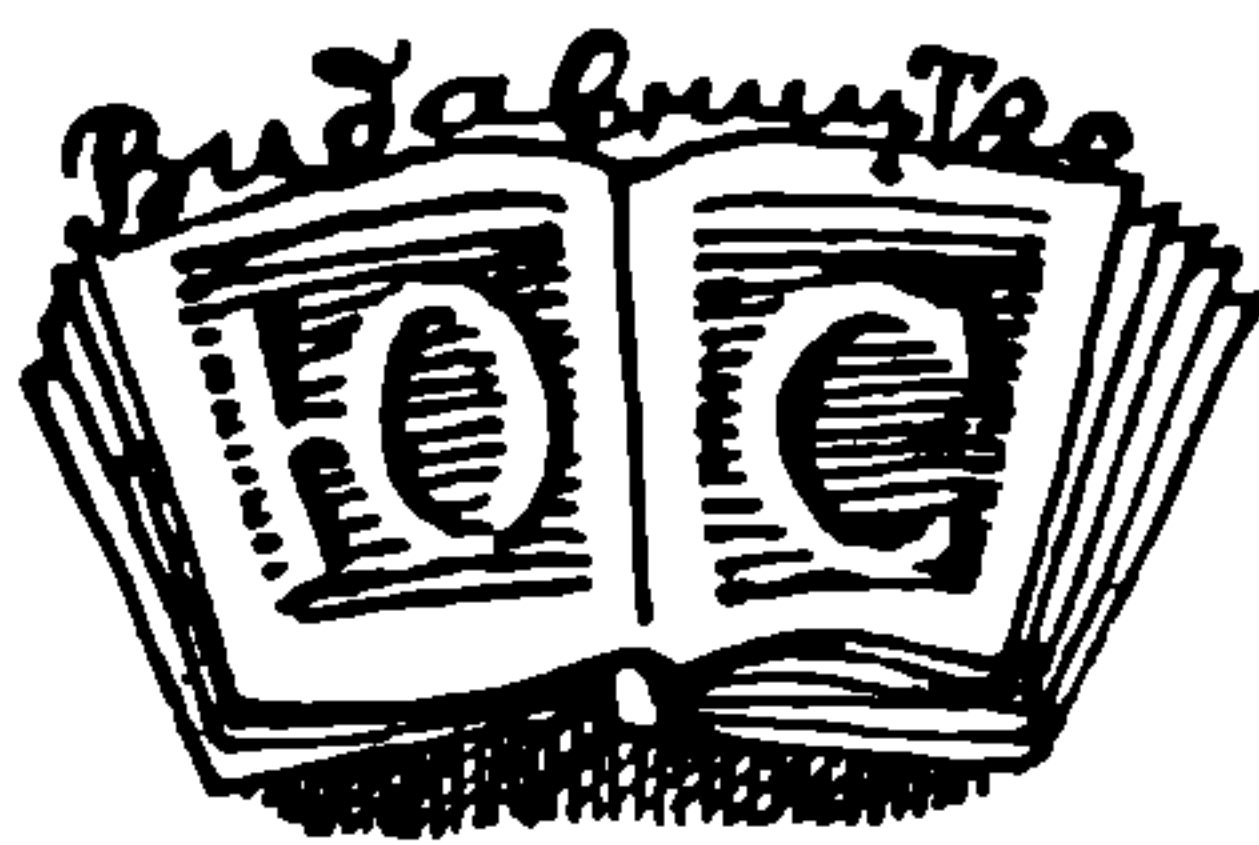
JULIAN SEREDIK, EDITOR

BUENOS AIRES 1974

Панько Незабудько

Холмські усмішки

**Гумористичні оповідання з життя
українського народу на Холмщині
в період царсько-московської
і міжвоєнно-польської окупації.**

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІАНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1974

Тираж 1.000 примірників

Мистецьке оформлення обкладинки

Ольги Пастухів.

Copyright 1974 by the Publisher

Impreso en la Argentina

Printed in Argentina.

ДЕЩО ПРО СЕБЕ

Я народився в селі Павловичах, Грубешівського повіту, на Холмщині 1919 року. Того часу в околиці проходили бої між поляками й українцями, і тому, що село, де містилась православна церква, було окуповане польським військом, мене охрестили в греко-католицькому обряді, в селі Тудорковичах, на Сокальщині. Так, що по релігії я став у православній фамілії з діда-прадіда греко-католиком. Як я народився — не пам'ятаю. Коли точно — не знаю також. У шкільних свідоцтвах з народної школи подано аж дві дати: 2-го липня і 7-го липня. Коли ж довелося мені 1931 р. здавати іспит до гімназії в Сокалі, я мусів додати копію метрики про народження. Дістав копію метрики від того самого священика, який мене охрестив, і побачив, що дату мого народження зазначено там 30 червня. Хоч тоді мені було всього дванадцять років, але ж така нерозбериха мене заінтригувала. Коли ж я справді народився? Запитав у діда:

— Дідуню, а коли ж я точно народився?

— Та Бог його святий знає! Не пригадую точно, але, мені здається, тиждень перед празником Петра й Павла. Як не помиляюсь, то, здається, це була п'ятниця...

Питав я й у бабусі:

— Бабусю, а може ви знаєте, коли я точно народився?

— Знаю, внучку, знаю точнісінько! — відповіла бабуся. — Пригадую собі, наче це було вчора. Це було в п'ятницю рано, тоді, як пішли перший раз жито жати. Жнива тоді випали дуже рано, бо погода була хороша. От тоді й твоя покійна матір, царство їй небесне, народила тебе під першим складеним полукіпком...

Так я й до сьогодні не знаю, і мабуть, ніколи не дізнаюсь уже про точну дату мого народження.

Батько мій називався Федір. Під час першої світової війни він був прапорщиком царської армії. Мама називалась Анісія і була родом з далекої холодної Московщини, з Тульської губернії.

В 1915 році цілу нашу родину, за винятком лише моєї прабабуні, що лишилася вдома, було евакуовано, разом із багатьма іншими жителями в Московщину. Дід мій, баба, тітка та багато односельчан були приміщені в селі Карамишеві, біля станції Лазарево, Тульської губернії, і там перебули мало не три роки. Батько мій, як я згадував уже вище, служив старшиною в царській армії. В царській армії служили також три мої дядьки (батькові брати) — Григорій, Лев і Микола. Два останні були на фронті. Дядько Микола був фельдфеблем і командував чотою піхоти. Біля Жирардова був тяжко поранений в руки й ноги. Дядько Лев потрапив у німецький полон 1915 р. Батько, коли приїхав у відпустку, познайомився з моєю матір'ю, яка була дочкою місцевого вчителя, і згодом одружився з нею. Коли прийшов час повороту в 1918 р., мама поїхала з татом.

1919 року батько був мобілізований до польської армії, але незабаром дезертирував і переховувався вдома, по городах, полях і лісах. Поліція шукала за ним, але не могла його впіймати. Ту невдачу поліції треба в першій мірі завдячувати тодішньому комендантові поліційної станиці в Долгобичеві, Володимирові Любавському, який був у добрих стосунках з нашою родиною й цілим селом, бо його батько довгі роки служив настоятелем церкви св. Покрови в нашому селі. Володя, як його кликали всі в нашому селі, був українцем, хоч, може, й не свідомим. В тодішніх часах українці могли займати відповідальні пости в поліції, війську чи уряді.

Одного разу, коли батько був удома, несподівано наскочила поліція. Під час таких непрошених візит батько ховався, звичайно, на горищі, в клуні, чи го-

родами втікав у поля. Тим разом поліція наскочила так несподівано, що він лише встиг вискочити з хати до сіней, і там наткнувся на коменданта поліції, Володю Любавського, який увійшов у той момент знадвору. Він миттю впхнув батька за двері і заслонив його собою, обіпершись плечима об двері, щоб котрийсь з поліцаїв не заглянув туди. Він врятував батька, але подія та так перестрашила мою маму, що вона захворіла тяжко і за пару тижнів віддала Богові душу. Коли мама померла, я мав усього шість тижнів.

Поховали маму на місцевому кладовищі, зразу при дорозі, третя могила від рогу. За весь час ніхто не спромігся поставити пам'ятника на могилі. В затишному місці спочила моя мама, в тіні великих смерек, між кущами бузку і жасміну. Коли я малим хлопчиною не раз бігав на кладовище, руйнувати воронячі гнізда, чи бавитися з хлопцями у війну, завжди проходив біля маминої могили. Але вона ніколи на мене не справляла жодного враження, наче чужа мені людина була там похована. Сьогодні по стількох літах, коли б мені сказали писати заповіт з тим, щоб він був би сповнений, я не хотів би нічого більше, лише після моєї смерти бути похованим там, де безмірно далеко звідси, на рідному кладовищі, край дороги, в кутку цвинтаря, в тінях смерек, між кущами бузку й жасміну, біля моєї, незнаной мені, мами.

Незабаром після смерти мами, большевики зайняли нашу околицю. Батько вийшов з укриття і пішов з большевиками. Коли я підріс і почав набиратись розуму та став уже дещо кумекати про Україну, не раз напрошувалось мені питання: чому батько не пішов з рідною українською армією боротись за свою державу? Цей факт — один з багатьох фактів національної несвідомости українського населення Холмщини. Багато літ пізніше, коли німці 1941 року зайняли частину України, батько, який проживав з родиною (оженився вдруге і мав троє дітей) на підсоветській Волині, оминув евакуацію, а після приходу німців працював в управлінні району на становищі начальника кан-

целярії. Я був тоді в Німеччині. В кінці 1941 р. батько приїхав до Львова лікувати горло. Його примістили в шпиталі в Голоську. Звідти я отримав від нього першого листа після довгої мовчанки. Батько писав раніш, але від 1930 р. не було від нього жодної вістки. До його смерти в 1942 р. я отримав від нього кілька листів і поштових карток. З листів його я довідався, що він назавжди розірвав з більшовиками і перейшов до українського національного табору.

Отож, не маючи ще й року, коли батько в 1920 р. пішов з більшовиками, я опинився без мами й тата. Опікувались мною дід, баба, тітка Домаха і дядько Лев.

Зупинюсь трохи біля дядька Лева.

Він мене дуже любив. Хворів тяжко на туберкульозу. Набрався тої страшної недуги в німецькому полоні. З полону він утікав, але його піймали, зачепили шнурок за пояс, підтягнули до гиляки дерева і так він висів, лише пальцями ніг дотикаючись землі, аж ротом пішла йому кров. Від того часу почав хворіти. Помер у лютому 1924 року.

Як я вже згадав вище, дядько Лев мене любив. Я йому віддячувався тим самим. Ні з ким не хотів я їсти, лише з ним. Наші побоювались, що хвороба може перейти в мій організм, але, Богу дякувати, я й до сьогодні здоровий.

Дядько Лев учив мене всяких дурниць, між ними пісеньку про «Малгоху і Кіндрата», яку він сам склав. В нашому селі жило двоє старих — чоловік і жінка. Він називався Кіндрат, а вона Малгоха (Малгожата). Вона була полька по національності. Ця пісенька зводилась лише до двох речень:

«Малгоха! Дай клоччя троха!

А ти, Кіндрате — давай шмати (ганчірки)!»

Коли дядька Лева ховали і виносили тіло з хати, я, вилізши на паркан, давай співати:

«Малгоха! Дай клоччя троха!..»

Мене тітка зразу забрала геть, ще й ляпаса дала, а люди, хоч це був похорон, сміялись і говорили:

— Як він його навчив, так і попрощав його.

До писання й малювання я мав нахил від дитинства. Пам'ятаю, раз перед Великодніми святами, бабуся і тітка побілили хату знадвору, причепурили. Я нишком набрав з печі шматочків вугілля, вийшов надвір і давай по свіжо-побілених стінах малювати коней, курей та собак.

Побачила бабуся і руки заломила з розпачі.

— І не міг тебе нечистий кудись в інше місце занести? Домахо! Та біжи-но скоріш сюди! Дивись, уся робота пропала через отого гицля! А щоб тобі...

Тітка до мене з патином, але я шмиг через огорожу і в городи. Хіба доженеш? Все одно, що вітра в полі. Але дідового пояса я таки не оминув. Добре відперіщив мене за те.

Били мене часто, бо й було за що. Била раз учителька за те, що на шкільній дошці намалював її. Хоч вона не була подібна, але під сподом я написав її ім'я й прізвище. Ще в першій класі учитель Андрій Занько, який дуже був подібний до того пана, що висів у шкільній залі на портреті (а був це президент Польщі Ігнаци Мосьціцькі), і якого я респектував чи не найбільш з усіх моїх численних пізніших учителів, «випрасував» раз мені лінійкою штани за те, що в зошиті для рахунків я понамальовував курей, качок та іншої всячини. Вибив, ще й викинув за двері, в коридор. Стояв я там і плакав, і ніхто не співчував мені, всі сміялись. Лише один учитель собака, здоровенний Бренц, був ласкавий для мене. Підійшов і лизнув мені щоку. Дід, коли дізнався, що трапилось зі мною в школі, відпоров мене також.

— Шибенику! — кричав. — Вчитись треба в школі, а не богомазити!

Дістав я навіть і від пан-отця. Одного разу на лекції релігії він розповідав про Авраама, а я собі нишком під лавкою давай малювати півня, що якраз вискочив на шкільну огорожу, навпроти вікна, і завзято кукурікав. Я був зайнятий тою роботою так, що й не чув, як пан-отець два рази викликав мене. Опам'ятався лише тоді, коли він підійшов до мене, взяв за вухо і по-

чав тягнути з лавки. Накрутив добре мені вуха, дав ляпаса по тому місці, на яке сідається, і поставив на коліна за дошкою.

Ніхто не розумів мого замилювання. Били всі, наче я робив якийсь страшний злочин.

Навіть уже в дорослому віці, коли я перебував в Аргентині, мав халепу через малювання. Мало на Віжа Девото*) не потрапив. Було це так:

Працював я в мого приятеля Петра, який узяв контракт на будову на Віжа Сольдато, мав там поширювати невеличку церкву. Одного дня, під час обідньої перерви, я взяв кусок вугілля й намалював на стіні здоровенну карикатуру «вождя і батька народів» Сталіна та ще й з люлькою в зубах. Пришелепкуватий падре**) як побачив, наробив галасу, мовляв, хто це посмів на церковній стіні такого великого грішника намалювати? Це ж нечувана профанація святині! Повідомив поліцію. Другого дня вранці, коли я приїхав до роботи, побачив двох поліцаїв, які розмовляли з другом Петром. Коли вони забралися геть, Петро підійшов до мене й каже:

— Тікай звідси чимскоріш! Поліція оце за тобою питала. Питала, де той, що Сталіна намалював на церковній стіні. Я їм відповів, що не прийшов сьогодні до роботи. Тоді сержант мене питає:

— А як він називається?

— Хосе, — збрехав я.

— А як його прізвище?

— Не знаю. Забув.

— То, може, знаєте, де він мешкає?

— На жаль, не знаю.

— Як це так? Не знаєте ні прізвища, ні адреси вашого робітника?

— Та він щойно третій день, як став до роботи. Я ще не встиг його зареєструвати, — брешу далі.

*) Віжа Девото — тюрма в Буенос-Айресі.

**) Падре (есп.) — пан-отець.

— Добре, — сказав сержант. — Якщо той тип появиться на роботі, прошу зразу ж повідомити мене.

— Добре, — відповів я.

Вони пішли, а я оце до тебе ...

Я миттю змився, наче мене й не було там. Три дні просидів удома. Через прокляте малювання три дні робочих утратив.

Третього дня прийшов до мене ввечері Петро й каже:

— Завтра можеш уже приходити. Я говорив з падре і розповів йому за тебе, що ти не комуніст, а віруючий християнин, і що намалював «батька народів» не маючи наміру профанувати святині. Падре подобришав і зразу поїхав на поліцію, а після сказав мені, що справу полагоджено. Так, що завтра марш до роботи! Ось, бачиш, як я тебе виручив з біди? Але це тобі даром і сухо не обійдеться! Пляшку доброго вина коштує така робота.

Отак закінчився інцидент з падре. Досить дешево, за одну пляшку італійського вина «Капрі».

Багато більше я мав клопотів через малювання. Однак малярем не став. Химерна доля скерувала мене на інший шлях.

Мав я також великий нахил до астрономії.

Пригадую собі, я боявся вночі сам виходити надвір. Коли ж потреба притискала так, що мусів виходити, тоді в ескорті моїй ішла бабуся.

Пригадується, наче це вчора було, чудові весінні, чи літні ночі. Соловейко аж заливається у кущах бузку, десь далеко на озерах рейкають жаби, хлопці на вулиці так голосно співають, що аж луна котиться. Зірки високо на темно-синьому небі моргають, переморгуються, місяць уповні, лискучий як тарілка, завис над тополею, а світ увесь навколо переливається срібно-зеленими кольорами. Я ж сиджу собі біля куща кропиви й дивлюсь на небо.

— Бабусю! — звертаюсь до баби.

— А чого тобі? — відповідає.

— Скажіть мені, скільки зірок на небі?

— О, мабуть сто, як не більше.

Я дивуюсь. Сто для мене тоді було високою, недосяжною цифрою.

— Бабусю! — питаю знову. — А чому місяць світить на небі?

— Бо бачиш, якби він не світив, то було б темно, — відповідає авторитетно бабуся.

— А чому сонце світить удень, коли видно?

На таке скомпліковане питання, яке переходило вже межі бабусиноного знання, вона гостро відповідала:

— А висиджуйся там уже скоріше, бо ще тебе комарі заїдять!

А тепер трохи про мій родовід:

В ранньому мойому віці мене мало цікавив родовід, а пізніше було вже пізно вивчати його, бо я опинився на двадцятьпершому році мого життя на чужині. Тому то історія нашого роду (по лінії батька) для мене була дуже обмежена, лише до прадіда.

Прадід мій називався Гриць. Був високого росту, сильної будови і подивугідної фізичної сили. Про нього я наслухався оповідань від старих дідів, далеко старіших від мого діда Івана, а найбільше від старого Шевця. Він говорив мені:

— Прадід твій покійний, царство йому небесне, го-го, це був не такий хиряк, як ти! Це був здоровань! Високий, під саму стелю, а сильний такий, що підкови кінські гнув у руках. Чортове ребро було в нього...

Не знаю точно, прадід мій, чи пра-прадід був зайшлий. Дехто казав, що походив з греків. Про нього є оповідання в цій збірці п. н. «Пригода з конем».

Помер мій прадід в молодому віці, на сороковому році життя. Підняв щось важке і занапастив тим себе передчасно. Прабабця Євка лишилась вдовою. Я її добре пам'ятаю, бо вона померла 1929 року.

Дід мій Іван також відзначався великою фізичною силою. Був вище середнього зросту, похилий трохи у плечах. Господарив на десятиох моргах землі, та ще за царської Росії займався контрабандою. Село наше лежало при російсько-австрійському кордоні, тому ба-

гато людей займались контрабандою, між ними й мій дід. Ходив на австрійську сторону, купував там горілку по сорок копійок за кварту, а пізніше вдома перепродував по рублеві. Всі контрабандисти зналися з російською прикордонною сторожею, а особливо з офіцерами, і тому проходили кордон без перешкод. Розуміється, частину купленого краму треба було віддавати військовим як компенсацію за нелегальний перехід кордону.

Діда мого знало все прикордонне начальство, від командира батальйону аж до взводного, який був начальником сторожевого посту в нашому селі.

Розповідав не раз дід, а також багато разів чув я від інших колишніх контрабандистів, що якось у Долгобичеві на посту, де містилась команда роти, з'їхались офіцери на пиятику. Звичайно, така okazія не обійшлась без контрабандистів, які доставляли алькогольні напої по дуже дешевій ціні. Був тоді на тій okazії й мій дід. В той час на пості служив дуже сильний солдат, якого прозвали Самсоном. Підпивши, офіцери схотіли влаштувати видовище-боротьбу. Покликали Самсона, а тоді давай заохочувати мого діда, щоб ішов з ним боротись. Дід боявся спочатку, бо Самсон був куди більший від нього, але після того, як Самсон почав хизуватися своєю силою, схопив його в оберемок і гепнув об підлогу так, що мусіли Самсона відливати водою, а опісля пролежав він довший час хворий.

Дід дбав за своїх дітей, особливо хлопців, і, як казали в нас, потрапив вивести їх у люди. Найстарший син Гриць був чиновником в окружному суді, батько мій Федір — офіцером в царській армії, Микола був в армії фельдфебелем, а Лев — знаменитим кравцем. Обидві мої тітки закінчили тільки сільську двокласну школу і повиходили заміж. Старша Єва вийшла заміж ще перед першою світовою війною, в село Пісочне, що лежить над самим Бугом, а друга, молодша, Домаха, в 1929 році.

Дядько мій Лев, батько та тітка Домаха були ви-

сокого зросту. Вдалися в діда. Натомість решта були низького зросту і присадкуваті, як бабця. Моя мама також була невеличка, тому я, мабуть, вдався в бабино-мамин рід.

Отака то коротка історія мого родоводу по лінії діда й батька. Родовід по лінії баби й мами ще менше мені відомий. Знаю лише, що мій прадід по бабиній лінії за кілька років перед смертю осліп, а дід мій по мамі був сільським учителем і помер від горілки. Оце й усе.

До народної школи пішов я перший раз у вересні 1926 року. Дід узяв мене за руку й повів до сусіднього села Нисмич, яке лежить за кілометр від нашого села, вже в Галичині, бо в нашому селі школу тоді закрили через брак достатньої кількості дітей. Учитель Андрій Занько зареєстрував мене і наказав прийти другого дня.

Мені дуже не хотілося йти до школи, аж на плач забирало. Пам'ятаю, наче вчора це було. Ішли ми до школи з моїм товаришем Мішкою. Він теж не хотів йти до школи й підплакував. Пройшовши частину дороги, ми вирішили ловити раків. Я зловив кільканадцять і приніс пізно пополудні до хати, але й дістав від діда добру порцію поясів. Від того часу вже боявся в шкільні години йти на раки.

Другого року відкрили знову школу в нашому селі і я в ній далі продовжував набиратись розуму.

Батько часто писав листи з Советського Союзу, і коли я підріс та був уже в четвертій класі, наполягав, щоб мене віддали до гімназії. Дід був невдоволений.

— Та з нього, — говорив він, — буде такий пан, як і господар. Та він крім до малювання, ні до чого більше не надається. Шкода гроші витрачати даром...

Але мимо того, вирішив таки віддати до гімназії. Вчителька моя Анеля Шенаор підготовляла мене до другої класи, але на іспиті я провалився з німецької мови. Решту предметів здав на посередньо, лише з рисунків і малювання здав на відмінно.

Дід був невдоволений з мене, але зате вдоволений із своєї передбачливості.

Наш сусід (приятель мого батька) і мій хресний батько Максим питає діда:

— Дядьку! Ну, як там? Здав екзамен малий?

— Та я вже давно говорив, що він лише здібний богомазити. З рисунків здав добре, а решту на посередньо. Натомість з німецької мови «спалили» його.

Слово «спалили» — студентський жаргон, а звичайною мовою це означає, що провалили. Пізніше, хто лише потів мене подразнити, питав: «Ну, як спалили?» Я дуже сердився.

Коли батько з незалежних від нього причин перестав писати, а в діда не було грошей, щоб оплачувати школу і дорогий прожиток в місті, я мусів попрощатися з гімназією.

Після того я завжди мріяв, як би знову поступити до гімназії, і підготовлявся до того. Раз, пасучи корови, я лежав на траві та вивчав латинську граматику. Я був так зайнятий, що не запримітив, як до мене підійшли два наші студенти, уже по maturі — Сянько й Іван. Побачивши, що я вивчаю латину, Сянько сказав Іванові:

— Ось, кому треба до школи ходити!

Але моя мрія не здійснилась. Самоосвітою довелося здобувати малу частину того, що була б дала школа.

Читав я багато. Прочитав майже всю польську літературу. У читальнях «Просвіти», в сусідніх галицьких селах, прочитував з української літератури все, що попадало під руки. Читав переклади на польську й українську мови чужинецьких письменників і поетів: французьких, англійських, німецьких, американських, італійських, чеських і т. д. Читав дещо і з московської: Пушкіна, Лермонтова, Достоевського, Некрасова, Толстого...

Дід недолюбливав, коли я читав будь-яку книжку. Він казав:

— З книжки хліба їсти не будеш. Іди та краще за вила берися!

Національної свідомости я набирався, слухаючи оповідань старших свідоміших жителів села, а особливо дядька Філімона, чоловіка моєї тітки Домахи, який пройшов усі етапи визвольних змагань у рядах УГА, та від хлопців-галичан із сусідніх сіл. Пригадую, який вплив мали на мене свідомі хлопці.

Був у нашому селі наймит на ім'я Павло. Гарний, високий, сильний. Був охочий і до співу, і до танцю, і до бійки. Боялись його і респектували всі хлопці, а не одна дівка-багачка, коли б не сувора опіка батьків, прилипла б до нього, не зважаючи на те, що він наймит. Цей Павло був тоді для мене величезним недосяжним авторитетом. Одного разу я вивчав лекцію історії про козацько-польську війну за часів Хмельницького. В підручнику був малюнок запорозького козака з довжелезним списом у руках, з шаблюкою при боці та мушкетом через плече. Якраз зайшов до нас Павло. Подивився на малюнок і сказав мені:

— Бачиш, оцей-о козарлюга, десяток поляків перебив би сам один!

Отакі прості слова, а як вони тоді вплинули на мене! До кінця життя не забудуться.

Але найбільший вплив мали на мене українські книжки. Як я вже згадував вище, я їх брав з читалень «Просвіти» з сусідніх сіл, бо в нашому селі не було читальні, не було бібліотеки, а навіть такі часописи, як «Батьківщина» і «Народна Справа» заборонялись польською владою. Тому, хто із свідоміших жителів села хотів читати рідну газету, мусів її виписувати на адресу когось з українців у сусідніх галицьких селах. В селі не було найменшого прояву культурного життя, не було ні театру, ні хору. Єдину церкву, яка гуртувала жителів, поляки знищили 1929 року. Молодь, а особливо хлопці, поза хатньою працею не мали де виладовувати своєї енергії, тому часто робили збитки людям. У тому випадку не був і я останнім.

Одного разу, а було це в суботу під час жнив, на-

ші на полі косили пшеницю, а мені наказали пасти гуси. По обіді, коли сонце трохи знизилось, дід послав мене по корови. Долами між стернею та по обніжках було доволі трави. Я пішов, але, на своє нещастя, зустрів колегу Ануля. Ануль (він називався Адольф) був поляк. Жив із своєю родиною на приходстві. Дядько його Ясько служив у легіонах Пілсудського і за те польська влада віддала йому церковну землю в оренду.

Зустрівшись зі мною, Ануль розповів, що на височезному ясені, на кладовищі при дорозі, він збудував гніздо, наносив туди сухих грудок з метою «бомбардувати» жидів, які в дні шабашу, коли була гарна погода, робили гуртами прогулянки дорогою між Варяжем й Угриновом. Дорога якраз проходила біля нашого кладовища. Ми полізли на дерево. Коли надійшла перша групка молодих жидів, ми давай її обкидати грудками. Розуміється, ніхто з них не посмів лізти на високе дерево, щоб піймати нас на двадцятиметровій висоті, але один жид став біля ясеня та почав ждати, коли самі ми зліземо. Минула година, друга. Я почав трястись від страху на згадку про корови й діда, і в душі проклинав Ануля і жида, який і не думав відходити. Аж коли сонце зовсім спустилось до заходу, він забрався собі геть. Дід, не діждавшись мене з коровами, послав по корови тітку, і вона їх пригнала на поле.

Ой, мав же я за це. Побив мене дід, як ніколи. Бив посторонком і за кожним ударом говорив:

— А не чіпай людей, шибенику!

Ввечері пішов і розповів про наш «подвиг» Касьці, матері Ануля, і та його теж побила здорово поліном. Кричав на все село.

Іншим разом я мало не потрапив знову в халепу через Ануля, хоч взагалі був непричетний до його нового «подвигу». Я носив гімназійну шапку-рогатівку, і по ній мене здалека пізнавав кожний мешканець села. Мати Анулеві купила також гранатову шапку-рогатівку. Він її надів і зразу побіг у сад дядька Захарка красти яблука. Побачила його тітка Юстина, Захар-

кова дружина, і по шапці-рогатівці думала, що це я. Наробила крику:

— А ти куди вперся? — кричала. — Геть, щоб тебе розірвало! Добре тебе навчив дід у школі! Ти, злодію!..

Добре, що справа виявилась раніше, ніж дід міг застосувати свій дисциплінарний закон.

Коли впала Польща 1939 року і прийшли німці, село пробудилось від сну. Свідоміші громадяни кинулись до громадської праці. Відкрито в селі парафію, до села призначено священика. Служби Божі правились у каплиці, зробленій нашвидкуруч в одній з кімнат приходства. Другу, більшу кімнату відведено для театру. Зорганізовано церковний хор, який співав і на різних академіях. Зорганізовано читальню «Просвіти». Почалась підготовка до першої вистави. Підготовляли досить тяжку до виконання драму І. Тобілевича «Безталанна». Режисера ми мали прекрасного. Був ним Володимир Харко, людина із закінченою вищою освітою. Він походив із сусіднього села Нинович, закінчив теологію ще за Австрії, був старшиною в австрійській армії. Після війни, чомусь не схотів бути священиком. Жив у нашому селі, при сестрі, яка вийшла сюди заміж. Був він режисером і в рідному селі Ниновичах, і під його вмілою рукою тамтешній аматорський гурток успішно виконав не одну виставу.

Роля Гната випала мені. Партнеркою моєю в ролі Софії була сестра мого товариша Мішки — Надя. Проби відбувалися щовечора. Режисер прів надімною, щоб витиснути з мене бодай мінімум того, що вимагала роля Гната. Нервувався і сердився. Після кількох проб сказав голові «Просвіти»:

— Не надається! І ростом не відповідає Гнатові, і здібностей аматорських — як кіт наплакав. Не знаю, як дам собі раду з ним.

Але не замінювали іншим.

На Йорданські свята відбулась вистава. Невеличка заля була набита вщерть народом. Більшість публі-

ки становили гості, між ними багато перебіжчиків з-за Буга, які встигли вирватись з-під советів.

Розпочалась перша дія. Режисер, сильно побоюючись за мене, вийшов.

Перша дія пройшла добре. Хлопці й дівчата грали так, що ніхто не вірив, що вони перший раз на сцені. І я вив'язався задовільно. Дальші дії пішли ще краще. Опісля казали всі, що я грав дуже добре, природньо. Надя переступила межі найкращих сподівань. Грала, як справжня артистка. Так вглибилась у свою роль, що плакала насправду.

В останній дії Гнат кидається з дрючком за Софією. Я грав, немов був справжнім Гнатом. Коли Софія, утікаючи з хати, добігла до дверей, я догнав її на порозі і так уперіщив по плечах ломакою, що вона, бідолашна, упала за куртиною. Заля охнула. Я вчув лише за собою голос якоїсь жінки:

— А щоб тобі руки покрутило!

Бідній Надійці більше двох тижнів боліла спина від удару.

Але щодо вистави — ми тріумфували. Нам гра-тулювали і хвалили нас — свої й гості. Найбільше вдоволений був режисер. Результат його мозольної праці — несподіваний.

За тиждень ми повторили виставу з неменшим успіхом.

Незабаром я виїхав до Німеччини. Виїжджаючи, навіть не попрощався зі своїми. Не любив, як плачуть. Я ж їхав лише на шість місяців. Хто ж міг сподіватися, а найменше я, що вже не повернусь до рідної хати.

В Німеччині пробув на роботі до кінця війни, опісля переїхав з дружиною до українського табору для переміщених осіб у Галлендорфі. Там перебули ми до жовтня 1949 року.

Табір для мене був доброю школою. Організоване життя, відповідне товариство, часті зустрічі з видатними діячами та участь у культурно-освітньому житті бу-

ли тими факторами, що виробили в мені риси повноцінного члена організованого суспільства. Працював я на становищі культурно-освітнього референта, був секретарем Таборової Ради та редактором бюлетенів «Скиталець» і «Сумівське Життя». Писати почав ще в таборі, будучи кореспондентом різних наших часописів. Перебуваючи від 1950 до 1956 року в Аргентині, дописував до місцевих тижневиків — «Українське Слово» і «Наш Клич». Як сатирик, фейлетоніст і гуморист виступив досить пізно, в 1955 році, на сторінках «Українського Слова» в Буенос-Айресі. Співробітником «Мітли» став після приїзду до Північної Америки.

Колись, ще вдома, ворожила мені ворожка, стара Венгліньська, що майбутність моя пов'язана з мітлою. Те саме згодом повторила циганка. І ось ворожба справдилась: мітлою заробляю на хліб щоденний, «Мітли» завдячую найбільше, що став нібито сатириком і гумористом.

В яких умовах доводиться писати, не питайте! В скрайньо несприятливих. Більшість моїх речей написана в харчевому підприємстві, де я працюю, під час обідніх перерв і сніданків, на папері, яким витираєш руки. Багато я його списав уже. Під час обіду, чи сніданку, інші сидять собі, попивають каву, чи кока-колу, гуторять. А я за кавою пишу. Спочатку така моя поведінка дуже дивувала деяких колег-американців. Дивились на мене, як на юродивого. Але згодом звикли. Ще й сьогодні трапляється, що підійде до мене такий тип і, жуячи гуму, іронічно посміхається та й питає:

— Що так пишеш?

Коли тип трапляється нестерпним для мене, я відповідаю:

— Науковий трактат про те, чи муха може мати ревматизм.

— О, про це? — відповідає він, наче компетентний в такому питанні.

Керівник підприємства часом не то жартома, не то серйозно каже:

— Та ти вже мені за весь час щонайменше три милі паперу змарнував!

— Соррі! — відповідаю. — Але я зате рук ніколи папером не витираю. (В американських харчевих підприємствах обов'язково часто мити руки й витирати папером).

— Ах, ти! — вроді крикне. — Мабуть, доведеться тебе звільнити таки!

Але й до сьогодні не звільнив.

А я пишу й пишу.

Не знаю, як критики зустрінуть мою книжку — простелять стежечку бодай до підніжжя нашого рідного «Парнасу», чи повісять на першій стрічній деревині? Перші мої критики — дружина і кум висловились неприхильно.

— Який там ідіот читатиме твої дурниці! Ти краще б пішов на механічні курси, то, може, була б якась користь із тебе! — каже дружина.

А кум, просто, вхопившись за мудрощі «хлопської філософії» сказав:

— З писання хліба їсти не будеш!

Точнісінько так, як колись мій дід говорив, що з книжки хліба їсти не буду.

Я, однак, ніколи не брав близько до серця такі поради, знаючи, що людина живе не для того лише, щоб нищити хліб...

То ж критикуйте на здоров'я, як хочете, лише, Бога ради, не бийте. А може й на старість кий став би мені в пригоді? Хто його знає!

КАЛАКУТ

Сьогодні рано в селі неабиякий рух. З усіх боків поспішають люди в напрямку Гнатової хати. На обличчях у кожного цікавість, змішана із страхом.

— Що сталося?

— Що трапилось?

— Гната сьогодні обікрали. Здоровенну яму вирили під хлівом, півтора сажня завдовжки і близько сажня в глибину. Бісові сини, злодії, витаскали двох кабанів годованих з хліва попід підвалиною. Один кілограмів на триста — його думав Гнат продати; другий менший, понад двісті кілограмів годувався на сало для Гнатової сім'ї. Забрали і — поминай, як кажуть! Шукай тепер вітра в полі! Є, правда, сліди від обійстя ген загумінком аж до дороги, а там і загубились. Гнат ходить сам не свій. Час від часу з досади підсмикує ріденького рудого вуса. Настя, його дружина, ламає свої спрацьовані руки, плаче та витирає запаскою очі.

Кожний з присутніх старається потішити потерпілих господарів.

— Гнате! Не журись! Он поліції мало не видно, Прийде з собакою. Йй-бо, знайдуть!

— Добра собака в них. Кажуть, вовк сибірської породи.

— Не плач, Насте! Он нам тому три місяці також украли кабана, але якось живемо.

— Як не плакати мені, — говорить крізь сльози Настя, — коли шкода! Годувала їх самою картоплею та осипкою. Думала — користь буде. А тепер користь он для кого! Ой-йо-йой!

— Не плач! Цить! Знайдеться може. . .

— Он в Ощеві в одного вкрали коней, але коли

прийшла поліція, а особливо отой Гурскі з вовком, так спіймали злодіїв аж у Тішивцях на ярмарку, закували їх і пігнали до Грубешова.

— Це випадок, лише випадок, — сумно мовить Гнат, безустанку підсмикуючи вуса. — Он у Василя вкрали кобилу, в Івана телицю, а в Семена всю комору вичистили. Який же вислід був від розшуків? Пропало. Не поміг ні Гурскі, ні його вовк.

— Та воно правда... Але, не треба втрачати, Гнате, надії... Якось воно буде.

Через чотири хати від Гната жив старий «поляк» Тимко Тимощук. Поляк? — спитаєте здивовано. — Щось тут не на місці з прізвиськом! Як так? Тимощук і поляк? До речі сказати, він і сам не знав, хто він. Його дід і батько були православні. Його охрестили Тимком в церкві також. Колись, кажуть старі люди, що тут була «унія», але коли Холмщина попала під владу «батюшки-царя», оця «унія» мусіла поступитись перед православ'ям. Хто його знає, як воно там було! Хіба лише одні ці вчені знають, що то пишуть газети і книжки. Дядьки і тітки тим мало цікавились. Обробляли свою земельку, ходили до православних церков, родились, женились та вмирали, були льояльними супроти «батюшки-царя» та говорили всі руською мовою, якої не розуміли ні зайди-ляхи, ні інші зайди — московські царські чиновники. Оці зайди називали їх «хахлами». Ну, і що? Хахол — то й хахол! Назви мене й горшком, аби лише в піч не пхав. Коли ж «цар-батюшка» проголосив був свободу, багато вернулось назад до католицької, але не уніятської, лише до римської церкви, чи, пак, костьола. Їх стали називати поляками, бо де ж хто бачив, щоб порядний русин був римо-католиком? А що переважно жоден з них не міг ані в зуб утяти по-польському, їх стали називати «калакутами».

Отаким калакутом був дід Тимко Тимощук. «Поляком» він став у наслідок химерних політичних обставин. Але тим мало хто, здається, цікавився.

Цієї фатальної ночі дід Тимко чомусь не міг зас-

нути. Перевертався в клуні на сіні з боку на бік. Рябенький Султан безперестанку гавкав, вибігаючи за клуню, на огороди. Виходив туди й дід Тимко декілька разів. Один раз пройшовся навіть стежкою аж на леваду, до річки, але не помітив нічого. І що можна було помітити, як надворі темно, хоч око виколи! А ось рано — на, маєш тобі! І хто міг би подумати, що через чотири хати злодії господарили цієї ночі? Нездарма Султан гавкав безустанку. Добрий пес!

Пішов старий Тимко й собі до Гната. Аж за голову схопився, побачивши вириту величезну яму під свинарником.

— От, каналії!

Люди приходили і відходили, метикували, бідкалися та потішали Гната і Настю. Старий Тимко вже в десятий, може, раз розповідав, як то він не міг заснути, як його Султан безперестанку гавкав, і як він виходив навіть ген аж над річку, але не запримітив нічого.

Десять коло десятої ранку приїхала поліція — сам комендант Рабкевіч і Гурскі з вовком-собакою. Обдивились, щось записали. Собака обнюхала сліди, побігла городами слідом на дорогу, а там і завертілась, утративши, мабуть, слід...

— Пане солтисе! — звернувся комендант до солтиса Гарешка. — Тепер покищо підемо до вас, а ви постарайтеся викликати принагідних свідків. Може, хтось що бачив, щось чув...

Старий Тимко тількищо вернувся додому. Ще не встиг роздягнутись, аж тут уже й посильний від солтиса.

— Діду! Йдіть зараз до солтиса. Приїхала поліція і комендант хоче говорити з вами.

— На, маєш! А він що хоче від мене?

— Не знаю, але, правдоподібно, справа з отими злодіями.

Нема ради, треба йти.

Дід Тимко несміливо переступив поріг солтисової хати, мнучи в руках старий солом'яний бриль.

— Як сен пан назива? — запитав комендант.

— Тимко Тимошук, прошу пана.

— Ага! Іле вам лят, дзядку?

— Сімдесят п'ять буде, як зачнуть копати картоплю.

— Якей пан народовосьці?

— Поляк.

— Добже. А тєраз розповєдзцє, дзядку, мі вшистко, цо ви відзелі і слишелі тей ноци.

Дід Тимко покашляв, плюнув і зачав розповідати:

— Ото, прошє пана, пєс муй цалу ніч пшекал і пшекал, цо я не міг заснуць. Я собі міркую, цо... цо... цо за лихо, цо то вун так собі пшека. Вийшовім надвур, щось кілька разуф обшєд обійсця, а єдин раз пушєд ген-ген стьождков аж над рєчку. Нічєго не було, ніц не бачив, тільки Султан муй вшистко пшекал і пшекал... Аж рано чую...

Комендант подратовано зірвавсє з місця.

— Панє Тимошук! Які з пана, до дябла, поляк, як не умєцє по польску гадаць? Мувцє юж, до холєри, по руску! Я лепєй вас зрозумєм!

Рєшту, цо бачив і чув, дід Тимко розказав по-своєму, мовою, цо говорили нєю дід і баба, батько і мати.

ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ

Ціла волость не спить. Як же ж спокійно можна заснути, коли завтра завітає до неї дуже рідкий та особливо шанований гість — день виборів нового волосного голови, чи вїйта, як тут кажуть. Населення волости розбите на три, ворожі собі, табори метушиться по селах і колоніях, обговорюючи жваво завтрішню подію, яка наявно докаже, хто має тут природний пріоритет: автохтони українці, чи зайди поляки. Хоч кожний з українців був переконаний, що у випадку їхньої перемоги, справи назагал не покращають, але все ж таки, бодай, вибрати свого чоловіка на голову волости належало б до неабияких успіхів.

Населення волости, як зазначено вище, було розбите на три групи: 1). свідомий український елемент, 2). несвідома частина українського населення і 3). найменша група — поляки, в склад якої входили колоністи-осадники, місцевий польський елемент, так звані, калакути, і, врешті, урядовці, вчителі та кілька панів — великих землевласників.

Список кандидатів, уже давно затверджений повітовим старостою, висить при фронтових дверях волосного управління, а його відбитки порозвішувані по всіх селах волости. Кандидатом на вїйта від першої групи є Максим Квітко, свідомий українець, людина освічена і поважна. Від другої групи — Іван Левицький, також українець з політичного переконання, «метаморфоза», як його прозвали, бо, справді, не вгризеш, хто він: свій, комунофіл, чи польський вислужник. Усім він був, з ким не приставав би на хвильку. Одним словом, хитрий русин, що хилиться туди, куди вітер дме. Від третьої групи — Ігнац Стащук, один з видніших репрезентантів групи калакутів. Це найменш надійна кандидатура з огляду на те, що національний склад населення волости на вісімдесят відсотків український. Найбільше виглядів на перемогу має Максим

Квітко, за якого будуть голосувати всі свідоміші села, розташовані вздовж т. зв. «сокальського кордону», та поважна частина населення з дальших сіл.

Ідуть останні приготування.

В кооперативі «Самопоміч» села Павлович аж кишить від народу чоловічої статі (де ж там бабам пхатись до політики!). Обговорюють завтрішні вибори, дискутують, інколи сперечаються. Цю своєрідну виборчу гарячку часто-густо переплітають передражнюючими репліками та в'їдливими дотепами.

— Цікаво, який то вислід дадуть завтрішні вибори? — питає Семен Захарка.

— Або я пророк, чи знахор? — насмішливо відповідає той.

— Завтра ввечері зайдеш до мене, я тобі напевно скажу, — докидає жартівник Павло.

— Жарти на бік, хлопці! — відіззався статечний господар Гриць. — Нічого тут нема смішного. Кожному цікаво знати, хто вийде війтом.

— Я даю голову, що Максим вийде! — оптимістично підхопив Василь. — Чим тут ламати собі голову? Адже ж добрих шістьдесят відсотків голосів буде за ним!

— Не кажи гоп, як ще не перескочив, — критично зауважив дід Степан.

— Але ж, діду, — пробував боронитись Василь, — ми маємо обрахунки, яких не можна сумніватися. . .

— Обрахунки обрахунками! — не здавався дід Степан. — Цифри мертві! Їх можна переставляти, як кому захочеться. Щось у мене мало надії, щоб наш Максим війтом став.

— Цифри грають роль в математиці, а не в політиці! — докинув своїх «п'ять грошів» філософ села, Назар.

— Як то, діду, з тими цифрами, що ви оце згадували? Я щось не второпав, — обіззався хтось із гурту.

— А от так. Його недолюблює влада, бо він наш чоловік. І не допустить його. . .

— Т-ссс!!!

— Може, воно так зле ще не буде. . .

В той час у приміщенні волосного управління йшла таємна нарада.

— Панове! Шанси наші на виграш дуже мізерні. Ясно, як два і два чотири, що перемога гайдамацького ставленика запевнена. Що робити? — журився старий легіоніста — інвалід Пйотровські.

— Я в цьому аж ніяк не вбачаю жодної загрози, — відізвався волосний писар Черкас, менш-більш поміркована людина. — Подумай, перемога у волості! (Засміявся іронічно). А зрештою, вони є повноправними громадянами Речіпосполитої. І переважно льояльні.

— Я сен з панем не згадзам! — забрав слово директор семиклясової школи Урбаньські. — Їх обов'язок служити у війську, платити податки, виконувати шарварки, посилати дітей до наших шкіл і т. д. Політика — не їх справа. А щодо льояльності, то вибачте мені, пане Черкас. Русини — хитрий народ. Як держиш кулака над ними, то вони ніби то льояльні, а попусти їм лише, зараз тобі про Україну починають виспівувати. Не можна ніяк допустити до того, щоб у виборах переміг їхній кандидат. Я навіть був би за тим, щоб не лише війта, але й солтисів по селах наставляти з наших поляків.

— Да, да, панове! Я вполне поддержи́ваю виводи пана директора. Їх нада сільне тримаць у ренках! — піддержав директора польсько-московським суржи́ком православний священник Волков, колишній денікінський капітан, який після війни залишився в Польщі, прийняв горожанство, висвятився на священника та змінив своє справжнє прізвище Волков на польсько-московську мішанину — Волкославські.

— Цо ви сен там, панове, мартвіце! — зареготався комендант поліції, старший сержант Рабкевіч, крутячи з махорки цигарку, завгрубшки в два великих пальці, взятих докупи. — Який би там дурень дозволив отим хохлам мати свого війта? Уже моя голова в тому, що побачуть вони його, як своє вухо! Ха-ха-ха!

— Але ж, панове, сфальшування виборів іде про-

ти конституції Речіпосполитої! Навіть, коли б і цю протизаконну можливість взяти до уваги, то вона можлива лише в тому випадку, як сторони менш-більш балансуються взаємно. А тут же їхня така переважна більшість.

— Дурниці! — засміявся комендант. — На ту більшість ми маємо добрий лік! — І він значучо ударив рукою по кобурі, звідкіля виглядала ручка нагана.

Проти такого аргументу контраргументу не було.

Вибори відбулися спокійно. Вже під вечір неофіційно всім стало відомо, що Максим Квітко отримав 1256 голосів, «метаформоза» Левицький — 413, а висуванець поляків, калакут Стащук — 125. Вислід виборів ще офіційно не оголошувано, бо треба було ще затвердження повітового старости. Щойно завтра під вечір копії виборчого комунікату з печаткою і підписом повітового вельможі буде розліплено в публічних місцях волости.

Василь мав рацію і тріумфував.

— А що я казав, діду? Не на моє хіба вийшло? — хвалився при першій зустрічі з дідом Степаном.

— Почекай, почекай! Не спіши! Ще не знати, що староста скаже. Побачимо.

І староста сказав. Сказав коротко, плюючи на ті параграфи конституції, де забезпечувалось право виборчої більшості та волю переважної більшості населення. Сказав, ще й наче на сміх печатку з орлом прибавив і свій власний підпис-закарлючку поставив.

Наступного вечора населення волости читало зміст комунікату:

О Б' Я В А

Доводимо до відому всіх мешканців нашої волости, що вислід останніх виборів війта такий:

1). Ігнац Стащук	1256	голосів
2). Ян Левицький	413	"
3). Максим Квітко	125	"

Отож, згідно волі більшости населення,
війтом обрано пана Ігнаца Стащука.

Виборча Комісія

Затверджено повітовим старостою дня тако-
го, року такого.

Підпис і печатка

Василь мовчав, стискаючи кулаки. Стискала кулаки «переможена» українська сторона.

Другого дня поїхала делегація до волосного управління з протестом. Їх прийняли холодно. За всіх говорив комендант Рабкевіч, представник міністра внутрішніх справ на місці. На перші слова протесту він зірвався і з криком накинувся на делегацію:

— Ідзьце, панове, до дябла! Я вам дам зараз право! Тут право — я, а в повіті староста! Зрозуміло? Вшивайтеся до чортової матері звідси, і щоб я вас більше тут не бачив!

— І не валнуйтеся! А то на ваші гарячі голови води холодної нальєм! — докинув піп-зайда Волко-славські.

Так закінчилися вибори в одній із волостей славної міжвоєнної Речіпосполитої польської.

ЧЕРЕЗ СОБАКУ ДО «КОЗИ»

Миколі сьогодні не щастить від самого ранку. Здається, чи не на ліву ногу встав із постелі. Спочатку з жінкою посперечався. Вчепилась його за нізащо. Тісто на хліб підійшло догори так, що полетіло на землю. Хіба ж він винен цьому? Хоч би сказала, щоб поглядів, а то, нічого не сказавши, побігла до сусідки соли позичати, ну й, звичайно, за жіночою традицією, забарилась там мало що не пів години. Він навіть і не знав, що вона побігла до сусідки, бо сидів собі тоді на пеньку за хатою. Прибігла й наробила крику, наче, борони Господи, справжня катастрофа сталась, та до нього з претенсією, мовляв, він винен. От пащекувата баба! Тьху!

Після суперечки пішов, сердитий, на город, а там знову халепа: сусід Захарко зробив йому гостру завагу, щоб свої кури пильнував, бо йому грядку геть розгребли. Хіба він винен, що дурна курка подвір'я рідного не хоче триматись і на чужий город чорти її несуть? Він же не намовляв її до такого нечесного діла, ані не заганяв навмисне. Хіба впильнуєш її, доглянеш, щоб не лізла?

Захарко сказав йому, що як хоче кури тримати, то хай огорожу добру поставить. Легко сказати: поставити! Але за що? Та хіба він розуміє, що в нього ні шага в кишені, вітер лише віє там. Може він грошовитий багач же, голову задира вище стріхи, то йому це доступне. Та хіба багач бідного зрозуміє? Коли б розумів, то поставив би собі огорожу, а не псував би своїх нервів чужими курми, а йому, Миколі, своїм язиком...

У Миколи і його дружини Гандзі четверо дітей,

дрібних, як горішки. Прогодувати таке «стадко», одягнути і взути не так просто, як комусь здається. Сусід його, Захарко, хіба знає, як це тяжко? Де там! У нього не так, як у Миколи — два моргі поля всього, а двадцять чотири, та ще й докупив щось моргів п'ять панського поля та морг сіножати. Він не шість осіб, а шістдесят прогодував би, і не так, як Микола — на картоплі й затирці, а на салі й маслі круглий рік. В Захарка, крім жінки Юстини, лише один синок Василько, і то такий блідий, аж зелений, вічно хворий, по лікарях з ним завжди вештається. Йде і заточується від подуву вітру, точнісінько так, як оте дохле курча, що стоїть онде під кущем кропиви. І то таке на білому хлібі, маслі й салі живе — не живе, росте — не росте. А в нього он четверо замурзанців, як поросята опецькуваті, босі й голопузі, не хворіють ніколи, не простудиться ні одне, хоч нераз по осінніх приморозках роздягнене й босе гасає.

Оце бавляться тепер на дорозі, в пилюзі, перед хатою. Четверо Миколиних голопупенків і з пів тузина сусідських. Крик, сміх, плач переплітаються наперед, а галас такий, аж земля ходором ходить.

У Миколи ще й кітка вчора четверо сліпеньких котенят привела на світ. Гандзя заздальгідь зробила їй місце в шопі в куточку, постеливши соломи. Ось там вона й лежить із своїм приплодом.

І собака є в Миколи, хоч стерегти нічого ні в хаті, ні на дворі. Лежить он, під кущем бузку. Барбос називається. Але, який там з нього барбос! Рябенький, в білі й чорні латки, худий такий, що шкіра до костей поприсихала, бо годувати нічим, лінивий такий, що рушиться хіба тоді, коли угледить в руках патики, а боязливий гірше зайця. Тупни лише на нього, зразу дремене в буряни й кущі і пропаде там, як вітер в полі. Через того собаку люди насміхаються з Миколи, мовляв, коли собака Миколи втікає, значить, хтось іде до хати. Навіть й не гавкне, наче йому заціпило.

Микола вийшов перед хату, на вулицю. Був гарний травневий передполудень. Сьогодні неділя і можна

трохи відпочити. Сів на призбі, задивився на малеч і задумався. Навіть і не запримітив, що Барбос вийшов ліниво також і ліг собі оподалік на стежці.

«Гай, гай, — думав Микола. — Немає, мабуть, нічого кращого в світі, як бути отаким бахуром».

Йому пригадалось його дитинство, немов чарівний, напівзабутий сон. І він отак бігав, скакав, вистрибував, пустував. Немов у калейдоскопі майнула перед ним його минушина. Школа, юність, військова служба в царській армії, війна, рани, шпиталь. Далі революція і поворот додому. Зустрічі з Гандзею і любов. Ніхто тепер не впізнав би в дружині його колишню вродливу, веселу Гандзю. Така зробилась докучлива, сварлива й кисла, немов торішній огірок. Згодом одруження, а тоді, як пішли дітиська, що два роки нове. Шестеро вже було б, бо двічі близнята вродились, та Господь не велів тішитись усіма, померло двоє. І, може, щасливі вони, що не житимуть у злиднях, не гаруватимуть по фільварках, чи багачах наймитами, як оце він гарує. Вже п'ять років працює в панському фільварку, на панських ланах. П'ять днів у тиждень, по дванадцять годин щодня. А заробить стільки, що взяти до купи ще прибуток з його двох моргів, то ледве-ледве зв'яже кінці з кінцями. Не їдять так, як оцей Захарко, що з родиною купається в салі й маслі, а на олії живуть. Кусочок сала, чи м'яса хіба лише на Великдень, Зелені Свята, Покрову, Різдво й Новий Рік перепадає. А вже вбратись і взутись як люди, й не надійся. В старих лахах ходи в будень і свята, а босий — від морозів до морозів. Ну, й житуху принесла польська влада, щоб вона провалилась!

Микола таки направду сьогодні на ліву ногу встав із постелі, бо ось, нова халепа сунеться. Ні звідси, ні звідти чорт приніс поліціянта, держиморду Жеповського. Йде, голову задер догори вище самого міністра Перацкого, пасок під бородою, значить, стережіться, бо службово. За плечима коромислом стирчить карабін, ще й з багнетом гострим, лискучим. На бік з дороги — влада йде!

А влада вже доходить до хати й її гостре око зразу запримітило собаку, що лежала оподалік під кущем на стежці.

Микола зауважив поліциста, як він уже був за пару кроків від нього, і аж мороз пішов йому поза шкірою та занило аж в п'ятах. А той підійшов і, навіть не привітавшись, указав пальцем на Барбоса, що дрімав собі під кущем глоду і неприємним різким голосом запитав:

— Що то єст?

— Барбос, — відповів Микола.

— Як ти гадаш до мене, кабане еден? За образу представника влади Річипосполитої — десять злотих кари!

Вийняв нотатник і записав. Тоді знову сказав пальцем на собаку і спитав знову піднесеним голосом:

— Що то єст?

Голос був такий різкий і голосний, що Барбос пробудився, а побачивши поліциста, зірвався і дременув за хату в буряни, не гавкнувши навіть.

— Собака, — відповів Микола.

— Так бись мувіл, глупцо! — відповів Жеповскі.
— Маш десять злотих кари ще за те, що пса не прив'язуєш.

— Та ж, паноньку, він навіть й мухи не зачепить! Бачили ж ви самі, як утік, навіть не гавкнувши.

— Стуль писк! — крикнув поліціант і тицьнув Миколі папірець.

За два тижні солтис приніс Миколі папір, на якому чорним по білому було написано, що він, Микола Михальчук, покараний за образу поліціанта і за те, що його собака не була на прив'язі, і що має до двох тижнів заплатити штраф в сумі двадцять злотих. У випадку ж, коли б до визначеного терміну не заплатив, буде покараний ще десятьма злотими.

Два тижні Микола вечорами й неділями ходив між люди, щоб позичив хто на відробок двадцять злотих, але на марно. Бідніші не мали грошей, а з багатів ніхто не знайшовся охочий допомогти йому.

Пройшов термін. Микола не заплатив штрафу.

За два тижні солтис знову приніс папірець, на якому було написано, що як до тижня не заплатить тридцять злотих, то пришлють екекутора.

Минув тиждень, як з батога стрілив. Микола знову не заплатив. Де ж йому взяти грошей? На дереві не ростуть і не валяються на вулиці.

Довелося ждати екекутора. Приїде і хай забирає оці всі достатки.

І він приїхав із солтисом одного дощового дня, коли свої та сусідські діти бавилися в хаті, на припічку сиділа кицька з чотирма котенятами, а на дворі на призьбі під стріхою сидів, виставивши через шкіру ребра, Барбос. Той, побачивши гостей, змився чимскоріш, не давши господарям і знати.

Увійшли до хати. Розглянулись — мізерія мізерна! Крім трьох ікон у куті — нічого підхожого, щоб забрати. Потріскана піч з обваленим припічком, замість ліжка, постеля із старих дощок. На постелі горохова солома, стовчена на січку. Мабуть, цілий рік не міняли. Подерте рядно. Жодної подушки. Стіл із зломаною ногою, яку Микола скріпив двома вербовими дощечками. Розхитана лавка і такі ж два ослони, з яких один стоїть лише на трьох ногах, бо одна випала і Микола не встиг забити назад. І це все.

— Що я тут буду брати? — сказав екекутор до солтиса і розвів руками. — Тут нічого нема, крім купи дітей і котів та здохлого пса. Ходімо звідси!

Пішли геть.

Але Миколі дарма не пройшла ота страшна образа поліціянта Жеповського і що собака була не прив'язана. Мусів відсидіти цілий місяць на своїх харчах у волосній холодні та рубати дрова для волосних вельмож. Щодня Гандзя за сім кілометрів носила йому хліб, цибулю, часник і затірку, чи картоплю. Виявилось, що не була така погана, як Микола думав про неї.

Повернувшись після місяця холодної, як він казав «кози» додому, зайшов увечорі до кооперативи.

— Ну, як там було в «козі» з медом, чи з маком? — спитав якийсь уїдливий дядько.

— Піди й попробуй! — огризнувся Микола.

— Бачиш, Миколо, — обізвався дід Степан. — З владою треба бути обережним. Образиш панка чим-будь і кукай тоді.

— Та чорт його хотів образити! — відповів Микола. — Спитав мене, вказавши на собаку, що це, і я йому сказав, що Барбос. Хіба ж він, дурень, не знає, що кожний собака має ім'я? Задармо пришив мені вину!

— Миколо! — звернувся до нього солтис Гарешко. — Ти мусиш прив'язувати собаку, кусає він, чи втікає. Такий, бач, закон, нічого не вдієш. Влада тут не розбірається.

— То, може, у вас є кусень якого старого ланцюга, то дайте мені на відробок. Поможу косити.

Знайшовся ланцюг і Микола був радий страшенно, як ніколи. Не лише омине в майбутньому неприємностей з владою через дурного собаку, але й наїсться в солтиса при косовиці по саму горлянку.

ЮРОДИВИЙ

Хто ж не знає, чи, бодай, не чував у тих сторонах про славного старця, чи пак — «діда», як звуть там старців, Василя, прозваного простолюддям популярно «дурним Ваською». Від Космова до Павлович, від Пісочного до Потуржина не знайдеш людини, яка його не знала б. Нема храмового свята, відпусту, чи проводів, де не був би присутній Васька. Го-го! В такі замітні дні в році його не вдержиш удома! Не перешкодить йому дощ, буря, чи спека, мороз, чи сніговія. Торбу на плечі і — море по коліна! Сам хоч не вміє ні читати, ні писати, і календарем ніколи не користується, але вам на пам'ять скаже, коли й у якому селі припадає храмове свято, відпуст, чи проводи. Прийшовши до наміченого пункту завжди майже першим, починає з крайньої хати обходити село. «Отче наш» і «Богородице Діво» змовить вам, наче горіха розгризе. І «Упокой» заспіває, як треба. А пісень скільки знає! Правда ходяча музична енциклопедія. І побожних, от хоч би про Турковицьку Божу Матір, чи святого преподобного Серафима, який з ведмедем приятелював, чи преподобного Миколая, і світських різних-преріжних, і «політичних» навіть, як, от наприклад, ця, що починається словами:

«Поляки, дураки,
Де ваш розум дівся?»

Дід Васька навіть уміє видумувати пісні, укладаючи слова та komponуючи мелодії. От, хоч би взяти пісню, як кажуть ляхи, «на дзядовсков нутев» про якусь там Ольгу Медведеву та її тапчан. Хочете сумної? — затягне вам сумної. Не потребуєте навіть плакати, бо як вам заридає, заголосить, то жодна голо-сільниця так не втне, Хочете веселої? — заспіває ве-

селої, та ще й як! І підскочить мало не до сволока, і руками приплесне.

Отакий то Васька — дід, чи, пак, старець.

Знаю, як ви собі його уявляєте: старий, вусатий, а може, й бородатий, ще й сліпий, бодай, на одне око, весь у латках, обвішаний торбами. Йдучи, стогне, крекче тяжко ще й обпирається на тернову палицю. Ні. Васька цілком ще молодий собі хлопець, не більше тридцятки. Жвавий, безвусий і видющий на обидва ока. Старече на ньому хіба лише полатані, а інколи й геть обірвані лахи та дві торби. А зброя — ціпок ще й із здоровенною закарлючкою на кінці.

— Для чого тобі, Васько, така палиця здалась? Та ж тебе всі собаки у волості знають! — питали його нераз.

— Спираюсь на неї, як Зецпосполіта польска (не вимовляв грубих шелестівок) на булаву пана марсалка! — відповідав Васька, сміючись.

Побила доля нещасного Ваську ще з малку. Думайте, що ось так, ходячи за прошенням хлібом, він бідний і голий, як турецький святий? Де там! У нього маєток, що якби такий іншому, то носа дер би вище долгобичівської дзвіниці. Дев'ять моргів має у спадку по своїх батьках, пів родинної хати та обійстя в рідному селі Голубому, що лежить над річкою Бугом, три кілометри на південь від містечка Крилова. Як бачите, в матеріяльному відношенні не поскупилась йому доля. А от у чому іншому, то вона виявилася ще гіршою скупендрягою від тої старої Волосінки, що, крім шматка сухого хліба, ніколи ще бідному Васьці нічого кращого не дала. Розуму такого, як його мають нормальні люди, пошкодувала йому доля. Тому Васька, якому життєвий годинник ось-ось викалатає тридцятку, розуму має на п'ятирічного хлопчика. Одним словом, п'ятої клепки бракує йому в голові. Тому його вважають юродивим, і дехто так і називає його. Васька, однак, з того не завдає собі жодного клопоту і щасливий, як Божа птиця, що не сіє, не жне, а хліб Господній їсть.

Живе він собі в рідному Голубому, при своїй сестрі, яка вийшла заміж за порядного господаря. Звичайно, що ні сестрі, ні швагрові не подобалися Васьчині мандрівки за прошенням, вони йому забороняли цей промисел. Не раз і палиця мала роботу, але не помагало нічого. Доки болить, у порядку, а перестане — Васька миттю забув за все і жде лише нагоди, щоб непомітно вислизнути з-під опіки сестри і швагра, а тоді — за торбу і в дорогу! Врешті вони переконалися, що нічого не вдіють і лишили його в спокої.

Помимо того, що всі його вважали за придуркуватого і, як з таким, поводитись, але любили і обдаровували краще, ніж інших старців. Ніхто його не пускав від себе з порожніми руками. А вже в такі дні, як храмові свята, чи проводи, то торби його вщерть були набиті білим хлібом та запашними колачами. Не рідко перепадав шматок сала, чи ковбаси, а то й порядна чарка горілки, чи кухоль пива. Зате Васька, як хто забажає, виспіває «Била жінка мужика», «Ой, кум до куми» чи «Пані була хвора», а інколи й такі, яких не можна записати...

Не бракувало й злісних сміхунів, що за об'єкт жартів брали бідолашного Ваську. Нераз можна його було побачити з чудернацько підстриженою чуприною, або половиною поголених вусів, чи бороди. Колись один із таких збиточників виголив йому кружок на голові, і Васька в такому вигляді пішов під польський костюл. Після Богослуження його обступила юрба, сміялась та глузувала з нього. Підійшов якийсь чоловік і питає:

— Чому ти так, Васько, виголив собі голову?

— Бо я взе тепер є католицьким кардиналом! — під загальний регіт відповів придуркуватий Васька.

На Покрову в селі Павловичах храмове свято, чи, як кажуть тут, празник. Тоді в селі створюється великий рух. Щохвилини з різних боків перекочуються вози з людьми, які їдуть у гості до своїх рідних чи приятелів. Після Богослуження, що відбувалось під голим небом, на місці, де колись стояла церква Свя-

тої Покрови, що її ляцькі нелюди зруйнували ще в 1929 році, люди розходяться по хатах. В кожній хаті бенкет, підсичуваний горілкою, медом, вином та пивом. Із хат летить гамір веселих, на підпитку, гостей. То тут, то там чути безладні співи. Це вже хтось перебрав мірку. З нової хати коло школи особливо виринається хрипкий тенор. Ось він завів:

«Занадився журавель
До бабиних конопель...»

Його підтримує не менш хрипкий басище та пискливе жіноче сопрано. Веселяться гості. Ніхто тому не дивується, бо ж сьогодні великий день у році — свято Покрови. Веселіться, їжте, пийте! І народ веселиться, помимо того, що рука займанця до самого живого добирається. Але не сила його вбити традицію в народі, виплекану на протязі довгих століть. Закороткі руки й розум!

На майданчику, біля школи, хлопці заходилися влаштовувати музику з танцями. Зносять лавки і крісла, щоб було на чому сісти та відпочити після танців. Був, правда, клопіт з комендантом поліції, сержантом Рабкевічем, що не хотів дати дозволу. Але, як солтис села, Гаречко, почав його вмовляти та ще й у гості запросив, бездушний комендант подобрішав, махнув рукою й сказав:

— Добре, солтисе! Дозволю на вашу відповідальність. Хай бавляться, але уважайте, щоб тих галіціянуф було якнайменше на забаві!

З довколишніх сіл — Нинович, Нисмич, Угринова, Тудоркович, Коркова, Варяжа та інших уже багато хлопців прийшло на забаву. Багато ще не встигло, прийдуть пізніше. Хлопці поділились на гурти і розмовляють. Один, найбільший гурт співає пісню. Як на крилах летить пісня про руйнування Січі: «Ой з-за гори, з-за лиману вітер повіває...» Цю пісню привіз у ці околиці славний хор Дмитра Котка, коли давав концерт в Сокалі. В другому кінці майданчика стоїть гурт дівчат. Як рожі одна в одну! Гарні дівчата водять-

ся в Павловичах! Стоять, перешіптуються та регочуть, кидаючи бісики в сторону хлопців. Ех, молодість, молодість! Яка вона зелена, яка вона дурненька, здається, а скільки в ній чару. Немає на світі кращого і чарівнішого за молодість!

Дехто з розохочених гостей та декілька гарячих до танцю молодиць також уже тут.

Усі нетерпеливо ждуть на музиканців, які щойно оце зійшлись та покищо гостяться в Павла, свого керівника.

Не якабудь це музика. Го-го! Не така, що то лише «свині в ріпі» грає та що, крім передпотопової скрипки, цимбалів та бубна власної роботи, ніякого іншого інструменту не знає. В Павла, крім нової скрипки, цимбалів та здорового бубна з брязкальцями, ще й клярнет пискливо, як п'яна молодиця, виводить, а йому до помочі свистунка-флейта, наче соловейко в саду весною тьохкає та дере хрипко, немов застуджений, корнет. Навіть баритон є, що то час від часу, як грім в небесах, загуркоче. А грає оркестра не лише вальс, польку, чи ляцького «оберка», але й модерного фокстрота, навіть якесь танго, що його, крім місцевих гімназистів, які оце поз'їжджались на празник із Сокаля, ніхто не втне. Отак танцюють кумедно з панночками, що поприїжджали з міста в гості, вихиляючись в усі сторони. Як утне вам ця музика, ноги самі йдуть у танець, витупуючи та виробляючи такі вихилиси-викрутаси, що не один закаблук із чобота, чи черевика залишиться на забаві на місці.

А надворі стояла осіння погода чудова, тепла, наче це було два місяці тому.

Вже й музиканти йдуть.

— Нарешті!

— Ледве дочекались!

Попереду йде худий і високий, як дзвіниця, Павло із скрипкою під пахвою. Йде поважно, як пристало керівникові-капельмайстрові. Добрий музикант та капельмайстер з нього! На всіх інструментах грає. Спробуй лише помилитись, як граєш з ним, та взяти фаль-

шивий тон — зараз так і заїде тобі смичком по голові! Строгий. Любить дисципліну.

Посідали на лавках. Випробовують інструменти. Павло настроює скрипку: рип, рип, рип! Довго настроює... І не міг, бісів син, настроїти вдома, так тут час гає. Але ніхто не посміє йому зробити зауваження. Образитись може і піде геть, а тоді що? Хоч бабів з качалками та решетами клич. Нарешті — добре. Дав знак, музика заграла вальса. Жалібно, немов голосільниця над покійником, виводить Павлова скрипка, а він сам голову схилив, ще й очі заплющив, як належить доброму скрипалеві-майстрові. Видзвонюють ритм вальса цимбали, пищить, немов перелякана молодиця, клярнет, висвистує тоненько флейта, несамовито верещить корнет, хрипко, протяжно, час від часу громом обізветься баритон. Бубнистий вибубнює так, що, здається, і вмерлого можна б підняти на ноги. Вальс іде легко, неначе подув весіннього легкого вітреця.

Після вальсу — весела полька-дрібущка, після польки — завадіяцький ляшок-оберок. Далі фокстрот, мазурка. І так напередими. Танцюють усі: і молоді, і старі, і навіть дрібнота-малеч. То тут, то там хтось собі здорово притупне, викрикнує, щоб піддати ще більшої охоти до танцю. В повітрі стоїть легка курява, земля суха, бо осінь цього року вдалася напричуд тепла й суха. Віддихнуть хвилин п'ять-десять і — знову. Час від часу хлопці прополоскують горлянки горілкою. Прополоскав, і далі, в танець. Площа наповнюється щораз більше людьми.

Раптом, немов хвиля вітру, пішло між юрбою:

— Васька йде!

— Де?

— Он там, від Іванової хати! Не бачиш?

— Їй-бо, правда, він!

— Ще й на підпитку!

Вулицею йшов обвішаний торбами. Злегка заточувався. Вже десь по хатах, очевидно, не одна чарка йому перепала.

— Здоров, Васько!

— Здорові були!

— Що нового, Васько?

— П'яний взе.

— Де напився?

— В Івана цілу склянку горілки випив і то зразу!

В Семена такоз.

— Заспівай нам щось, Васько!

— Як дасьте ще горілки і закурити, то заспіваю.

— Добре Васько...

Почастували доброю чаркою, ще й цигарку скрутили з махорки здорову-здоровенну, яку курить лише комендант поліції, страшний Рабкевіч. Два паперці «Солялі» пішло на неї.

— Але й цигарка!

— Як у бідного дитина!

— Я кур'ю ще грубого «папіроса» як пан комендант Рабкевіч.

— Для чого, Васько?

— Бо я більший пан від нього!

— Ха-ха-ха! — сміються присутні.

— Ну, Васько, а тепер заспівай! — хтось нагадав.

— Добре.

Васька почав співати. Пісню за піснею виспівує незугарним, хрипким голосом. То сумної — про чоловіка, який лишивши вдома бідну жінку з дітьми, поїхав до «Гамерики» і там знайшов собі паню, а за родину забув, то побожної — про старця Валігуру, що то на відпуст аж до Почаєва ходив, то знову веселих — «На городі терлиця», «Гоп, мої гречаники!» і т. д. Співає Васька, витанцьовує та при тому такі потішні «па» виконує, що всі аж за животи хапаються від сміху.

— Отак, Васько, отак!

— А мамі твоїй грець! Ти дивись, який танцюрист!

А Васька — гоп-гоп! Підскочить, закрутиться боком-боком і впав. У голові закрутилось.

— Уставай, Васько!

Раптом чийсь голос, наче грім, що прорізує тишу літнього соняшного дня, врізався в безжурну атмосферу над площею:

— Комендант іде!

Дорогою йшов комендант поліції Рабкевіч у товаристві солтиса Гарешка.

Добрий настрій розбавлених розвіявся миттю, немов осінній серпанок від подуву вітру. Замовкли музики, замовкло товариство, принишкло, як стадо куріпок, побачивши шуліку.

Комендант Рабкевіч ще раніше прийшов до солтиса. Уже встиг, мабуть, не одну чарку перехилити, бо йшов бадьоро і був веселий.

— Дзень добри! — привітався комендант, на диво всієї публіки. — Що ви не бавитесь? Бавтеся спокійно. Я дозволяю танцювати вам цілу ніч. І завтра також.

Комендант був у такому доброму настрої, що навіть не поцікавився, чи на музиках є хлопці — «галіціяне».

— О, і Васька тут? — зареготав комендант. — А но, Васька, заспівай мені гарну пісеньку. Як Бога кохам, дам «спорта»!

І дав.

Васька розгублено взяв цигарку і дивився навколо, заклопотаний.

— Ну, співай, Васько!

— Я не знаю, якої заспівати. . .

— «Політичної», Васько! — шепнув йому хтось.

Васька взявся за боки, опісля плеснув у долоні, підскочив, при тому заточився, і заверещав:

«Поляки, дураки,
Де ваш розум дівся?
У кози-дерези
Під хвостом вертівся!»

Публіка зааніміла, але на коротко. Вибухнув регіт, неначе вулкан, якого не могла здержати жодна сила, навіть присутність такого авторитету, як комендант поліції.

Комендант то блід, то червонів, але мовчав. Взявши солтиса під руку, пішов геть. Подорозі сказав йому:

— Хто тут винен? Хто дурний? Я сам! На чорта

мені, представникові влади, було чіпати ідіота? Тепер я став більшим ідіотом від нього, ще й на очах людей... І що йому зробиш? Покараєш? Хіба тим привернеш йому розум?

По відході коменданта хлопці впоїли Ваську. Заслужив собі сьогодні, як ніколи. Самій владі правду в очі сказав.

Музики грали, молодь і гості танцювали. По хатах лунали співи. З найближчої хати долітала хорова, безладна пісня гостей:

«Била жінка мужика,
За чуприну взявши,
А він взяв їй та вклонився
Шапочку ізнявши...»

Село справляло празник Святої Покрови.

«СЛАВОЙКИ»

Неділя. Чудовий, соняшний весінній передполудень. Люди відпочивають після цілотижневої важкої праці на полях та в огородах. На великих дубових колодах, що лежать на вулиці біля руїн церкви, яку поляки зруйнували ще в 1929 році, сидить кільканадцять жінок та про щось собі гуторять. Навпроти, під кооперативою (що її польська дехто називає «спулдзельнею») «Самопомоц» гурт чоловіків обговорює якусь справу, а далі, на лавках дівчата й хлопці то регочуть, то співають навперейми. До церкви рідко хто ходить у неділі, бо дуже далеко. Кілометрів за вісім звідси, в центрі волости, чи пак, «гміни», як ляхи кажуть, є православна церква, що її польський уряд залишив для ока єдину на цілу волость. Ну, і хто ж може ходити щонеділі? У велике свято — це справа інша. Люди кепкують із своєї духової біди й говорять: «Коли б я в церкву не пішов, завжди "Христос Воскрес" співають!» Веселий наш народ удався з природи. Ніколи не тратить гумору. Колись у селі була церква, старенька, дерев'яна, кажуть, збудована ще в 1569 році, але її лядські недолюдки зруйнували в серпні, в самі жнива, коли народ працював на полях. Налетіли, як татари колись, несподівано, і давай валити святиню. Доки народ збігся, вже більша половина церкви лежала в руїнах. Валялися хрести з бань церкви і дзвіниці та ікони старі, почорнілі від часу, знівечені, облпшовані. Так то католицька, «моцарствова» Польща, «пшєдмуже хшєсціяньства», «культуртрегер» на схід Європи, панська, гонорова, поводилась з підбитим народом, з іншою релігією, яка проповідує культ того самого Бога і Христа, що й католицька. За дві години п'яна,

божевільна банда вуличників, підтримана сотнею поліційних багнетів, обернула в купу руїн стареньку церковцю, духову фортецю десятків поколінь, яка на своєму довгому віку бачила різні навали: турецьку, татарську, московську, німецьку, але ніколи не зазнала такої страшної наруги, як її завдали лядські недолюди.

В гурті чоловіків, які наче гави, обсіли сходи та паркан кооперативи, говорилося на тему недавнього розпорядження польського уряду — вирубати всі дерева на церковній площі. І чим вони їм заважають? Заважають — не заважають, але ж треба ще більше, до живого дошкулити проклятим українцям. В обговоренні нового урядового наказу перед веде дід Степан, який мимо свого глибокого віку, славиться на все село неабияким дотепним розумом. Як щось скаже, то всі аж за животи хапаються від сміху. А мудрий він також. Навіть з отим Івасем, який на попа у Варшаві вчиться, в політиці зуміє додержати кроку. Аякже!

— Що за дурний розпорядок! — говорив дід Степан. — І дерева їм уже заважають? То правда, не дурний видумав, що лях гірший від чортяки. Не дарма в нього аж чотири роги!

— Т-сс, діду! Почує шпиг, халепу матимете!

— Так, це правда. Держи язик за зубами, будеш їсти борщ з грибами. Спасибі. Але ж боляче. . .

— Та хай їм сто кольок у бік! — відізвався Гриць. — Вони тобі в лице плюють, а ти ще не смій відізна- тись! Ми — овечки, не народ. Тому, що привикли всім догоджати, перед кожним сучим сином вивертати свою душу та гнути спину в каблук, то й маємо наслідки. Правду дід Степан сказав, їй-бо!

— Що розпорядки їхні, то глупота, одна дурніша від другої, це свята правда. Та в них дурень на дурневі їде та ще й дурнем поганяє! Хіба ж не прояв отої глупоти заборона садити самосад? До мене минулого тижня впала контроля, прийшов поліціант, отой придуркуватий Хоєнта. Почав нишпорити по городу за самосадам і натрапив на мальву. Дивився, дивився, а тоді вчепився мене, мовляв, плати п'ять злотих, бо це

кущ тютюну. Дурень, тютюну від мальви не може відрізнити! Мусів я йти до волости з листком мальви, щоб вияснити справу.

— Ось ви всі знаєте напевне, — забрав слово Кость, — що позаминулої неділі йшли наші хлопці до Гонятина і співали. Чорт припхав якраз їм назустріч отого біснуватого Жеповського. Йому не сподобалось, що хлопці співають, зняв карабін та так огрів прикладом Івана, що він, бідачисько, й до сьогодні стогне. Хіба це вияв мудрости?

— А в мене була ціла комедія, — відізався дід Степан. — Знаєте всі мого Рябка? То таке сумирне собака, що й не гавкне ніколи. Вночі можеш сміло прийти та взяти його з собою — і не писне навіть. Минулої неділі пішов я в поле оглядати пшеницю і взяв Рябка з собою. Несподівано з-під межі вискочив заєць, а мій Рябко так перелякався, що чкурнув мерщій додому, аж за ним закурилось. І ось, передучора вже ввечері спустив я його з прив'язі, аж тут сам комендант Рабкевіч надійшов. Побачив собаку і до мене:

— Старий! Ти знаєш, що не можна собак спускати з прив'язі? Ще покусав кого. П'ять злотих штрафу плати.

— Та, паноньку, — кажу я йому, як до людини, — та він навіть зайця боїться, ось був я з ним на полі, і...

— Стуль писк, стари! Не філософуй! Плати!

І за невинного Рябка мусів я заплатити. Як у болото кинув п'ятку...

— Хлопці! — перебив раптом розмову солтис села, Гарешко, який непомітно підійшов до гурту. — По перше, добридень, із святою неділею! А по друге, йдіть додому, пообідайте, а тоді приходьте на «сход». Я у тамтой кінець села послав уже Михалка, мого заступника, щоб повідомив людей. Ви, Іване і Грицю, будь ласка, побіжіть ще в ці кінці та повідомте людей, бо Михалко сам не впорається.

Іван з Грицем метнулися у вказаних напрямках. За хвилину в усіх кінцях села було чути:

— На схо-о-од!!!

Лише молоді було не до того, сиділа собі безжурно, сміялась і співала.

— — — — —

Сход. Перед кооперативою аж кишить від народу. Солтис Гарешко говорить:

— Шановні господарі й господині! Оце ще ми не взялись до кампанії зрізування дерев на церковній площі, а вже прийшло до «гміни» нове розпорядження, яке видав староста повіту. В розпорядженні тому кажеться, що «пан прем'єр жонду Жечипосполітей» генерал Феліціян Славой-Складковскі видав наказ для населення сіл будувати «виходки». Цей розпорядок має на меті піднесення гігієни серед сільського населення держави. Так говорили нам учора на сесії солтисів у гміні. Треба будувати туалети й до того чисто їх вдержувати. Хто не виконає цього розпорядження — двадцять злотих штрафу. Зрозуміли всі? Пора перестати вже бігати за своєю потребою за стодоли, чи взақамарки між будинками, а окультурюватись трохи. Тепер, хто має якесь слово, прошу дуже!

Ніхто слова не забирав. І що там говорити? Всім ясно, як день, що треба братись до роботи, і то скоро, завтра. Це вам не щобудь, а розпорядок самого прем'єра Славоая.

Розходились. Дід Степан ішов додому невдоволений. Чортові ляхи знову продумали роботу!

— — — — —

Понеділок. У селі рух, який рідко коли буває. З усіх боків чутно стукіт молотків, пиляння пилок. Каже дід Степан до свого сусіда Миколая:

— Куме Миколаю! Пригадуєте? Такий рух у селі був, коли ми «евакуїрувались» перед німцями в 1915 р.

— Та ще, коли поляки руйнували нашу церковцю, — додав кум Миколай.

Обидва діди на згадку про рідну церковцю, в якій їх хрестили, в якій шлюб брали, в якій хрестили й женили своїх дітей і внуків, але в яку не будуть уже вносити їх під час їхніх похоронів, зажурено похилили свої сиві голови...

Село виконує солідно розпорядок голови уряду Славой-Складковського. Будують «славойки» (і придумав же хтось таке дотепне слово!). В розмовах тільки й чути:

— Куме Захарку, що поробляєте?

— «Славойка» будую.

— Ви, свате Мироне, вже збудували «славойка»?

— Та побудував! Ще й такого, що й сам Славой не посоромився б зайти до нього.

— Ви чули новину, дядьку Семене?

— Ні, що сталося?

— Та от Андрій збудував «славойка». Ще й новими сніпками обшив. Вибігла з хліва корова та й давай чухатись об «славойка» і завалила. Тоді Андрій дрючину в руки та й почав учити капосну корову. Обкладає їй боки та ще й приговорює: «Ти, огиднице сухоребра! Ти так шануєш наказ пана прем'єра??? А щоб ти здохла разом з ним! Пів дня будував «славойка», сніпків нових позичив у сусіда, а ти що наробила?! Ух!

Село будує «славойки».

Дід Степан за два дні збудував також. Нові стовпи, нові лати. Новими сніпками-околотом обшив, що тримав їх для направи стріхи на шпихлірі. Місце, де сидати, з дощок, ще й вигладжених. Носив до Анто-на, щоб погемблював. Двері зняв з приміщення, де раніше був бичок, якого недавно продав. Ще й скобель заправив, а двері на колодку замкнув, щоб, бува, капосні дітиська не залізли. Сам «славойко» знайшовся в дуже почесному місці, не в завулку і не за стодо-лою, а в садку, недалеко від дороги, щоб бачили всі — влада й люди.

За кілька днів село збагатилось якоюсь півтора-сотнею нових будівель. Стоять «славойки» більші й менші, кращі й гірші по всіх обійстях. Стоять замкнені на колодки. Ждуть на контролю. Народ дальше, порядком гігієни, бігає поза стодоли і в буряни.

Контроля. Сам комендант поліції приїхав. Ходить по селі. Зайшов нарешті й до діда Степана:

— Дзень добри! Як бачу, то ви, дзядку, новий «ви-

ходек» збудували. Ого! Гарний! А можна зайти до середини?

— Прошу дуже! — Дід Степан вийняв із капшука на тютюн ключа й урочисто відімкнув колодку.

— Ладне, бардзо ладне! Ви, дзядку, пожонди господаж і добри обиватель.

Зайшов до середини.

Вийшовши, комендант пішов собі геть і не глянувши навіть за стодолу, ні в закамарок між будинками. І на якого чорта дивитись? Розпорядок пана прем'єра виконаний стовідсотково.

Дід Степан, закривши знову «славойка» на колодку, підсміхався під вус, і говорив сам до себе:

— Закрию, щоб чистим тримати! Як гігієна, то гігієна!

НЕВДАЧІ ПАНА СТАРОСТИ

Від містечка Грубешова в південно-західньому напрямку простягнувся через Вербковичі й Тихобір гостинець на Долгобичів. Славний, битий гостинець, збудований Бог-зна ким, який після першої світової війни діставсь у спадку Польщі від небіжечки мачухи — царської Росії; гостинець, яким проїхатись ніколи не справляє найменшої приємности, бо, крім безліч вибоїн на ньому, весною й осінню віз вривається по осі в болото, літом, натомість, по осі в порохах. Найкраще ним їхати зимою саньми, коли сніг засипле вибоїни і дорога втретяся.

Вже давно на другий десяток років пішло, відколи над тим шляхом патрує поверсальська Польща, але на щось краще на ньому не заноситься. Що два-три роки лише направляють дорогу, зганяють людей на шарварок, вибоїни закидають хворостом і присипають землею. Від такої «направи» шлях стає ще більше непридатним, особливо після дощу, бо свіжа земля, розмокши, творить непролазну багнюку. Не раз і не два траплялось, що хтось, їдучи цим гостинцем, під час дощу, чи після дощу, застрягав у болоті і, коли б не поміч добрих людей, довіку не виліз би з того болота.

Було це на тижні в літі 1936 року, між Зеленими святами й косовицею. Була гарна погода і тепло, що переходило в спеку. Гостинець з Грубешова до Долгобичева, як й усі інші дороги, висох уже давно і замість болота його покривала груба верства пороку. Зажною підводою курява знімалась високо вгору, а придорожні трави й кущі від порохів стали сірими.

Оце на тому гостинці появилась курява більша,

і посувалася ним скоріше, як за селянськими возами буває. Це мчала чорна автомашина марки «Опель», підскакуючи по вибоїнах та коливаючись то вліво, то вправо. На передньому місці сидів водій, а на задньому сидженні сиділо двох панів. Старший віком пан, в окулярах, з сивим, підстриженим під щітку, волоссям, з сивими, підкрученими догори вусиками; другий молодий, в окулярах також, з гладко причесаним рудим волоссям з переділом по середині, з малими рудими англійськими вусиками.

Старший пан був строгий з вигляду і непривітний. Це був повітовий староста Станіслав Марчик. Молодший, з приємним, усміхненим, як літнє сонце, лицем, був референт для справ культури і віровизнань.

Пан староста своїм опасистим об'ємом тіла схожий був на годованого кабана, готового під ніж. Сидів і сопів важко, за кожним підскоком авта по вибоїнах кречтав і лаявся півголосом і раз-у-раз витирав хустиною спітніле червоне лице. За кожним разом, коли колеса авта попадали на вибоїну, машина підскакувала, як шалена догори і струшувала повітового вельможу немилосердно, підкидала на сидженні його тілеса, аж хрящі тріщали десь у хребті. Він, спершу вилаючись, упоминав водія:

— Пане Антоні! Вольней, вольней! Не гоньце так, бо мі вшистке гнати розтшенсеце!*)

А тоді, ніби до себе, ніби до свого співтовариша говорив з гримасою:

— Але ж дрога! А нех ці шляк трафі!**)

Коли ж пан Антоні звільняв їзду, тоді староста знову упоминав його:

— Пане Антоні! Рухайце сен! Єдзеце, як бикамі!***)

Куди ж так несе автомашина пана старосту? По важливій справі їде він. Їде, як той на полювання, щоб

*) — Пане Антоній! Вільніше, вільніше! Не гоніть так, бо розтрясете мені всі внутроці.

**) — Але ж дорога! Хай тебе шляк трафить!

***) — Пане Антоній! Рухайтесь! Їдете, як биками!..

зразу вбити двох зайців. Перший заєць для пана старости це село Ощів, положене за п'ять кілометрів в південно-східньому напрямку від центру «гміни» Долгобичева. Село положене недалеко так званого «сокальського кордону». Колись, ще за царської Росії, на половині дороги між ним і містечком Варяжом проходила границя між царською Росією і Австро-Угорською монархією. В селі було дві церкви, але стару церкву польська влада наказала зруйнувати кілька років тому назад. Нову ж церкву влада закрила, запечатала. Вона була збудована на початку двадцятого століття російським мільйонером Пасхаловим. Його коштами на широких просторах московсько-царської імперії збудовано сотки церков. Всі вони, як капля води, були подібні до себе, будовані з червоної цегли з жовтими швами. Стиль їх, це була мішанина московсько-мусулманських зразків і зовнішньою формою нагадували мішанину церкви і мечеті. У ній наче відзеркалювалась московська євразійська духовість. Серед типових українських хат і садків вона стояла, наче москаль, самотньо між українцями.

Якраз у справі цієї церкви їде пан староста до села Ощева.

Другою метою його поїздки є село Павловичі, положене за п'ять кілометрів від села Ощева над самою колишньою границею між Росією і Австрією. В тому селі ще збереглась «комора», тобто мурована станиця, де колись стаціонувала чета російських пограничників. Цю будівлю повітова рада рішила розібрати і цеглу забрати на іншу, корисну будову.

В селі Ощеві значна частина жителів є римо-католицького обряду. Більшість їх, це так звані «калакути», тобто, по національності українці, але тому, що вони римо-католицького обряду, то їх зараховують до поляків, бо де ж хто чував, щоб порядний українець був римо-католиком. Мають вони невеликий старенький костьол, який не вміщав не лише жителів села римо-католицького обряду, а тим більше не міг помістити римо-католиків з інших довколишніх сіл. Ко-

ли ж на розпарцельованих панських землях почали спроваджувати осадників з корінних польських земель, населення пробоства зросло так, що старий костьол не міг уже всіх помістити. Постала пекуча проблема — побудови нового, більшого костьола. Але де ж взяти грошей на таку велику будову? — ломив собі нераз голову старенький ксьондз-пробощ Яніцкі, який вже четвертий десяток років є тут душпастирем. Оце якраз сидів він в саду під розложистою липою і на всі лади передумував цю справу.

«Гей, коли б та жив, — думав він, — старий Сенявскі, справа була б давно позитивно розв'язана! Дав би дерева з лісу, ще й майстрів оплатив би. Та старий меценат уже давно спочиває в родинному гробівці. Сини його, як той вітер у полі розвіялись кудись світами, землю влада розпарцельовала, населивши вбогих мазурів, в яких, крім душі, нічого більше немає. Отак привезли їх, скинули на полі, і починай з нічого будувати нове життя. І зломаного гроша від них не витягнеш. Місцеві поляки також не багато краще стоять у тому відношенні, за винятком хіба декількох багатших. Але ж засоби в них замалі, щоб на них надіятись. Подавав уже кілька разів прохання до повітового уряду, щоб асигнували на будову святині. Не відкинули й не обіцяли, і так до сьогодні справа та висить в повітрі. Бог знає, коли конкретної відповіді від них хто діждеться. Вибороли самостійну Польщу, але порядки в ній завели, що хай Господь хоронить від них. Хіба ж така держава може довго встоятись? Ось, скільки церков православних поруїнували, позамикали, збещестили? Та це ж нечуване варварство в історії світу...»

В той менш-більш час, коли старенький священик так роздумував, автомашина пана старости, минувши Тихобір, мчала до Долгобичева. За кілька хвилин були на місці та зупинились в гмінному уряді, щоб забрати із собою війта.

Старенький пробощ Яніцкі і не сподівався сьогодні таких визначних гостей на своєму не вельми вибагли-

вому пробостві. Тому то візита старости в асисті віта і референта його заскочила. Впізнавши старосту, радісна думка майнула йому в голові: чи не асигнацію привіз він на будову костьола?

Підвівся скоренько і гукнув на служницю Каську:

— Каська! Гості приїхали! Сам староста повітовий з Грубешова! Приготуй скоро холодну перекуску та подай у саді. А не забудь поставити пляшку французького вина!..

Давши розпорядок служниці, рушив назустріч гостям.

Після доброго полуденку і кількох чарок вина всі сиділи в тіні великої липи, попивали каву й гуторили про це й те. Врешті перейшли на справи пробоства.

— Прошу ксьондза-пробоца, — звернувся староста до священика. — Чи міг би я засягнути деяких інформаций. Мене цікавить, скільки вірних має ваше пробоство?

— Коли взяти Ощів, Жабче, Сирикінці, Хорощичі і Гонятин, то буде біля трьох сот душ, — відповів священик.

— Дійсно, у вас замалий костьол, щоб усіх помістити. Та це ж каплиця в порівнянні з такими костьолами, як, наприклад, в Долгобичеві, чи Крилові.

— Так, замалий, — з сумом відповів пробоц. — Половина людей на дворі стоїть під час Богослужень. Тому то я вже кілька разів звертався до вас за допомогою у справі будови нової святині.

— Так, так, знаю! — сказав покwapно староста. — На засіданні повітової ради вже кілька разів підносилося це питання. Нам дуже близька до серця справа вашого приходства...

«Ну, й уміє брехати!» — подумав старий пробоц.

— На жаль, — тягнув далі староста, — нема фондів, бо багато інших пекучих справ їх поїдає. Але я знайшов розв'язку (тут його лице аж засяло) і поставив відповідний внесок на недавньому засіданні повітової ради.

Тут староста урвав і, прижмуривши хитрі малі очі, дивився на присутніх, мовляв, ану, хай вас кортячка трохи покрутить. Нарешті вказав рукою у напрямку, де з поміж дерев виглядала баня й вежа нової церкви, кажучи:

— Ось, бачите, онде, цю схизматицьку святиню? Стоїть безчинно замкнута на колодку, ще й опечатана. На що тій гайдамацькій черні церква? Щоб хрестити свої нечесані чуби? Нащадки Хама обійдуться і без того. А коли вже хочуть так молитись, то хай переходять на римо-католицьку віру і йдуть до наших костьолів. На останньому засіданні повітової ради прийнято мою пропозицію, щоб нову церкву в Ощеві замінити на костьол і віддати до диспозиції вашій церковній громаді. Ця церква, дивіться, навіть своєю формою більше підходить як костьол, ніж як схизматицька церква. Чи не прекрасна розв'язка проблеми. Як ксьондз єгомосьць на це задивляється?

Старий священик спочатку мовчав. Лице його побіліло, губи дрожали нервово. Всі допитливо дивились на нього. По хвилині він відіззався тихим, хвилюючим голосом:

— Дякую панові старості за таку допомогу. Однак, на жаль, мушу зайняти до вашої пропозиції негативне становище. І не лише негативне, але й категорично відкинути його. Святиня ця не є наша, вона будована православним меценатом для православного народу. Ви тракуйте цей народ як собі хочете, але я, як священик і віруючий християнин, ніколи не піддержу вашого становища. Коли у вас нема фондів, то трудно. Будемо й далі якось тулитися у нашому костьолку, але по чужу власність рук не простягнемо. Прошу вибачити за відмову, але інакше я поступити не можу.

Всі мовчали, насупившись, а староста почервонів, наче подратований індик. Із сорому, чи злости — невідомо. Попрощавшись холодно, гості всіли в автомашину і подались до села Павлович.

Село Павловичі розположене на горбку, біля самої

колишньої границі між Росією і Австрією, що тягнулась гадюкою сіножатями вздовж річки Варяжанки. Село з трьох сторін межувало з галицькими місцевостями: з півночі з селом Угриновом, з північного сходу — з селом Нисмичами, із сходу — з селом Ниновичами, з півдня з присілком Корковом і панським двором Вісьмиром, приналежним до містечка Варяжа.

Село було невелике, всього шістдесят два двори, але колись, за царської Росії мало свою церкву Святої Покрови, яку поляки зруйнували влітку 1929 року. Сусіднє село із західної сторони, Гонятин, належало до парохії села Павлович.

Жителі села заздалегідь довідалися від солтиса Гарешка про пляновану візиту старости і того дня, хоч була пекуча робота в полі й на городах біля полення, біля «комори» зібралась чимала юрба чоловіків, жінок і дітей. Старші розмовляли собі гуртами, а й дівчора навіть не пустувала сьогодні, а раз-у-раз вибігала на дорогу, виглядаючи того «великого пана», який напевно має золоті окуляри. В уяві сільських дітей, які далі сусіднього села не бачили світу, і які, крім звичайного воза, не бачили кращого середника транспорту, приїзд «великого пана» в золотих окулярах та ще й автомашиною, що сама їде без коней, збуджував величезне зацікавлення.

Нарешті далеко біля колишнього приходства щось загуркотіло, а понад дорогою піднялась така курява, що закрила собою весь Божий світ.

Пан староста їде!

Автомашина в'їхала в село, вскочила між курей, що порпались у поросі, розігнавши їх на всі сторони. Перелякані кури втікали, ховаючись у бурянах, під купами хворосту та по шоплах. Навіть великий солтисів сивий півень, курячий розбіяка, герой того кінця села і пострах усіх сусідських півнів, утікав, наробивши крику. Такого дива кури в селі ще не бачили — якась страшна потвора пробігла вулицею. Собаки зняли гавкіт, немов на пожар. Дядькові Іванові, який якраз їхав вулицею села, сполохались коні та увігнали

воза дишлем у церковний паркан. Дишель зламався наполовину, а Іван ледве уговкав коней. Був сердитий і лаяв соковито коней, а найбільше гніду кобилу:

— А щоб тебе холера задавила! Гавта не бачила ніколи? Я ж тобі... — і пужальном її по хребті, по ребрах.

За хвилину авто спинилось перед «коморою».

Діти страшенно дивувались:

— Дивіться! Дивіться! Само їде!..

З машини почали висідати пани. Перший висів шофер і відкрив задні дверцятка. Виліз і вїйт Стащук, після якийсь молодий пан в окулярах з малими вусиками. Нарешті ледве викарабаскався старший, сивий пан, з підкрученими догори вусами в окулярах з позолоченими рямками.

Діти перешіптувалися:

— Оцей старий напевно буде отой «великий пан». Дивіться, як інші йому usługують.

І дійсно, перед ним вїйт і референт лазили, як цуцики. Референт почав очищувати його вбрання, а вїйт метнувся до найближчої хати за водою, бо старості забажалося напиться води.

— Певно, що це великий пан! — кинув авторитетно Михась. — Дивіться, які в нього окуляри: точнісінько такі, як в пана президента в школі на стіні.

Староста, напившись води, привітався з солтисом і мочав з ним розмовляти та поволі обходити й оглядати будинок, призначений на розбірку.

Дівчатка, нарвавши на сіножаті квітів, миттю заквітчали авто.

Староста, оглянувши будинок, і з усмішкою на лиці почав дивитись на заквітчану машину, після погладив кільком дівчаткам головки.

— Дякую дуже, милі дівчатка!

Покашлявши трішки, почав промовляти до людей. Говорив про широкозакроені пляни польського уряду відносно будови шкіл, шпиталів, клінік. Якраз оцей будинок, колишня власність царського уряду, що стоїть без ужитку, призначений на розбірку. Цегла буде

зужита на будову якоїсь там школи. Далі перейшов на сільське господарство. Тут він зразу похвалив «учціви рускі людек» за працьовитість і льюяльність до польської влади. Вже не згадував про «гайдамацьку чернь». Але пікреслив з притиском, що методи праці на ріллі, які ще практикуються по селах є застарілі. Треба по-степенно переходити на нові, кращі методи, праці: ви-збуватись коней і заступати їх тракторами. Також ха-ти й господарські будинки поволі треба міняти на мо-дерні, а солом'яні стріхи на бляху й черепицю. Тут він навів приклад якогось села з Великопольщі, яке само-чинно в короткому часі переставилось на модерний спо-сіб господарки, на німецький взірець. Стайні для худо-би повинні мати цементову долівку, а гноївка повинна стікати каналами до спеціальних резервуарів. Проект звучав вельми ударно: не розтрінкати ні одної літри гноївки! Вся повинна бути зужита по полях і городах. Необхідно вживати штучні погної щоб збільшити вро-жаї хліба. Пан президент Річпосполитої, професор Ігнаци Мосьціцкі цілими ночами пересиджує інтензив-но над винаходами нових штучних погноїв.

Староста, очевидно, був би говорив довше, але раптом блиснуло, загриміло і зірвався вітер, наганяю-чи десь із-за овиду хмару чорну, аж синю. Хмара су-нула скоро вперед і за хвилину полився з неї дощ, на-че із цебра.

Дощ падав недовго, але був великий. Миттю до-роги, що ще годину тому вкривались верствою поро-ху, змінились на болотнисті.

Староста зі своїм почтом їхав поволі із села біч-ною дорогою понад річкою, щоб вирватись на гости-нець. Нараз машина зупинилась у здоровенній баюрі. Шофер піддав газу, тиснув на педаль, але даремно. Мотор гудів як навіжений, але корпусу машини не міг зрушити з місця, лише колеса обертались скоро на одному місці, розприскуючи навкруги болото. Не було іншої ради, лише послати шофера назад до солтиса за поміччю.

Дід Степан був у повітці, коли прийшов солтис.

— Гей, дядьку! — гукнув від хвіртки. — А беріть
но мерщій свої коні із шлеями та віжками і відчепіть
станвагу з орчиками. Не забудьте також за линву.

— А то нащо? — здивувався дід Степан.

— Пана старосту будемо витягати з болота. За-
стряг на Острівку. Скоріше!

За п'ятнадцять хвилин були на місці.

Зробили здоровенну петлю. Дід Степан прив'язав
линву до авта, заложив станвагу і запряг коней. Взяв
вішки в руки, струснув ними, гукнув на коней, цмок-
нув. Сірий і Гніда напружились, потягнули і за хви-
лину автомашина опинилась на твердому ґрунті.

— А хай то ясний шляк трапить з такою доро-
гою! — кляв поденервований староста.

Дід Степан був прямим чоловіком, на дипломатії
не визнавався, пан не пан, а правду говорив в вічі.

— А бачите, паноньку, ви ж хочете коней полік-
відувати. А хто б тоді вас витягнув з болота?

Староста не знайшов слова на відповідь. Мовчав,
лише почервонів, як буряк на грядці.

— Отож, паноньку, — тягнув даліше невгамова-
ний дід, — перше, чим визбуватись коней, треба добрі
дороги побудувати, щоб машина не застрягла!

Староста знову не відповів. Мовчки всі посідали
в авто і похляпали по болоті в напрямку гостинця.

ТОРГУЙСЯ, ДУРНІЮ!

Оце прийшла нова мода на шапки. Всі шапочні крамниці ними переповнені, а особливо українські. У вітринах на почесному місці пишаться. Хлопці масово розкупувають їх, бо кожний хоче таку шапку собі придбати. Хто ще не встиг купити, днями й ночами мріє про шапку. І не лише мріє, але й калькулює на всі способи, щоб десь роздобути потрібні гроші, без яких нову шапку побачиш, як своє вухо. Одні, маючи щедрих батьків, вже парадують у нових шапках в неділі, чи свята, інші, маючи батьків скупеньких, нишком тягнуть з дому «тхорі»*) та несуть до жида Срулька, який є власником коршми, що он черепахою присіла над потічком, край села. Ще інші, совісніші, стараються десь заробити косою потрібні гроші. Одним словом, новошапочна гарячка у своїй повній силі охопила гарячі хлоп'ячі голови. Але й шапка ж вам! Ще як світ світом, село не бачило таких шапок, недарма ж шалений попит на них! Сіро-зеленкуватого кольору, з високим околишем, з верхом, що нагадує популярну ляцьку «мацеюфку», але далеко імпозантніша за ту. Де ж там «мацеюфці» рівнятися з нею! Все одно, що козі з телицею!

«Петлюрівкою» називають цю шапку. Кажуть, що то наші славні вояки, які за Україну бились під проводом Симона Петлюри, в таких шапках ходили. Ще й тризуби золоті на них пишались. Не один з юнаків надів би радо й зараз тризуба, але страшно, бо як би

*) тягнути «тхора» — так говорили в тих сторонах, коли хлопці, не маючи грошей, крали вдома пшеницю, чи інше збіжжя і продавали жидові для кишенькових своїх витрат.

довідався комендант поліції Рабкевіч, не з медом було б тоді! Чортова душа, «бляхар», зараз боки гумовою палицею обіб'є і до «кози»*) посадить, а ще, чого доброго, й до самої Берези Картузької поперти може. Така вам каналія. Не зносить він вигляду нових шапок. Той вигляд впливає на нього, як червона плахта на бика. Лише побачить кого в новій шапці-петлюрівці, червоніє, як індик, плює зпересердя і гаркоче люто:

— Гайдамаки, пся креф! Кабани дябельське!

Але нічого не може вдіяти. Оскільки по крамницях продають, значить, влада дозволяє, а проти влади він не може виступати. В душі ж лає він її на чому світ за таку необережність:

— Лайдаки! Не розуміють справи, чи потурають отим «почцівим русінкам»? Та під невинною маркою ненависної мені шапки просовується поміж них, немов гадюка, гайдамацька ідеологія самостійної України на наших польських «кресах»!

А по крамницях, наче йому на злість, масово розкуповують шапки.

Панасові вісімнадцятка ось-ось стукне. Хоч дехто каже, що йому ще мамине молоко не висохло на устах, але він уже починає парубочити. Смарує вже чоботи правдивою ваксою, що блищать, як у того поліціанта Матерлі. Чуб уже копицею пишається на голові, а кожної неділі навіть і вуса голить старою дідовою бритвою, яка ще пам'ятає миколаївські часи. Це найгірша процедура, бо під час такої операції рідня посміхається з нього. Часто-густо на його адресу летять такі репліки, що несамовито ображають та принижують парубочьку честь:

— І що ти там голиш? Та ж у тебе вуси, як у щура на хвості!

— Уважай, не дуже бритву затупи, а то після твоїх вусів і сам Лесько не вигострить її (ніхто в селі так бритви не гострив, як Лесько).

*) «коза» — вульгарне польське слово для означення волосної тюрми.

Найгостріші репліки посилає дід:

— Піди краще до обори, а там телиця як лизне тебе, то й бритви не треба!

Панас у таких випадках червоніє гірше індика і шморгає нервово носом, лютий-прелютий на всіх, а найбільше на прокляті вуси, що ніяк не хочуть рости.

Вечорами і святами ніхто вже не в силі вдержати Панаса вдома. Його тягне несамовито на вулицю, між хлопців і дівчат. Вдома сердяться на нього, що не досипає. Найгірше сердиться дід:

— Іди, дурню, краще виспись, а то знову цілий день завтра виглядатимеш, немов із хреста знятий. Ще впадеш де за плугом!

З тим сном то ціла заковика, особливо в гарячу пору — сівбу, косовицю та жнива. Кожної ночі Панас, як правило, вертається додому десь біля першої ночі. Тільки ляже на запашному сіні в клуні, тільки що попаде у перший молодецький сон, як тут раптом над вухом пронесеться різкий голос діда:

— Панасе! Чи ти встаєш, чи вже тебе чорти взяли? Час їхати орати, а він спить, як на дощ! Уставай!

Панас ворухнеться, опісля потягнеться, позіхне, аж у щоках затріщить, а тоді витріщить очі, не знаючи про що йдеться.

— А трясця твоєї матері! Казав тобі не йди на вечерниці, виспись. Ще чого лихого, ноги витягнеш! — сердиться дід.

Панас нарешті приходить до себе, старається встати. Ще б хоч трохи, хоч трішечки. . . Повіки, немов хто клеєм намазав, уста позіхають, а тіло всією вагою так і тягне додолу, у м'яке запашне сіно. . .

— Панасе, вставай! Та скільки ж тебе треба будити?

Встає та в сотий раз присягається, що ввечері вже нікуди не піде, а прямо до клуні.

І отак щоранку.

А прийде вечір — десь дінеться сон та втома. З'їсть сяку-таку вечерю і — знову на гульки.

— Панасе! Не довго барись на вулиці!

— Я тільки на пів години. Зараз повернусь!

І знову отої «пів години» тягнеться десь аж поза північ. Хіба ж можна з вечорниць вернутися за пів години? Геть старі позабували вже, як вони колись вигулювали. Ой, коротка ж пам'ять у людей!

В Панаса вже й дівчина ніби то є. Надя її кличуть. Молодесеньке, років п'ятнадцять, а гарне таке сотворіння, немов той ангелик з вертепу. Хоч вона в нього більше в мрії та в уяві є, ніж на правду, але все ж таки, чи в танцях, чи в забавах він старається бути її партнером. І вона, здається, не від того, хоч на самоті, коли Панас проводить її додому, аж надто стримана й холодна до його парубоцьких залицянь. Молоденьке, соромливе. Однак, не втікає від нього, як ото такі «кози» роблять з іншими хлопцями, а в гурті, то таки на нього, здається, найбільше бісиків нишком пускає.

— Що вона так на тебе задивляється, Панасе? — вже не один раз питав його друг Кость.

— Надя сумна, коли тебе немає, — сказав Євген з другого кінця села.

— Йди он та до своєї Наді залицяйся! — давала відсіч Маруся, коли Павло жартома до неї залицявся.

— І що ти там у тій Наді знайшов? — іронічно всміхаючись, питала його цокотуха Настя. — Ніс кирпатий, як картоплина, а очі зелені, наче в жаби. Теж мені красуня!

А баби, що ото воронням у неділі, чи свята пообсідають дуби біля школи, теж заводять розмови про Панаса й Надю:

— Гарна пара з них!

— Як голубенята!

— Він бідний для неї.

— А вона що? Подумаєш, багачка!

— А якби й багачка була, то що? Не вартий він хіба й багачки? А ну, хай перший-ліпший багацький син зрівняється з ним. Дзуськи знайдете такого!

Значить, Панас має всі підстави думати, що дівчина в нього є.

В суботу ввечері, як звичайно, гуляли хлопці й

дівчата на площі, біля школи. Добрий настрій хлопців зіпсував Василько. З'явився, дідько, у новій шапці-петлюрівці. Вчора батько купив йому у Варяжі. Сензація неабияка. Василько походить на набундючено, немов павич, пишаючись з обнови. Легковажно споглядає на необновлені голови хлопців. За кожним таким поглядом думає:

«А бачите? Я перший з вас маю нову модну шапку!»

Василько в своїй новій шапці сьогодні править за об'єкт більшого зацікавлення дівчат. Серед хлопців натомість збуджує заздрість.

Панасові в той вечір не щастило, бо, поминаючи заздрості до Василькової обнови, він запримітив, що Надя цього вечора мало звертала на нього увагу, а цілий час старалась бути ближче Василька, посміхалась до нього і навіть підморгувала, вголос виявляючи своє захоплення:

— Але ж і гарно тобі, Васильку, в петлюрівці! Вона так тобі підходить!

Після гульок Надя, здається, ще холодніша була до нього. Відводив її додому, геть спантеличений, бо всі його намагання нав'язати розмову, вона збувала незносним:

— Але й гарно Василькові в новій шапці!

Панас лютував у душі.

Чи ви були коли в своєму житті заздрісним? Якщо були, то пригадуєте собі напевне, як уява ваша тоді працювала. Хвороблива уява все перебільшувала до неможливих розмірів, вивертала справу навиворіт, дійсність обертала догори ногами. Може, й не було так погано, як уявлялось, але хто ж тоді брав під увагу здоровий розсуд? Чортик заздростів мав повну свободу дії, вмостившись десь біля серця.

Панас вертався додому прибитий. Сердитий був на Василя, і на його шапку, і на Надю. Довго не міг заснути. Перевертався з боку на бік. Сон не брав його ніяк. Перед очима все стояла проклятуща картина, як

Надя упадає біля Василька. Прийшов нарешті до висновку: нову шапку треба купити за всяку ціну!

З такою постановою він заснув, як надворі вже розвиднювалось.

Пройшла неділя. В понеділок Панас зірвався на зорі зі свого пахучого і вельми притягаючого лігва на сіні. Дід, як звичайно, встав раненько й збирався йти його будити. Побачивши ж Панаса на ногах, розкрив рота з подиву і хвилину дивився мовчки, а тоді прорік:

— Ти вже встав? А то як? Напевне, курка в когось здохла! А я думав, що сьогодні знову буду мати мороку з будженням. Добре. Йди до хати, поснідай і поїдеш скородити в Середній Руці.

«Чи казати дідові зараз про шапку? — думав Панас, ідучи до хати. — Скажу, — постановив, але ось друга думка підшептує: — Зажди ще, не кажи. Не добре так рано дідові псувати настрій (дід не дуже радо любив купувати, як він казав, «різні витребеньки»). — Не кажи дідові взагалі, бо, їй-бо, відмовить!» — нав'язувалась песимістично третя. Панас не знав, який йому шлях вибрати — казати, чи ні. Руки тремтіли, по спині проходив мороз. Сніданок не йшов йому до рота. Рідня, очевидно, зауважила, що з ним щось не тєє, бо коли вийшов з хати, почув слова тітки:

— Тату! Чи він не хворий, часом? Щось мало їв сьогодні і виглядає, як сам не свій.

— Напевне, вчора йому не пофортунило, — відповів дід.

Панас — сирота. Мати його померла ще як він маленьким був, від тифу, а батько в двадцятому році пішов з большевиками та пропав, наче камінь у воді. При дідові, бабі і тітці виховувався. У тітки своїх дітей купа — четверо, як горішки, але вона Панаса завжди трактує, наче свою дитину. Чоловік тітки поїхав десь в Америку грошей заробляти. Не пише. Мабуть, або помер, або, може, іншу собі найшов.

А Панасові шапка з думки не сходить.

«Скажу за обідом!» — вирішив нарешті.

Ледве діждався обіду. Пообідавши, звернувся не-
сміливо до діда:

— Діду!

— Що скажеш? — відповів байдуже дід без най-
меншої цікавості.

— Я маю до вас важливу справу.

— Кажі.

Серце в Панаса забилося, як у переполоханого
зайчика...

— О-ось... тепер усі хлопці купують «петлюрів-
ки»... Вчора вже й Василько надів... Батько купив
йому у Варяжі... Мо... може б, ви мені купили нову
шапку? Вона не дорого коштує, всього два злотих.

Дід деякий час не казав нічого. По хвилині відіз-
вався:

— А я й думав оце, чого ж воно сніданку не їло?
А йому он шапка в голову влізла. Он як! Не буде діла
з того, ні! Подумаєш, важлива справа — шапка! Де я
цих грошей наберу вам? Податки заплати, жидові ви-
нен — віддай! Чобіт на зиму немає, а він мені про
шапку! Що тепер за світ настав! Що за молодь тепер?
Дивись, видумують якісь дурні моди, аби лише гроші
з дурного мужика висмоктувати. Я колись не такий
парубок, як ти, був. Пам'ятаю, вже двадцять мені ми-
нуло, копу за день, граючись, вимолочував, але мої по-
кійні тато, царство їм небесне, ніколи не купували
мені нічого. Лише, як женитись мене вели, то тато
виפלели мені новий бриль з житньої соломи, а мама,
вічний спокій її душі, штани мені з полотна пошили,
ще й фарбою синьою пофарбували. Пам'ятаю, як тато
мені тоді купили лише червону стяжку до бриля. От і
все. Отак було колись. А тепер видумують чорт-зна що!

— Тату! — втрутилася тітка. — Та вже купіть, ку-
піть! Він великий вже парубок, вам багато помагає
в роботі. Та й шапка не коштує там бо-зна скільки.

Дід пробував заперечити, але тітка як зачала його
просити, то розколошкала б, здається, кам'яне серце,
не то дідове. Вкінці дід піддався.

— Добре, — каже. — Коли щоранку так уставати-

меш, як сьогодні, то в п'ятницю поїдемо до міста й купимо. Але не до Варяжа, а до Сокаля поїдемо, бо там товар трохи дешевший.

Панас наче опинився на сьомому небі.

Довгий, довжелезний це час для парубка від понеділка до п'ятниці, на важкій повсякденній роботі, а ще особливо тоді, коли знаєш, що ось цього дня має сповнитись твоя одна з задушевних мрій. Шапка не виходила Панасові з голови, днями постійна уява не давала спокою, ночами ж снілась у коротких міцних юнацьких снах. Уявляв собі, як то в суботу ввечері вийде гуляти на вулицю. Хлопці посиніють від заздрощів, а Василькова пишнота-гордість геть змаліє, принишкне, поступиться перед ним, як оцей відцвілий тюльпан перед розквітаючим маком. Дівчата обступлять його з усіх боків і казатимуть як гарно йому в обнові, а вже найбільше Надя, його ангелик вертепний, найкраща з усіх дівчат, на землі суцих. На вид його нової шапки, розвіється, як їдкий дим від подуву вітру, її, такі нестерпні йому, залицання до Василька. Її увагу прикує він, Панас з горішньої вулиці, герой прийдешньої суботи...

«Ось присягнусь, — думав Панас, наче говорив з уявним співрозмовником, — що вона не сторонитиме від мене, а буде липнути мухою до меду, усміхатиметься своїми устоньками-малинами ще й моргатиме. Їй-бо, моргатиме своїми великими сіро-зеленкуватими очима, а на самоті, коли буду відводити її додому, може й... поцілує?» Ох! Аж лячно стало йому на таку грішну думку і морозом по спині потягло.

Час волікся волом, на якому хоч батіг побий, а він скоріше тобі не рушить. Уставав Панас удосвіта, впорядковував худобу, так що дід кожного ранку бачив уранішню роботу вже викінченою. І дід був, очевидно, вдоволений, бо став більш балакучий, а інколи, скрутивши цигарку з міцної махорки, давав Панасові закурити. Це була найкраща ознака його вдоволення.

Прийшла нарешті довгождана п'ятниця.

Ще й на світ не благословилося, а Панас уже був

на ногах. Впорядкував коней, худобу, і воза намастив сам. Згодом з дідом винесли і поклали на віз мішок пшениці. Тітка зловила кілька курей. Поснідали. Панас запряг коней і ждав на дворі. Дід вийшов з хати в новому сіряку, білих, полотняних штанах та в чоботах, добре вимашчених дьогтем. На голові пишався новий солом'яний бриль, що він сам собі його виплів з соломи молодого жита. Цей бриль він надівав лише в неділі і свята, коли їхав до церкви, або до міста. Дід узяв батіг, зробив ним знак хреста на землі перед кінями, опісля зняв з голови капелюх і врочисто промовив:

— Господи, допоможи!

Сіли на воза. Дід і тітка спереду на м'якій соломі, а Панас примостився ззаду на мішку.

— Вй-йooo! Поїхали.

За дві години були в Сокалі.

В ті часи містечко Сокаль нічим особливо не відрізнялось від інших малих містечок в Галичині. Розташоване на горбовому терені правого берега річки Бугу, місто мало досить гарну панораму, коли дивитись на нього здалека, від західньої сторони. По лівій стороні ріки — передмістя Забужжя, а далі, праворуч, понад берегом розтяглись величезні оболоння-пасовиська. За оболоннями видніли мури Бернардинського монастиря з величезною вежою дзвіниці. Понад силветками будинків пнулись у небо копули й вежі кількох церков і костелів та димарі великого млина і цеголень. З них своєю імпозантністю відрізнялися греко-католицький храм святих Петра і Павла та костел святого Антонія. Коли дивитися ото здалека на місто, мимоволі виникало враження, що ті дві величаві будови символізують: одна — споконвічного господаря цих земель — українців, а друга — займанців-поляків. Костел святого Антонія був побудований в початках тридцятих років, у самому центрі міста, що його називали Новий ринок. Висока, готичного стилю, його вежа гордо підносилась над містом і перевищувала храм святих Петра й Павла. Але помимо того, трьохбанний барокковий храм ні на цаль не поступався своєму су-

перникові, а навіть був імпозантніший своєю архітектурою, домінував над містом, був у центрі уваги завжди. Годі собі було уявити панораму міста без його патріархальної силуетки.

Саме місто розділялось тоді на дві частини — Старе й Нове місто. Стара частина, заселена переважно жидами, була неохайна і смердюча. Тут містився Старий ринок, що в ярмаркові дні був ущертъ заставлений возами, якими прибували селяни з довколишніх сіл. Навколо ринку та в прилеглих до нього вулицях і вуличках тулились переважно бідненькі жидівські крамниці. Тут, над самим берегом Бугу, немов сиротина, закинена між чужі люди, стояла церковця святого Миколая.

Нове місто, зосереджене навколо Нового ринку, було чистіше й пишалось кількома гарними будинками, як от костел св. Антонія, а оподалік храм свв. Петра й Павла, а ще далі — гімназія. На одній із бічних вулиць була чоловіча вчительська семінарія і шпиталь. Ціле місто з півночі на південь перетинала головна вулиця, Костюшки. Це була єдина гарна вулиця в місті, широка, обсаджена по обох боках акаціями, з травниками і хідниками. Оце й усе, що варте було тоді уваги в містечку Сокалі.

Продавши пшеницю й курей, після довгої процедури торгів, тітка залишилась пильнувати воза, а Панас із дідом пішли шукати шапку.

За пам'ятником Пілсудського, ген, де кінчається Новий ринок, серед ряду більших і менших крамниць, стояв причілком до вулиці невеличкий сірий будинок. Причаївся він, припишк ніяково, наче отой селянин, що ненароком потрапив між міське панство. Від вулиці видніли двері і невеличка вітрина, з якої виглядали на світ Божий кілька моделей капелюхів, декілька шапок, хусток, пара рукавиць, панчохи та кусень матерії. Це українська крамничка, власником якої був Андрій. Андрій ходив колись до місцевої гімназії, закінчив вісім класів, але що природа-мати обдарувала його побіч неабияких здібностей до науки ще й лю-

бов'ю до своєї нещасної землі і свого гоненого народу, він був, як казали, «замішаний в політику» і перебував «на індексі» поліції, як причетний до українського націоналістичного руху. Наслідком того, шкільна влада подбала заздалегідь про те, що він тричі мусів ставати до матури і все ж іспиту зрілості не здав. Після третього разу, погодившись із фактом, що двері для дальших студій для нього закриті, він згодом, при помочі батьків, купив оцей будиночок і відкрив свою невеличку крамничку.

Андрій оженився з Панасовою односельчанкою Євгенією, тож, крім того, що він був українець, люди з села вважали його своїм односельчанином і, здається, не було жодної людини, яка б під час ярмарку, чи й у звичайні дні, перебуваючи в місті, оминула крамничку Андрія і Євгенії. До того, тоді був час, коли наші люди придержувались гасла «свій до свого». Це був час великого розквіту кооперативного життя в Галичині. Його масово підтримувало свідоме українське населення. Підтримувало воно рівно ж і наших приватних торгівців у конкуренції з жидами і поляками.

— Куди підемо за шапкою? — спитав дід, коли пройшли між возами і вибралися на вулицю.

— До Андрія підемо, діду.

— Так далеко? — незадоволено сказав дід. — А хіба в інших крамницях немає цих шапок?

— Та є, діду. Але Андрій свій чоловік, українець, та ще й з нашого села. Треба його підтримати. Свій до свого. . .

— Ет, видумки! — не дав Панасові докінчити дід.

Дід з переконання був «передпотопником». Так звали в селі всіх, хто придержувався старого способу думання і не дуже спішив за новими гаслами. Дід не долюблював ніяких нових ідей. Він не міг зрозуміти, як то порядний русин, ще й до того господарський син, може братись за «гандель». Це ж жидівська справа.

— Геть на жидів обернуться ці наші вчені! — казав не раз.

Але після кількох Панасових аргументів, дід піддався, і пішли вони до Андрія.

На порозі зустріли їх Андрій і Євгенія.

— О, гості! Вітаємо!

Обмінявшись кількома реченнями про це й те, перейшли до діла.

Андрій приніс шапку. Панас надів її. Пасує добре. Глянув у дзеркало: була до лиця, хоч куди!

— Але ж гарно тобі, Панасе, в цій шапці! — дбайливо поправляючи її, говорила Євгенія.

Панас почервонів. Соромився, коли жінки хвалили його в присутності найближчих.

— Скільки коштує? — діловито спитав дід.

— Два двадцять.

— Що? Так дорого? Даю півтора і ні гроша більше! — почав торгуватися дід.

— Пробачте, діду, — ввічливо каже Андрій. — У нас, як і в інших християнських крамницях, не торгуються. Ось, бачите, на шапці почеплена ціна. Це ціна найбільш поміркована. Ніде в місті дешевше не купите.

— Як так? — не давав переконати себе дід. — Купувати й не поторгуватись? Що ж то мені за гандель такий? Кажеш, не куплю дешевше? А я тобі кажу, що куплю! Два двадцять! Ти думаєш з мене шкіру стягнути? Не буде діла, Андрію. Але знай моє добре серце — набавлю тобі ще десять грошів.

— Ні, діду. Таки без торгу.

— То бувайте здорові!

Панас прикипів. Сором за діда і жаль за шапкою перемішалися разом. Ось була вже в руках і випурхнула, немов зловлена пташка. Пробував уговорювати діда — не допомогло, ще й сердито накричав на нього:

— А ти ось який мудрагель знайшовся! Говорити вмієш, а поторгуватись — немов заціпило тобі! Мовчить, наче язика в роті не має! Вже й платив би! Торгуйся, дурню! Боїшся образити? Два двадцять! Як так? Купувати й не поторгуватись? А я чого теліпався сюди?

— Пробачте, діду, — ввічливо, як завжди, каже Андрій. — Ваша воля — купити, чи ні. Ви йдіть у місто, роздивіться. Купите дешевше — хай вам Бог помагає, а не купите — приходьте знову до мене. Я завжди буду вам радий.

Дід вийшов мовчки, невдоволений.

— Це нічого, — шепнув Панасові Андрій. — Не переймайся. Я розумію його — старий чоловік. Не може звикнути до нових вимог часу. Не бери собі цього надто до серця...

Панас ішов услід за дідом, прибитий докраю. Шапка не виходила йому з голови. Така чудова! Так пасувала йому!

Повернули в жидівські квартали. За хвилину опинились у крамниці знайомого Лейби.

— Добридень! — привітався дід. — Як ся маєш, Лейбо!

— О, добридень, добридень, пане Іване! Як здоров'ячко? Чи був добрий урожай? А чим можу послужити? — як з кулемета говорив Лейба.

— О, гаразд. Богу дякувати, всі здорові і вродило цього року добре. А знаєш, Лейбо, чого ото ми до тебе прийшли?

— Не знаю. Може, що купувати?

— Певно, що так! Мудрий з тебе жидок, угадав. А є в тебе шапки?

— Є. Чому б ні?

— Тільки не ці, старої моди, а нові, що називаються... От й забув! А трясця б йому! Як вони називаються? — звернувся він до Панаса.

— Петлюрівки.

— Чому б ні! У мене є такі файні петлюрівки, що ой-йо-йой! Зараз покажу.

За хвилину Лейба ніс кілька шапок.

— Який нумер, паничу? — звернувся до Панаса.

Панас сказав розмір.

— Оце! А ну, надіньте!

Панас надів.

— Ой! Вей мір! Паничу! Але ж файно вам! — уда-

ючи захопленого прогугнявив Лейба, ще й прицмокнув. — Як Бога кохам, паничу, наче на вас шита. Що, не правда, пане Іване?

— Скільки? — запитав дід.

— Небагато. Так, як для вас, три злотих.

Дід аж підскочив від несподіванки.

— Три злотих? Чи ти, Лейбо, не здурів? Так дерти?

— Ну, а скільки дасьте, пане Іване?

— Півтора злotoго і ні гроша більше.

— Пане Іване! Що ви, з бика злетіли?

— Сам ти з бика злетів!

— Ну, ну, не сердьтєся! Я лише пожартував. Так, як для вас — два вісімдесят.

— Злотий шістдесят. Більше не дам.

Почалась процедура торгу, без якої дідові, як відомо, і ярмарок не ярмарок. Жид навпідстриб ходив перед дідом, хвалив матеріял, добру, чисту роботу, по пару грошів попускаючи ціну. Дід кричав, лаявся, мало не бив інколи Лейбу, але теж набавляв потроху. Зайшли врешті, як кажуть, у «тупик». Лейба став на два п'ятдесят і — ані руш далі. Дід уже дійшов до два двадцять і зупинився також.

— А чорт тебе бери, жиде! Маєш два двадцять! Більше не дам, хоч заріж мене.

— Як хочете. Про мене купуйте, чи ні, а я менше, як за два п'ятдесят не віддам.

Вийшли від Лейби. Дід сердитий, а Панас посміхається.

Зайшли до Срулька. Знову торг без висліду.

Зайшли до Мошка — те саме.

Дід, стративши дві години часу та накричавшись до безтями, переконався врешті, що в Андрія таки найдешевше. Немає ради, треба йти до нього знов.

Пішли.

Дід заплатив гроші. Панас узяв шапку в руки і міцно притис до серця, немов дорогоцінний скарб. Він радів, як ніколи.

— А бачите, діду, — каже, усміхаючись, Андрій, — і треба вам було стільки часу стратити і находитись?

«І накричатись!» — мало не сказав Панас, але прикусив язика.

— Та воно правда. Маєш рацію. Я й сам не проти отої моди — свій до свого. Але одного я не можу зрозуміти.

— Що саме?

— Як це? Купувати й не поторгуватись? Ще як світ-світом, а такого дива не було. Не розумію... — Дід знизив плечима та крутив головою.

Андрій посміхнувся і ледь помітно моргнув до Панаса.

Переконався дід.

Вертались додому. Врадувана тітка з материнською любов'ю гляділа на врадуваного Панаса. А він? Він був в екстазі радощів. Цілий світ пригорнув би до себе, коли б міг. Обіймав би кожне придорожне дерево, гладив би і пестив би кожний кущ, кожную травинку зокрема. І коні, здається, бадьоріше бігли, і віз не скакав так по вибоїстій дорозі, яку ще зробили колись австрійці, але ще ні разу не направляли поляки. Лише дід думав щось, час від часу мимрячи собі під вус, знизував плечима і крутив головою.

В суботу ввечері Панас парадував. Геть у козячий ріг загнув Василькову пиху. Хлопців заavidки брали, а дівчата не відступали від нього, хвалили, не могли нахвалитись. Ще й дядько Кость, якого вважали за наймудрішого в селі, йдучи до кооперативи, угледів Панаса в обнові, зупинився і, поплескавши його по плечі, захоплено сказав:

— Ну й козак! А ще якби так тризуба почепити, правдивим петлюрівцем був би!

А Надя? Цілий вечір не відв'язувалась від Панаса, усміхалась, підморгувала і щохвилини поправляла йому на голові шапку. Коли десь поза північчю відводив її додому, не була вже, як раніше, дика і неприступна, а про Василька й не згадувала. Довго стояли цієї ночі на любій розмові. Врешті Панас відважився її поцілувати, і хоч виконав це незугарно, вона не боронилась, і, хочте вірте, хочте ні — відповіла

йому ніжним, невинним дівочим поцілунком і міцно пригорнулась до нього.

Світив їм місяць цієї ночі, повний, срібно-зелений український місяць. Зупинився високо над грушею і посилав, немов Боже благословення, свої срібно-зелені жмути світла. Шуміли тихо акації, а біла береза, немов наслідуючи Надійку, ніжно пригорталась до кріслатого клена. З городу нісся млосний запах м'яти, що змішувався із запахом свіжоскошених отав.

В повітрі пахло ранньою осінню.

ПОЛЬОНІЗАЦІЯ

Прийшла мода на польонізацію. Грандіозний плян продумав польський уряд: польонізувати у швидкому темпі українське населення, особливо на тих теренах, що їх прилучено до корінних польських земель — на Холмщині й Підляшші. Заборонено українську книжку і пресу, поруйновано православні церкви, залишаючи лише по одній на цілу волость, священників зобов'язано проповіді говорити в польській мові. Заборонено українську мову в школах та урядах, заборонено організоване українське культурне життя, заборонено купляти розпарцельовані панські землі, і на них масово насилано польських осадників з Мазовша, Краківщини та інших польських земель. Але перш ніж приступити до повного польонізування українського населення, треба було польонізувати — як це парадоксально звучатиме — самих поляків. Правдивих поляків, самозрозуміло, не треба було польонізувати, але так званих «калакутів».

Живуть собі отакі людиська, яких химерні історичні обставини спотворили так, що не розбереш, хто вони — русини, чи поляки. Питаєш, хто він за національністю, то відповість, що поляк. І до костьола ходить, і прапор біло-червоний вивішує на Третього мая і Одинадцятого листопада, а от з мовою не те. По-українськи вдома говорить, а як треба коли перейти на польську мову, то таке вам загне, що аж качатиметесь від сміху. Ось, наприклад, калакутка Каська посилає свою доню Марисю в друге село до пекарні по хліб. Пекарня, звичайно, розвозила хліб по хатах три рази на тиждень, а от їм сьогодні хліба не вистачило, треба

йти по нього ногами два кілометри. Іде Каська до школи, до вчительки й каже:

— Дзень добри, пані!

— Дзень добри! Дзень добри! А що поведе, Касько?

— Та проше пані, я просіла би пані, ажеби мені пані звольнілі Мариську.

— А то чому? — питає вчителька.

— Бо не хваціло хліба, пішлю її по хляб до Угринова...

Отаких то «поляків» треба польонізувати в першу чергу.

Юлько не є калакутом. Він чистокровний поляк, бо батько його й мати походять з польських родин. Як його предки попали в це село, ніхто точно не знає, бо ні історії села, ні тим більше історії кожної людини ніхто не писав. Збереглися лише перекази, які переходили з роду в рід. Говорять старі люди, що пра-прадід Юлька був колись польовим сторожем у діди́ча Розвадовського і за вірну службу панові отримав волю та порядний шмат землі. Його пан привіз собі десь із Польщі. Оце все, що відомо про початки родоводу Юлька.

Живучи в українському морі нащадки пра-прадіда так зукраїнізувалися, що вже дід Юлька Мацько не знав по-польськи ні в зуб. Батько Юлька був інтелігентним селянином і знав польську мову. Він був навіть війтом дві каденції. Знає польську мову і Юлько, знає і його дружина Ганка, але в хаті, за старою звичкою, говорять усі по-українськи. Говорили б тією мовою напевне й далші покоління, так от польонізація хоче тому положити край.

Юлько, йдучи за духом часу, зачинає польонізацію від маленького дворічного синка, якого, коли хрестили, назвали польським іменем — Збігнев, а кличуть його здрібніло — Збишек. Юлько запопадливо старається, щоб дитина говорила лише по-польськи, і жінці строго наказує, щоб говорила до дитини по-польськи. Аби ще більше скріпити цю польонізацію дитини, Юль-

ко навіть учить її популярного патріотичного вірши-
ка, що починається словами:

«Кто ти естесь?

— Поляк мали...»

і часто наспівує йому

«Єще Польска не згіневла...»

А вдома з дружиною говорять по-українськи. Пробу-
вали між собою говорити по-польськи, але ніяк не ви-
ходить, особливо під час суперечок, коли треба підно-
сити тон.

Був дуже ранній латинський Великдень. Вночі
стояв такий порядний приморозок, що болото замерз-
ло, а вода в калюжах покрилась тонким шаром льоду.
День був соняшний і заносилось на тепло. Під ласка-
вим промінням весіннього сонця, болото почало роз-
мерзатись, підсихало по вищих місцях та на втопта-
них стежках. Лід на калюжах танув.

Юлько вийшов із хати, вбраний по-святочному,
з малим Збишком, якого тримав за руку. На малому
також обнова: матроська шапочка і костюмчик, білі
панчішки та новенькі жовті черевички. Дружина на-
казувала вважати на малого, щоб у болото не заліз.
Юлько пильно береже дитину, і як лише хлопчик бе-
ре не бажаний напрям, зразу його за руку і відводить
геть.

Та ось вийшов із хати сусід Павло, і Юлько за-
стряв з ним у розмову. Розговорився і на мить забув
за малого Збишка. А той тим часом пустився йти в
напрямку калюжі. Сусід побачив перший і остеріг
Юлька. Цей глип — Збишек маршує прямо в калюжу.

— Збисю! — крикнув Юлько. — Гдзє ідеш? Ходзь
ту, до мене!

Малий не слухає, йде далі.

— Збисю! Вруць сен мі зараз, пендраку еден!

Хлопчик не звертає.

— Збисю! Гдзє лезеш, холеро! Ходзь ту, бо паса
достанеш!

Малому ані в гадці вертатись. Ще три-чотири кроки і влізе в баюру.

Юлько кинувся за ним.

— Збисю! Куди тебе чорти несуть?! Стій! — втративши панування над собою, крикнув по-українськи.

Хлопчик миттю спинився і завернув назад. Зрозумів зразу.

Не бере його польонізація.

ЯК ДЯДЬКО СВИРИД ЛИСТА ПИСАВ

Вже три місяці минуло, як Свирид з Мокриною відправили свого меншого сина Федота до війська аж у «Пітімбург», як вони говорили, служити «батюшке-царю-государю», а в хаті все одно, наче один день після похорону. Свирид ходить і досі, як сам не свій. Робота його не бере ніяк. Коли б ото Федір був удома, то жито вже було б змолочене давно, а так ще добрих п'ять кіп лежить у stodolі, в засіку, мишам та щурам на втіху. Лютий вже ось-ось скінчиться, а там і весна не за горами. І як його домолотити, коли робота не береться? Шкода Федота, добрий хлопець, і до роботи, і до танцю охочий. А співає як! Го-го! Баритон у нього — куди там! Як затягне, бувало, з хлопцями ввечері на вулиці «Де ж ти дубе ріс...», аж любо було слухати. Голос у нього, як той новий дзвін на дзвіниці, що його позаминулого року справило село на храмове свято Святої Покрови: дзвінкий, сильний, за всі голоси вибивається. А «Апостола» в церкві як читав! Куди там рівнятись з ним дякові Харлампієві! Аж вікна дзвенять, свічки тремтять, а по спині, наче морозом протягує. Голос точнісінько, як у діда, небіжчика, Свиридового батька. Правда, і в нього, в Свирида, голос нічого, але вже не те. А на музиках, як затанцює, притупне, вигукне то не лише кожна дівчина прилипла б до нього, як муха до мазі, а й не одна молодичка гріха не побоялася б. Козак, сучий син!

Отак думав собі Свирид.

А Мокрина, звичайно, як кожна баба. На мокрому місці Всевишній очі їй поставив. Ходить і плаче, плаче і ходить, мало очей не виплаче. І як же не плакати, як сльози вдержати, коли ж шкода. Виносила його під серцем, вигодувала грудьми своїми, виховала на

козака. Такий красунь! Високий, як смерека, а в плечах, як дуб кріслатий, міцний, жвавий. Лице, наче в дівчини, ніжне, ніс з легенькою горбинкою, на бороді ямочка, а коли сміється, на щоках появляються ямочки також. Уста, наче викроєні, блондин, синьоокий, а брови і виї темні-темні. В батька свого вдався, але Свирид не був такий гарний. А може, їй лише так здається тепер? Недарма Таня так за Федором упадає. Мало з ума не зійшла бідна дівчина, так плакала, побивалась, коли його відправляли з села. Гарна дівчина. Пара для нього. Такої пари, мабуть, у цілому світі не знайдеш. Присягалась, що не віддається ні за кого, що буде ждати хоч би й до сивої коси. Всі плакали за ним і шкодували — рідня, кривні, сусіди, хлопці й дівчата, а навіть сивоголові діди й баби. Це ж не жарти — воєнна служба п'ять довжелезних років, та ще й так далеко, аж у самій столиці — «Пітімбурзі»... Коли ж він повернеться? Лише три місяці минуло, як його немає вдома, а які ж вони довгі! А що ж сказати — п'ять літ?

Отак думала собі бідна Мокрина, підшморгуючи час від часу носом та втираючи сльози запаскою, що спливали з лица.

Сумує дуже і сестричка Оленка, підросток років дванадцяти. Все питає, коли Федько повернеться додому, і дні числить. Ой, багато ж ще лишилось! Матінко моя, як багато! Це ж їй дванадцять років минуло на Пречисту, а коли Федько повернеться, то вже буде вісімнадцять. Вже дівкою буде, а може, й заміж вийде до того часу. Як довго!

Сумують старші від Федора сестра і брат. Сестра Марія заміж у сусідньому селі, а брат Іван — за зятя в Гаврила, одружений з його дочкою Параскою.

Сумує ближча й дальша родина, хлопці й дівчата, все село. Навіть й той скнира нечуваний Панас, що ото раз напався був на Федора за яблука, які хлопці ввечері обірвали, а Федір і не був навіть з ними тоді, і набив йому морду за те, і той сумує, забувши про втраченого зуба та підбите око.

На вулиці, з ким лише не зустрінеться Свирид, Мокрина, чи й навіть мала Оленка, кожен питає:

— А немає вістки від вашого Федора?

— Ні, немає.

— Коби його Господь милував та живим і здоровим додому вернутись поміг. . .

Аж ось одного березневого понеділка поштар зупинив коня на вулиці, перед воротами Свирида. Побачила перща Мокрина.

— Свириде! — гукає. — А йди но мерщій сюди! Поштар зупинився, щось у торбі шукає. Йй-бо, листа витягнув! Злізає. . . Свириде! Де ж ти, в чорта дівся?

— Та чую, чую! — відгризнувся Свирид. — Іду вже! Не кричи!

Свирид метнувся з хати мало не на одній нозі. Мокрина обіперлась об причілок, а серце — бух-бух-бух, мало не вискочить.

Поштар побачив Свирида.

— Хазяїн! — каже. — Ось письмо маєте.

Свирид тремтячими руками схопив листа. Зирк на конверт — так, від Федора.

Ой, і радости було. Боже мій! Неначе сам Федір з'явився вдома. А як же його прочитати, що там Федьо наш рідний, найдорожчий пише? Свирид малограмотний, а Мокрина не знає ні букви, бо до школи ніколи не ходила.

— Старий! А біжи но швидше до кума Ілька. Може, він є вдома, попроси, щоб прийшов і прочитав письмо! — знайшла вихід Мокрина.

Свирид не пішов, а побіг. За хвилину кум Ілько був уже на місці. Взяв листа, розсівся на лавці, навпроти вікна, хвилинку подумав, а після почав читати, складаючи з букв слова, заїкуючись при тому. Кум Ілько також малограмотний, але куди краще прочитає листа, чи оповістку за Свирида. Два повних роки до школи ходив.

Федір пише:

«Дорогі тату й мамо! Слава Ісусу Христу!

Повідомляю Вас, що я, Богу дякувати, жив і здо-

ров, чого й Вам та всій родині бажаю. Заїхав я в Петербург благополучно, і казарму знайшов легко. Служу я в кавалерії, в лейб-гвардійському уланському полку Її Імператорської Величності. . .»

— Де, де він служить? Я не второпала, — спитала Мокрина.

— В уланах. При самій цариці, — відповів Ілько.

— О, матінко моя! При самій цариці, кажете?

— Не перебивай! — крикнув Свирид.

Кум Ілько читав далі:

«...Маю коня, гарного, чорного. Маю гарну уніформу, синю з петлицями, а штани з червоними лямпасами. На голову під час служби надіваю каску з кінським хвостом. . .»

— А грець же його матері! — перебив Свирид. — Ще й хвоста йому на голову почепили!

— Не перебивай! Слухай! — звернула увагу Мокрина.

«...Їсти маю досить, лише трохи тяжка служба, бо, крім воєнних занять, треба ще й коня доглянути, нагодувати та напоїти. Але це нічого. Я до коней звик. Іншим далеко тяжче, особливо тим, котрі коня зроду не бачили.

Напишіть мені скоро, що нового вдома й у селі. Що робить тепер Таня? Перекажіть їй, що я до неї напишу на днях листа.

Вітайте від мене і цілуйте всіх: Оленку, Івана й Марію з їх родинами, всю фамілію, сусідів, особливо дядька Ілька (кум Ілько аж підскочив), хлопців і дівчат, та всіх односельчан. Надіюся, що на Різдво приїду в одпуск. Бувайте всі здорові. Цілую вас усіх міцно.

Ф е д і р»

В хаті радість. Мокрина перестала плакати, немов віджила. Свирид на radoшах копу жита змолотив, наче плюнув, а мала Оленка вже почала числити, скільки то днів лишилось до Різдва.

Приходять фамілія, сусіди, приятелі. Кожний цікавий дізнатись про Федора. Кожний питає:

— А що там Федьо пише?

На вулиці, з ким не зустрінуться Свирид і Мокрина, а навіть Оленка, всі питають:

— А що там ваш Федько з війська пише:

Свирид уже в сотий раз розповідає, як то його Федько, «грець його мамі» в уланах при самій цариці служить, уніформу з петлицями й лямпасами носить, а каску має ще й з кінським хвостом. . .

А час не стоїть, біжить милевими кроками. Минув тиждень, ось уже кінчається другий, відколи прийшов лист від Федора. Час найвищий йому вже відписати.

— Старий! — звернулась одного недільного ранку Мокрина до Свирида. — Уже час найвищий дитині листа відписати, а то вже, мабуть, зовсім стужився за домом і селом. Сідай, старий, і зараз же мені напиши до нього листа.

— Та воно так, — відповів Свирид і почав шукати за куснем паперу та олівцем. Знайшов, примостився коло вікна, щоб видніше було.

— А пиши уважно! — повчає його Мокрина. — Пиши про всі новини. Не забудь мені ні одної.

І почала вичисляти:

— Стара Іваниха померла зараз же після Водохрища. . . Сергій заручився з Ольгою. Після Великодня весілля буде. . . Павлова Маланка на саме Стрітення привела на світ близнят — хлопця й дівчинку. . . Ляха наша тому три тижні мала поросят — чотирнадцятеро, а корова Ряба — бичка. . . Гуси вже всі сидять на яйцях та дві квочки — одна на курячих, а друга — на качах. Від старої білої гуски вже гусенята починають вилуплюватись і т. д.

Сидить Свирид край стола. На куснику паперу лежить олівець. Не писав ще. Думає, як почати.

— Що так довго думаєш? — питає Мокрина.

— Та як його починати — не знаю, — відповів Свирид.

— І такої дурниці навіть не знаєш? Чого ж тебе дві зими до школи посилали? Та звісно ж і дурному,

що як дитина пише «Слава Ісусу Христу», то треба відповісти «Слава навіки!»

— Їй-бо, маєш рацію, — сказав Свирид і вхопив олівець.

Минув якийсь час. Свирид з великим трудом незугарними, кривобокими літерами вивів речення «Слава навіки», а тоді додав ще «Дорогий Сину» і на тому застряг. Думає, думає... Ну й чорт же його знає, як написати! Вроді знає всі букви, але скласти з них якесь путнє слово — чорта з два складиш!

Сидів за столом, думає, мучився, і так зійшла йому неділенька свята.

— Мабуть, таки прийдеться завтра кума Ілька просити, щоб листа написав. Немає іншої ради, — вирішив нарешті Свирид і відклав на бік олівець та папір.

В понеділок рано, впоравши худобу й поснідавши, пішов Свирид до кума Ілька. Той уже молотив у stodolі жито.

— Здорові були, куме! — привітався Свирид.

— А здорові, здорові були! — відповів Ілько. — А що вас змусило так рано прийти до мене? Напевне, якусь важну справу маєте?

— А вже ж! От листа до Федора треба написати, і нема кому. Знаєте добре, який з мене писака. От вроді знаю букви, а скласти їх у слово — ніяк не подаю. Сидів учора цілий день і нічого не написав. Тож прийшов я до вас просити, щоб ви мені сьогодні написали листа, а я буду за вас молотити.

— Чому б ні. Добре! — погодився Ілько.

Кум Ілько зразу ж подався до Свиридової хати, а Свирид узявся за кумів ціп.

Кум Ілько також не вельми грамотний. Листа написати йому — проблема також, хоч і не така велика, як для Свирида. Мучився, прів, писав, ще й язика при тому висолоплював, поправляв, стирав гумкою, але до вечора написав цілу майже сторінку.

А Свирид молотив увесь день, аж у stodolі дудніло. Міцний дядько, як дубок. Хто не йде біля Ілько-

вої стодоли — оглядається й дивується: оце ж так і гупає, аж стодола ходором ходить! Ілько так ніколи не молотить, хирлявий же він, слабосильний... А побачивши Свирида, зразу догадується:

— Напевне Ілько листа до Свиридового сина пише, а той молотить за нього.

Читаючи ці рядки, дехто з нас посміхнеться із Свирида. Де ж пак, проміняти олівець на ціпа. Але правду сказати, сміятися нема з чого, бо ж кожному своє.

ЗБРОЄННЯ

Річпосполита зброїться. Зброїться інтензивно, не лише тому, що в міжнародній політиці зброєння є в моді, але й тому, що вороги не сплять, а лише причаїлись і ждуть відповідної нагоди, щоб напасти на неї і розшарпати, як вовки овечку. А час не стоїть на місці. Німеччина щораз нахабніше підносить справу «коридору» і Шлезька, а большевики і без причини готові кожної хвилини напасти, аби лише трапилась нагода. Звісно, москаль москалем, білий він, чи червоний, а на шматок території Річпосполитої ласий завжди. Польща опинилась між молотом та ковадлом, і один лише вихід з критичного і вельми заплутаного становища: зброїться. Зброїться від ніг до голови, щоб зухвалий прусак і нахабний москалисько наявно переконались, що справа найменшого конфлікту з Польщею — це не переливки, і що можна від неї дістати доброго прочухана.

Річпосполита зброїться. Щоб здобути відповідний фонд на узброєння, чи пак, дозброєння, уряд продумав спосіб: перевести добровільну збірку між населенням країни, яке й так аж забагато переобтяжене різними податками. Підвищувати податки якось не випадає в такій критичній ситуації, то ж краще звернутись до національного патріотизму населення. Продумали і вирішили. Акція проходить на повну пару.

Грубешівський повіт не лишається позаду. Ухваляю Повітової Ради, яку затвердив староста, постановлено перевести збірку на терені повіту, а за зібрані гроші дозброїти 2-ий полк кінних стрільців, що має постій в Грубешові.

Збірка проходить скоро. Села жертвують, що можуть. Люди дають, що хто може. Ось дядько Гриць пожертвував цілу мірку вівса, відбираючи пайку від своїх спрацьованих коней. Баба Марина — пів тузина яєчок свіжих, прямо з гнізда. Багач Іван дав мішок

бараболі, і навіть дід Степан розщедрився — дав цілого пів злotoго.

— Це на гвінтик до гармати, — казав, посміхаючись іронічно під вусом.

Збіркова акція йде, не припиняється. Збірні пункти завалені зерном, картоплею, яечками, навіть і просо є. От тепер дозброїмо могутні збройні сили Речі-посполитої. Бережіться влізливі прусаки та нахабні москалі! Спробуйте лише руки простягнути по наше добро, так зараз же по пальцях дамо! Не дами ні гузика! Ми — моцарство! Ми — сільні, зварці, готові!*) Вара од нас!

Збіркова акція пройшла успішно. За зібрані гроші закуплено два кулемети в дарунок для Грубешівського полку кінних стрільців. Преса пише про цю подію, радіо говорить, навіть вірші появляються на цю тему — патріотичні, бадьорі.

Офіційне вручення дарунку відбулося з великою помпою. Приїхав сам люблинський воевода, архієпископ, командувач військової округи — генерал бригади, і багато інших більших і менших достойників полької держави.

Правиться молебень за Річпосполиту. Після молебня, архієпископ dokonує акт посвячення і «хрестин» двох кулеметів. Кумами є сам воевода і дружина повітового старости. Архієпископ виголошує патріотичну проповідь, згадуючи при тому, що Польща боронила Європу від турецько-татарської навали та від большевизму.

Опісля відбулась дефіляда другого полку кінних стрільців та військових частин, стягнутих на парад з Володимира, Холма і Замістя. Дефіляду відбирав генерал, командуючий військовою округою.

Вершок свята — величавий бенкет. Кількасот гостей забавлялись аж до ранку. Подавано найвишуканіші страви та дорогі імпортовані алькогольні напої.

*) — Сільні, зварці, готові! (сильні, споєні, готові!) — пропагандивний клич польського уряду перед вибухом війни.

Тостам і промовам, в яких до найбільших розмірів наголошувано значення збірки і свята, не було кінця. Перебільшувано в стократ військову силу «моцарства». Навіть траплялися тости за майбутню Річпосполиту Польську «од можна до можна». До танцю пригравала знаменита військова оркестра полку кінних стрільців. Все військо дістало подвійну порцію гуляшу, по пачці «спортів»*) по пляшці пива і на чотирьох літру горілки.

Грубі гроші коштувала ця імпреза. Покрила видатки, звичайно, державна каса. За витрачені на свято гроші не два кулемети, а дві гармати можна було б купити. Але гості тим найменше журились. Вони вірили у свою фізичну силу та в слабкість своїх ворогів.

Відшуміла парада. Відшумів балъ. Шумить тепер не одному гостеві в голові. Шумить пропагандивна машина, гуде: преса розписується, радіо тріпається. Пришелепкуваті шовіністи задирають голови, куди там! Мудріші критично ставляться до такого марнотравства, але їх незначна кількість. А українці й інші не лише посміхаються собі з такої бутафорської комедії, але й регочуть здорово, розповідаючи при тому правдиві й видумані історії. Вже навіть хтось і пісню склав нашвидкуруч про два даровані кулемети, що їх охрестили Манькою й Анькою. Завулком передмістя йдуть батяри і співають цю пісню на мотив старої легіонерської пісні:

«А наш майор хлоп мурови
Не дал мохом Рафайловей....»

Люди зупиняються, ловлять слова пісні:

«Запаментай себе, швабе:
Не пхай ронк свих по Шльонск, драбе!
Манька з Аньков ці порадов:
Як ці злапйов — в д... дадзов!»

Хоч нецензурно, але влучно. Справді бо, кращих слів така імпреза й не заслуговує.

*) — марка популярних цигарок за часів Польщі.

САНІТАРНА КАМПАНІЯ

В сільській кооперативі гуло, наче у вулику. Приміщення набите щерть народом з Адамового коліна, так, що ні пройти, ні пролізти, ні голку навіть нема де кинути. Хто розсівся на лаві, хто на порожній бочці, а решта стоїть. Дядьки гуторять собі, дискутують, сперечаються, посміхаються з менш дотепних, покурюють люльки, цигарети, чи міцний самосад, завинутий у клаптик газети. В повітрі такий дим, що можна повісити на ньому, як то кажуть, сокиру. Їдкий запах диму змішався із запахом солоних оселедців, нафти та людського поту. Якраз іде розмова про новий розпорядок польської влади щодо санітарної кампанії на селах, яка має виявлятися в малюванні на біло всіх придорожніх об'єктів: парканів, плотів, стін, дерев і т. д. Перед веде тут, як завжди, дід Степан, який мимо свого поважного віку, славиться неабияким розумом і дотепністю. Не раз як щось скаже, то всі аж рачки лазять від сміху. До школи хоч він ходив колись лише дві зими, і освіти в нього майже нема ніякої, зате життєвого досвіду за вісім десятків років назбиралося стільки, що не дорівнюють йому багато молодиків навіть з університетською освітою. З неодної печі хліб їв, був і на возі, і під возом, а пройшов, як кажуть, «огні, води і мідні труби».

— От Микола, — говорить один дядько, — мусів новий паркан побілити вапном — поліція приневолила. Аж жаль бере, такий гарний паркан був, помальований у вишневий колір. Спаскудив геть його...

— А я, — відіззався Павло, — цілий бік хліва, що прилягає одною стіною до вулиці, мусів вапном побілити. День стратив ні за чорта, та ще й у сівбу.

— Стіну побілити — то ще ніщо супроти дерев, — обіззався Омелян, — а їх у мене вздовж дороги з десяток. Пропонував колись тестеві позрубувати ті верби, а він уперся — ні! Так от тепер прийшлося їх малювати. Чорта з два одним днем обійдешся — помалювати ряпату кору...

— А зі мною була ціла історія, — обіззався дід Степан. — От прийшли вчора солтис та й кажуть:

— Дядьку Степане! Побіліть ваші плоти від вулиці. Такий розпорядок до гміни прийшов від пана старости з Грубешова. Я зволикав, бо де ж у сівбу за таку дурну роботу братись, є час на те. Але одного дня нечистий приніс отого пришепелкуватого поліціанта Осьляка. Він побачив мої непобілені плоти, записав, і мусів я за невиконання розпорядку уряду заплатити десять злотих штрафу. Як кажуть, «мудрий лях по шкоді», так і я. Думаю — треба таки взятись та побілити плоти. Привіз білої глини возів три, як не більше, бо де ж мені вистачить на вапно? Як самі знаєте, в мене цілий фронт від вулиці довжиною в тридцять сажнів, обгороджений плотом. Ото була робота! Хай Господь милує! А щоб чорти побрали отих дурних ляхків! Недарма покійний дідунь казали: « Не дай, Боже, ляхам у руки власть, живим у могилу заженуть». Мудрі були дідуньо, царство їм небесне! Побілити пліт — це не паркан, ніяк не замажеш усіх щілин. Здається, що вже побілив, а глянеш ото з другої сторони — так і видно темні цятки, недоступні для щітки. Чотири дні стратив! Та мало того. На п'ятий день Господь (тут він зняв побожно солом'яний бриль і перехристився) дав дощ, та такий, що вся моя чотириденна мозольна праця за годину пішла к'чортовому батькові. Дощ змив геть глину з плота... Бідному завжди вітер в очі. Не встигло ще якслід просохнути, коли ось, наче на біду, чорти пруть самого коменданта Рабкевіча.

— Старий! — розкричався на мене. — Чому плотів досі не побілив? Га? Так ти, кабане еден, шануєш польську владу? Двадцять злотих кари плати, і то зараз, трупе старий!

Витяг нотатник.

— Та я, паночку, — кажу йому, — побілив був глиною. Чотири дні стратив. Їй-бо, правда. Як не вірите мені, йдіть спитайте пана солтиса...

— Вапна купи, старий! — перебив він мені.

— Та де ж мені стати на стільки вапна? Та тут три вози глини пішло!

— Про мене побіли собі чим хоч, щоб лише пліт білий був! — крикнув комендант. Записав, і я мусів двадцять злотих заплатити. Кажу йому, що не маю тепер грошей, та він не хотів відступитись. Каже: «Не заплатиш зараз, тоді в їміні заплатиш тридцять злотих». Я таки грошей не мав, але, на щастя, Бог прислав якраз у той час Мошка, і він мені позичив. Отак я заплатив, наче в болото вкинув двадцять злотих. Побілив я знову мої плоти, стративши ще чотири дні. Не дай Боже дощу, а то знову прийдеться і платити, і білити.

— Діду! Вкусіться за язик! Що ж ви говорите? Та ж без дощу хліба не буде!

— Винават! Прости мені, Господи, грішному!

Біліють усі придорожні об'єкти: паркани, плоти, стіни, дерева. Навіть придорожнього хреста побілено. Влада добре пильнує, щоб кампанія білення була виконана на сто відсотків, бо, бачите, в тому, на її думку, полягає вся санітарна проблема країни.

ПРИГОДА З КОНЕМ

Зима з 1862 на 1863 рік завітала раніше, ніж її сподівалися. Ще перед Покровою почались морози, а згодом випали сніги, та такі, що ні /пройти, ні проїхати. На рівних місцях сніг лежав у аршин завтовшки, а яри й долини засипало так, що тільки верхи кущів визирали на світ Божий. Сніг падав і падав безупину, а вітер хапав його у свої дужі обійми, крутив, ніс до осель. Люди мусіли прокопувати собі доріжки на обійстях, вулицях і пішоходах. Дістатись до сусіднього села, чи містечка, поїхати до лісу за дровами, або до млина було неможливо. Грудень, побіч сніговіїв, приніс ще й тяжкі морози, яких не пам'ятали найстарші люди. Річки й ставки позамерзли так, що, наклавши повні сани дров, чи наладувавши їх мішками з зерном, сміливо можна було проїжджати по льоду без страху, що він заломиться під тягарем. Час від часу чути було лоскіт у лісах і садах. Це від морозу тріскались дерева. По хлівах, незабезпечених як слід від холоду, гинула худоба, особливо молодняк. Народ принишк. Не чути було гупання ців по клунях, ні ударів сокир по лісах. Усі сиділи, зажурені, по хатах, або порпались у снігу та нашвидкуруч обкладали, чим хто міг стіни хлівів, аби хоч трохи охоронити худобу від холоду, а молодняк: телят, лошат, ягнят та поросят брали до сіней, або приміщували навіть в хатах, щоб не погинули.

Разом з холодами й снігами появились вовки. Тічками бігали вони по лісах й полях, винищуючи звірину, а навіть інколи нападали на обійстя і поривали овець, свиней, собак та домашню птицю.

Люди ходили похнюплені. Не чути було дівтори,

чи співів молоді. Дядьки чухали чуби, а старі люди ворожили:

— Не добра це ознака! Як не війна, то мор буде напевно. . .

І виворожили.

Одного січневого дня рознеслась вістка:

«Вибухло повстання поляків проти московського панування! У Варшаві створено народний уряд!»

Незабаром інша вістка доповнила попередню й насторожила населення:

— У Грубешівських лісах появились польські повстанські загони!

Народна приповідка каже, що «зло викликає зло». Так сталося і в тому випадку. Поява повстанських відділів по лісах викликала сильну реакцію царського уряду, наслідком чого в околиці появились великі військові з'єднання. Війська, прочісуючи ліси, почали зводити тяжкі бої з повстанцями. Повстанці нападали ночами на постой військових відділів, зривали мости, фортеці. Найбільше на тому терпіло населення, бо військо й повстанці реквізували коней, харчі й пашню для худоби. Одним словом, москаль з ляхом узялись за барки, а русинові-українцеві від того тріщав чуб.

У дядька Гриця був чудовий, чотирорічний жеребець арабської породи. Шпакуватий на масть, білокопитий, з білою смугою на носі, яка розширялась угору, на лобі творила ніби зірку. Був високий у хребті й крижах, довгий, з підтягнутим животом, з розкішною гривою і хвостом, з вигнутою, неначе в лебедя, шиєю. Коли стояв прив'язаний, нетерпеливо гріб землю копитом. Коли ж дядько Гриць, що колись служив уланом у війську, сідав на нього, то він не йшов так, як інші селянські коні, а скакав боком-боком, грав-ви-гравав, наче не дядька Гриця ніс на собі, а саме «імператорское величество». І, на правду сам цар не посоромився б на нього сісти, коли б лише вмів так верхи їхати, щоб не вилетіти з сідла сторчача на лоно матері-

природи. «Чорт» (так дядько Гриць назвав жеребця) ніякого авторитету, крім дядькового, не визнавав. Не тільки тому, що Гриць був знаменитим вершником, а ще й тому, що він відзначався страшною силою, подібної якій не мав, мабуть, ніхто не лише в цілій волості, але й губернії. Високий був такий, що, входячи до селянської хати, мусів схилити голову, аби не вдаритись нею об сволок. Широкоплечий, з великим, як довбня, кулаками, гнув кінські підкови, а будьякого сільського коника брав на плечі, немов барана. Люди говорили про нього, що він має «чортове ребро».

Дядько Гриць дуже любив коні. Волів сам не їсти, але коні мусіли бути в нього завжди ситі. Не диво, що він славився на все село. Гладкі, з лискучою шерстю, з вичесаними завжди розкішними хвостами й гривами. Не бігли вони, а летіли у возі, чи під верхом, і треба було добре тримати їх у руках, щоб не вирвались вихром, не рознесли на тріски воза, чи сани, або не скинули к'чортовій матері коміть головою їздця на землю. Особливо ж Гриць любив «Чорта» і найбільше йому присвячував уваги.

Одного весіннього дня староста села приніс вістку з волости, що на днях прибудуть до села козаки й мають реквізувати коней. Дядька Гриця та вістка пригнобила так, що не міг ні їсти, ні спати. Ходив по обійстю та в душі проклинав і ляхів, і клятих козаків, які не дають людям спокою.

— Ти не ходи, а подумай, що треба зробити з лошакон, — дорікала Євка, його дружина, — а то проклята козачня направду може його забрати.

— А вже ж, що треба щось зробити, — відповів Гриць.

Приїхали козаки. Забрали в селі з десятка добрих, під верх, коней. Не минули й дядька Гриця. Очевидно, хтось доказав. Капітан, злізши з коня, спитав:

— Хазяїн! А где лошадь?

— Яка лошадь?

— Не валяй дурака, а кажи где ти лошадь дел?

— Та, паноньку, присяй-біг, не знаю, за яку лошадь ви говорите.

— За жеребйонка, хазяїн, за «Чорта», чи як він там зветься?

Тим часом гурт козаків почали голосно реготатись, вказуючи пальцями на піддашшя хліва. На піддашші, звичайно, складали полову, згонину, частину сіна чи соломи. В даху було вбудовано щось на взірець ґанку з одним вікном в сторону подвір'я. Вікно зсередини зашите околотом. Там містилось невеличке приміщення, де дядько Гриць тримав усяке мотуззя, смарівку до воза, кусні сухого дерев'яного матеріялу на зубці до грабелъ, чи до грабок. На долівці, під стіною, валялась якась дерга та з тузин старих мішків. З шопи, де стояв віз, сани та інші господарські знаряддя, вели до того приміщення вузькі сходи.

Дядько Гриць, побачивши, що козаки регочуться і вказують на дах хліва, глянув собі і... задеревів. З вікна на піддаші виглядала на світ Божий кінська голова. Це «Чорт» прорвав сніпки, що заслонювали діру у вікні і, просунувши голову, з цікавістю дивився.

Побачивши й собі таке диво, капітан аж підскачів, хвилину дивився зчудований, а тоді, знявши кашкета з голови, гепнув ним об землю і сказав до Гриця:

— Ну, вот! Хазяїн, а скажи мені, як та лошадь вискочила туди?

Дядька Гриця зловлено на гарячому. Не було іншої ради, тільки сказати щиро всю правду.

— Та не вискочила, ваше благородіє, — відповів він, чухаючи кошлатого чуба, — а я виніс її туди.

— Как? Ти витацил лошадь тудя? Врьош!

— А їй-бо, правда, не брешу.

— То ти кажеш, що виніс її? Ну, гаразд. Даю тобі мое офіцерське слово, нічого тобі не буде, і лошака я не заберу. Ти тільки знеси його назад на діл.

Дядько Гриць повільним волячим кроком подався до возівні, а за ним капітан та кількох козаків. Вийшли по крутих, вузьких сходах нагору. Гриць зв'язав ноги жеребцеві, а тоді, підсівши під нього, схопив

могутніми руками, підніс догори. Жеребець і не пробував пручатись. Очевидно, дядько Гриць не раз робив з ним такі штуки. Обережно злізши по сходах, пройшов він надвір, присів і поставив коня на землю.

Козачня з дива стояла, як укопана, пороззявлявши роти, а капітан тільки крутив головою й мимрив: — Как ето возможно? Ну й сила!

Капітан дотримав слова наполовину. Дядька Гриця не покарав, але «Чорта» таки наказав забрати. Очевидно, сподобався він йому. Не помогли ні просьби дядька Гриця, ні сльози тітки Євки.

КУДИ НЕ ПОВЕРНЕШСЯ — ВІТЕР В ОЧІ

Виховували в нас колись дітей не так, як тепер, в атомово-ліберально-патлату добу. Тепер дитина не зобов'язана молитись щоранку, не зобов'язана шанувати старших, звертатись до них на «ви», а тата, маму, діда, бабу ще й руку цілувати. Не зобов'язана слухати лекції релігії, релігію законом забороняється вивчати у школі. Не мусить вона ходити тепер й до церкви. А коли ходить до церкви і до недільної школи при церкві, то й там не навчать її шанувати старших. Тому й не диво, що, за малими винятками, старших молодь не респектує а дивиться на них часто з призириством. А коли звернеш увагу такому підросткові, чи пів-панні, стараючись допомогти їм відрізнити погане від доброго, то зараз потрясе своєю нечесаною гривною і буркне злісно:

— Ай дон'т кер!

Буває, ще й зарежоче на все горло, що ви посміли таке сказати, або, в кращому випадку, зігнорує вас, жуючи «бабел-гам» й у відповідь видує вам перед самим носом здоровенного бальона.

Одного разу, а було то перед Різдвяними святами, при вході до крамниці, я побачив, як трое восьми чи десятилітніх хлопців курили одну цигарку, передаючи її з рук до рук. Підійшов полісмен, подивився байду-же і пішов собі далі.

Коли б таку картину побачив був поліцист, от хоч би й за небіжки довоєнної Польщі, то вибив би малюків по руках, а то склав би протокол і батьки відповідали б за дітей. А тут? Хай би полісмен посмів крикнути на малюків, то зразу батьки заскаржили б його до суду, а газети й телевізія галасували б з місьять, не менше, яка то поліція погана.

І таку систему, яка допомагає рости до нечуваних розмірів всякому суспільному бур'янові, називають «гуманізмом» і «лібералізмом». І, здається, мало хто здає собі справу з того, що на ґрунті нашої модерної цивілізації починає виростати духова джунгля, страшніша й дикіша від будьяких джунглів Африки, Азії, чи десь над Амазонкою.

Коли порівняти сьогоднішнє модерно-ліберальне виховання дитини з вихованням яке практикувалося в нас сорок, чи п'ятдесят літ тому, то мимоволі думаєш, що справді світ обернувся догори ногами. Коли б так з гробу встав дідок, який упокоївся в минулому столітті, то, побачивши такі дива, зразу напевно дременув би назад у могилу.

Не раз пригадуєш своє дитинство та юнацькі роки. Гай-гай! Та це ж була строга муштра, а не дитинство. Хоч і любили, але били. Коли розповідаєш молодим американцям, як то нас колись виховували вдома, то вони лише крутять недовірливо своїми патлатими головами й кажуть:

— Та це ж «нот імпасибол»! Це ж «апсайдавн»! Це ж справжня неволя!

Але та «неволя» виховувала людей, а не худобу в людській подобі. Пригадую, як то двічі на день, рано й увечорі, мусів я проказати довжелезну молитву, а після ще й кожного з дорослих у хаті в руку поцілувати. Старших треба було слухатись і через «ви» до них звертатись. Перед кожною старшою особою шапку знімати й вітати християнським привітом. Хай би не зняв шапки перед старшим і не привітав його, то зразу ременя, чи лозини можна було скоштувати від нього. А коли б дійшло те додому, то й батько не помилював би, а відпоров із наддатком, ще й учителя і панотця попросив би, щоб не пропустили такої справи. Тижнів зо два після тої «науки» тяжко було б сидіти.

Я не належав до спокійних хлопчаків, а до таких, що, крім ременя й лози, часто і з буком були ознайомлені. Найбільше попадало мені від діда. Не пропускав

покійний найменшої нагоди, щоб не проїхатись по моїй спині.

— Ледащо! — кричав при тому. — Я тобі зараз розум пережену з сідала до твоєї дурної маківки!

І переганяв. Часто переганяв.

У нашому селі жив дідуган, якого називали «старий Швець». Для своїх восьми десятків літ із гаком був ще кремезний, але не дочував. Страшенно не любив він, коли підросток, минаючи його, не привітався. Лаявся тоді страшенно, а часто й свою тернову герлигу пускав у рух.

Одного осіннього дня я пас корови на сіножаті. Цього ж дня позичив у школі книжку про Робінзона Крузо. Книжка така була цікава, що я не пристав до гуртка хлопців-пастушків, які грались м'ячем, а ліг собі оподалік сам і читав, читав.

Коли ж худоба подалась далі, а за нею й пастушки, встав і я. Йдучи, я так задумався над пригодами Робінзона, що й не зауважив, що напроти мене шкандибає старий Швець. Я пройшов мимо нього і не привітався. Раптом як упоре мене щось по плечах! Матінко моя! Аж дух забило і в очах потемніло. А тоді почув за собою сердитий голос діда Шевця:

— Шибенику! Так тебе ото вдома й у школі вчать, щоб шапки перед старим чоловіком не знімати? Я тебе провчу, розбишако!

І кинувся за герлигою, яка, вдарившись об мої плечі, пролетіла пару кроків далі й упала в траву. Та я не чекав, поки лютий дідуган підніме палицю, а дав драпака, тільки голими п'ятами блиснув.

На тому не скінчилось. Капосний дідище пішов і поскаржився моему дідові, а той, порядком дисципліни, списав мені вечером спину ременем.

— То ти так шануєш старших? — кричав люто. — Оце буду тобі, дурню, гонити розум із сідала до голови, доки не помудрішаєш і не поправишся!

Самозрозуміло, що дід сказав про це вчителєві і пан-отцеві. І вони не подарували свого. Вчитель поставив мене, під сміх цілої кляси, на коліна, на цілі-

сіньку годину, а пан-отець на годині релігії так крут-
нув за вухо, що аж свічки загорілися в очах.

За якийсь час знову лиха доля веліла стрінутись
мені з старим Шевцем. Я здалека вже зняв шапку, а
знаючи, що він глухий, як пень, гукнув йому з усієї
сили:

— Слава Ісусу Христу, діду!

Він як визвірився на мене, як закричить:

— То ти ще, поганцю, будеш насміхатися з мене?!

І пустив свою гудзовату герлигу мені по ногах.

Я підскочив, засичав від болю, завертівся на міс-
ці, а тоді в ноги, що духу хватило.

Повторилася знову стара історія з дідовою, учи-
тельською та пан-отцевою дисципліною.

Били всі. Били добре! Переганяли розум, як ка-
зав дід, «з сідала до голови». Сердився я за це, але
швидко забував. Сьогодні ж, по стільки літах, я го-
лову свою хилю перед моїми виховниками. Не раз
думаю собі: От, якби було можливо, і вони повстава-
ли б із гробу, їй-бо, при зустрічі з ними потрібну пор-
цію горілки (любили її всі) поставив би їм. За те, що
розумові навчили.

НА ПРОВОДАХ

На Проводах у Павловичах рух, неначе на ярмарці в Грубешові, чи Сокалі. Люди, святково повбирані, спішать з усіх боків на цвинтар. Там пан-отець, який щойно приїхав з Долгобичева, правитиме панахиду за спокій душ тих, що тут, на цьому цвинтарі, знайшли своє останнє пристановище, а після панахиди буде ходити між гробівцями читати молитви та кропити їх свяченою водою. Із сусіднього села Гонятина також пливе потічком люд Божий, православний, бо те село з давніх-давен належить до парафії села Павлович, і вони мають тут спільний цвинтар.

Барви народніх убрань аж за очі ловлять, перебиваються, особливо в дівчат. Сорочки приманюють своїми вишивками. Оксамитові горсети, розцяцьковані срібними й золотими віньетами, виблискують у проміннях ясного, весняного сонця. Червоніють квітами маків спідниці, нашивані блакитно-жовтими гальонами, на шиях переливаються різнокольорові намиста.

Ось іде група хлопців. Струксові, шнуровані до колін, штани, польські чоботи-офіцерки, що їх чомусь «гольфами» звуть. Дехто вбраний по новомодньому — «під кльош», тобто, в черевиках і штанях на випуск. Це вже з міста нова мода вганяється в села і поволі, систематично, вперто витискає чоботи й галіфе. Всі у вишиваних сорочках з червоними «гарасівками», тобто, з лентами на шиях, що заступають краватку. Ідуть, бундючно споглядаючи на всіх. Кожний в модерній шапці-кашкеті «петлюрівці» з дивовижно заломаними, як казали, «у три погібелі» козирками. Не перетинай їм дорогу, оминай здалеку, бо запальні, як іскра, як огонь. А бойові такі, що краще не зачіпатися. Не витримують з ними конкуренції ляцькі задавкуваті за-

вадіяки. При першому зударі розлітаються, як куріпки перед шуліками. Он хлопці з Ощева які відважні, але й вони не витримують, а їхній провідник, уславлений на цілу околицю, розбишака Ѓльонь, мало із світу цього не пішов, коли задержся з ними. Павло побив йому голову здорово. З рік по лікарях їздив. Навіть такі неуступчиві задирали, як Хмарук з Хороброва, чи Каляк з Війславич не раз у Нисмичах чи Ниновичах ганебно втікали перед їхніми ціпками.

Але не сходімо з теми. Ну й тему взяв! Коли б почув котрийсь із сільських дідів, чи бабунь з-перед сокола років, що я тут теревеню, їй-бо, зразу б насварили:

— Оце, — сказали б, — ти, сякий-такий сину почав молоти отаке ще й на Проводи, коли покійників увесь хрещений народ поминає!

Рацію мали б безумовно.

Статечні господарі повдягали святочні сіряки — «кабати», шиті з доморобного сукна, з вимішаної білої й чорної вовни, різних відтінків, ясніших і темніших, у високих чоботях, у ширококрисих капелюхах. Всі переважно у вишиваних сорочках. Дехто пишається передпотопним чорним френчем. Так само господині й молодиці в сірих, з домашнього сукна, кабатах, чи чорних камізельках, у широких, різнокольорових спідницях, обуті переважно в чоботи. Навіть старезні діди й баби повбирались у чисті льняні сорочки, а чоботи понамащували дьогтем.

Село поминає сьогодні своїх покійників так, як поминало їх десять, п'ятдесят, чи сто і більше літ тому. Так і належиться.

Дітвора, а особливо хлоп'ята, дуже скорі до всяких фіглів і збитків. Вже ось бігають між гробами, у війну почали бавитись.

Зауважили цю веремію кілька старих баб і давай ремствувати:

— Вітрогони! Оце знайшли місце і час для забави! Досить того, що маємо вас по саму шию повсякденно. Дайте хоч спокій покійникам!

Якийсь строгий дядько аж за ременя схопився.
— А тихо там, смаркачі! Ременя зараз скину!

На згадку про ремінь, хлопчаки заспокоюються, винувато споглядаючи навколо. Бояться хлопці ременя. Волячий! Аж у п'ятах чути його, коли хто потягне.

На Проводи щороку, а особливо тоді, коли гарна погода, старці, чи пак, «діди», як їх називають в тих сторонах, шкандибають з усіх боків, обвішані торбами й торбинками, з герлигами в руках. Ось іде Юзь з Ощева, вічно підшморгуючи носом, шкандибає Клим з Заруки і десятки інших, сліпих, кривих, глухих, горбатих, безруких, безногих — на милицях. Вигідна okazія Проводи в Павловичах-Гонятині. З порожніми торбами люди не відпустять, хлібом пшеничним, запашним наділять, пухких «балабухів» надають, крашанок накладуть, навіть кусень сала інколи перепаде. Добрий народ! Обдаровує старців, а особливо тих, що вміють за упокій душі помолитись.

Панахида правиться в самому центрі цвинтаря, біля родинного гробівця, що його спорядив старезний дід Степан Броцлавський. Дружина його вже давно спочиває тут, вичікує на нього. А він ось стоїть біля священика і прислуговує, білий, як голуб, похилий від старости. Сорок літ він старостою церкви. Зуби свої з'їв на тому ділі. Службу Богу й усі молитви напам'ять знає.

Після панахиди, священик із дяком пішли з молитвами по гробівцях, а люди — хто на гроби своїх близьких, хто подався додому, а решта стоять собі на дорозі, біля цвинтаря, та гуторять. Старці натомість почали розсідатись по обох боках доріжки від цвинтарних воріт аж до гробівця Броцлавських, лаючись, а не раз і б'ючись між собою за вигідніші місця. В такому штурмі за краще місце визначався особливо дід Валігура, здоровенний, рижий, сліпий на одне око, а зизий на друге. Це був страшенно лайливий дід, чіплявся до інших за будуще і часто навіть свою грубу тернову герлигу в рух пускав. Тому інші старці, звичайно, старалися з ним не зачіпатись, уступати з до-

роги, годили, і він, як правило, завжди займав найкраще місце. Говорили про нього, що вижебраний хліб він продавав одному чоловікові на корм для свиней, а гроші пропивав.

Ідуть жінки з повними кошиками і по черзі обділяють старців Божих, обділяють, чим хата багата, залежно від своїх спроможностей та розвиненої жертвенної жилки.

Іде стара Волосінка, багачка на все село, але така скнара і скупендряга, що, крім чорного хліба, ніколи нічого кращого бідному старцеві не дасть. Зупинилась перед рядком старців і обділяє по черзі. Підходить і до зизо-сліпого Валігури, дає йому кусень хліба й каже:

— За діда мого покійного, старче Божий, помоліться!

— А як він називався? — питає Валігура, глянувши на неї при тому непривітно.

— Степан звався, царство йому небесне.

Валігура голосно почав молитись:

— Спаси, Господи, раба твого Степана...

А тут друга жінка, вельми щедра стара Балдиха почала всіх старців по черзі обділяти яечками. О, повний кошик в неї! Угледів це зизо-сліпий Валігура, і сердито жбурнувши Волосінчин хліб у кущі, кинув їй навздогін сердито:

— А хай покійного твого діда холера візьме!

Легко стане покійникові від такої «молитви»...

ДАЙОШ СВОБОДУ!

Рік 1920. Польська армія відступає на захід під натиском червоних полчищ Будьонного. Большевики перейшли Буг, зайняли Грубешів і посунулись далі на захід, в напрямку Томашева і Замістя. Село принишкло, прищулилось. Вечорами не чути ані співів дівчат і хлопців, ані гучних музик, ані гомону дівчорі. Відомо ж, що часи непевні, то кому там до веселощів? Скільки змін за неповних шість років! Була Росія, царська, блискуча, якої, здавалося, жодна сила земна не візьме, і ось пропала, зникла, наче її й не було. Були німці з австрійцями, опісля коротко самостійна Україна, а потім прийшла Польща, і ось тепер прийшла Росія знову, але вже не біла, царська, а червона, большевицька, кажуть — народоправна.

Людей у селі не береться робота. Збираються гуртками та обмінюються вістками та думками. Кажуть, що вчора кавалерія Будьонного прорвала польську лінію на Бузі і зайняла Грубешів, женучи поляків далі на захід. Інша вістка знов така, що біля Замістя зосередились українські відділи та стримують большевицьку навалу. Ще інша говорить, що большевики вже близько Варшави і ось-ось її заберуть.

Біля церкви стоїть чималий гурт чоловіків, що слухають, як дядько Матвій розповідає про большевиків. Він приїхав щойно з Крилова. Бачив там большевицьку кавалерію, яка проскочила містечко і подалась на Тихобір.

— Як же вони виглядають? — запитав хтось із гурту.

— Бідно, сіро одягнені — хто в будьоновці, хто в папасі. В порівнянні з царською армією, отара, а не військо.

— А то правда, що вони без погонів? — спитав другий.

— Не встиг приглянутись, бо скоро проскочили. Бачив лише в декого гвинтівки на шнурках.

— То нічого, що вони погонів не мають. На чорта вони потрібні? — виправдував большевиків їх прихильник дядько Панас.

— А гвинтівки хоч і на шнурках, а диви ось, як поляків женуть! — додав його зять Данило.

— Аби свободу принесли, а то не важне, на чому висять гвинтівки, — підтримав дядько Яким.

— Чекай, чекай! Не спіши поперед батька в пекло! Вже не один свободу нам приносив, а від тих свобод аж гірко й нудно. Коли не матимемо своєї держави, то й свободу побачити нам, як своє вухо без дзеркала, — скептично сказав Петро, якого син Федь пішов з Українською Галицькою Армією.

— Та воно правда. Але ж де нам діждатись своєї держави, коли з усіх боків вороги, а приятеля — хоч і з свічкою шукай, а не знайдеш. Багато думало, що німці нам допоможуть, а вони ось як помагали — землю вагонами вивозили до Прусів. Недарма Петлюра їх роззброював, — докинув Сергій.

— І вагонами вивозив їх назад, як худобу, — доповнив Сенько. — Ех, якби вся Україна так повстала, як Галичина, і підтримала Петлюру, напевне мали б ми свою державу!

— Е, там твій Петлюра вже наробив добра! — перебив дядько Панас, прихильник большевиків. — Галлер викинув галичан за Збруч, а він ось, з поляками союз зробив проти большевиків. Вже з того союзу буде нам користи, як з цапа молока.

— Потопаючий і за бритву хапається! — сказав Кіндрат.

— Краще було б, щоб свої сили був обернув на оборону большевицької революції, — пробував далі доводити Панас.

— Кажуть, що біля Замістя є українське військо і фронт тримає. Думаєте, щось буде з того?

— А де там! Я не вірю! — докинув зять Панаса, Данило. — Дарма лише кров проллють. . .

— Оце й біда наша, що багато не хоче вірити в своє. Ось дивись, скільки тут молодих чоловіків, а скільки пішло до української армії? Федь, Семен, Гриць, Микола — це всі. Ледве з бідою одну Холмську сотню зліпили в рамках Сокальської бригади, і то частина пішла опісля за Шурмяком. Ех, бідні ми, бо дурні, а дурні, бо бідні! — кинув репліку дядько Петро.

— А все ж таки, большевики краще, як поляки, або німаки. Їх мову хоч краще зрозумієш, — озвався хтось із гурту.

— Ну, хлопці, — перебив сімдесятлітній дід Іван, який вважався в селі за великий авторитет, бо за своє життя був чотири рази обраний старшиною села, — ваша розмова — переливання з пустого в порожнє. Звісно, що своя сорочка найближче до тіла, але коли її немає, то й сіряк може її заступити, заслонюючи голе тіло перед холодом. Гори ми не перевернемо, ні діри в мурі головою не проб'ємо. Що має прийти завтра, ми ані приспішимо його, ані зупинимо. Коли їдеш, треба споглядати й на задні колеса також, щоб котре не злетіло. Добре було б, щоб було своє, але, коли його немає — не повісишся. Часи дуже непевні, і тому нам треба бути хитрими. Хитре теля дві корови ссе. Хто не прийшов би, вдаваймо льояльних, а тим більше перед большевиками. Зрештою ж, вони руські, такі самі, як і царські солдати. Їх ось-ось не видно в селі. Не може бути й мови, щоб якась частина не проїхала через наше село. Треба їх привітати по традиції — хлібом і сіллю та поставити вітальну браму. Корони нам з того не попадають з голов.

— Правильно! Правильно! Добре каже дід Іван! — загула громада.

— То ж до роботи, бо час не стоїть!

Дядько Петро лише плечима знизив. Хіба з таким народом можна будувати державу?

Не минуло й двох годин, як при в'їзді до села із східньо-північної сторони стирчала дивовижна брама-

арка, прибрана зеленню, а на ній видніло два гасла: «Да здравствует красная армія!» і «Да здравствует свобода!»

Село ждало на своїх «визволителів». Хлопчики сторожать поза селом, виглядають большевиків.

Десять біля першої години пополуночі блискавкою рознеслась вістка:

— Большевики йдуть до села!

І справді, долом-гостинцем, що тягнувся вздовж річки, їхала кавалерія, а далі тачанки, артилерія, обоз. Село на високому горбку, видно їх, як на долоні. Невеличкий роз'їзд на конях, оминувши село, помчав у напрямку лісу.

Біля брами-арки громада з цікавістю зустрічає большевицьку частину. Попереду стоїть сивоволосий і довговусий дід Іван. Через плече опоясаний рушником, в руках тарілка з хлібиною й сіллю.

А колона суне вперед, не зупиняється. Ось уже видно сіро-зелені гімнастюрки, а на головах у кіннотчиків шпичасті шапки-будьоновки. Маленькі волохаті коники несуть обірваних, запорошених, брудних, обвіяних вітрами, обпечених сонцем червоноармійців. Попереду колони якийсь командир із полевою торбою на грудях. Під'їхали близько. Зупинились. Командир зліз із коня.

Дід Іван з хлібом і сіллю на полумиску виступив наперед.

— Да здравствует красная армія! — промовив урочисто. — Ми вас виглядали, як сонця з-за хмари!

— Вот ми і пришлі, — відповів командир, беручи хліб і сіль. — Тепер ви всі свободні. Смерть усім поміщикам, а земля їх і скот — ваше. Да здравствует свобода!

— Ур-р-рааа!!! — підхопила солдатня і дехто з мешканців села, що були у гурті.

Виголосивши коротку промову-агітку, командир пішов з кількома своїми підручними до хати діда Івана, а люди стали розмовляти з солдатами. Солдатня справді бідна. Одягнені як будь, хто у військовому, а

хто в напів у військовому, а напів у цивільному. Хто в будьонівці, а хто в папасі. Переважно обдерті, брудні, смердючі. Зброя різноманітна, в багатьох кріси на шнурках. По очах видно, що голодні.

Жінки масово приносять їжу. Годують солдатів. Не потрібно, щоб їх припрошувати, уплітають усе, аж за вухами ляцять.

Трохи відпочивши, посідали на коней і подались далі на захід. Люди стояли довго і дивились їм услід. Прикре враження зробила на них та частина.

— Якщо їх, отаких обдертих і погано озброєних висилають на фронт, то, справді, нема чого доброго сподіватись від нової большевицької влади, — говорили люди.

А від сторони Замістя й Томашева доносився безперервний гуркіт гармат. Це шоста дивізія генерала Безручка стримувала червону навалу, промощуючи дорогу польському «цудові» над Вислою.

Блискавкою облетіла село вістка, що большевики розбили гуральню в селі Війславичах, і хто хоче горілки, може туди сміливо їхати, чи йти пішки і брати хоч би й цілу цистерну.

Да здраствует свобода! Дайош горілку!

Рушив народ із села — чоловіки й жінки, хлопці й дівчата, діди й баби, хто возами, хто пішки. В сусідніх селах ця сама картина. Спішать усі до Війславич з відрами, коновками, бочівками, збанками, чайниками, горшками, пляшками. Дядько Гарасим навіть здоровенні нецьки всадив на віз, щоб більше горілки привезти.

В діда Атанасія нема коней. Нема на чому їх тримати. Та й нема потреби. В нього тепер тільки шість моргів поля, морг сіножати й пів морга лісу. Колись він був не бідний господар, мав пару коней, але як діти поженились та повиходили заміж, то він кожному дав частку землі, а решту залишив для дочки Євки, що є вдовою і з малою дочкою Галею живе при

батьках. Чоловік загинув десь на пруському фронті в 1915 році.

Дід Атанасій ні дружині, ні дочці не сказав, куди думає йти, взяв троє порожніх відер — двоє на коромисло, а одне в руки, та пару пляшок у кишені й пішов також по горілку. Та й як же він міг їм сказати, коли вони були далеко в полі, пололи картоплю.

Біля гуральні у Війславичах правдиві Содома й Гомора. Народу більше, ніж на котрому будь ярмарку в Сокалі, Грубешові, чи Володимирі. П'яна солдатня, щоб дістатись до горілки, стріляла по цистернах, аби продіравити їх. Через прострілені діри ллється на підлогу горілка. Народ уже бродить у ній по щиколотки. Через щілини в дверях горілка протікає надвір, у рівчак, і пливе ним далі до великого рову. Люди метушаться, пхаються в середину гуральні, кричать, сваряться, виносять горілку відрами, коновками, збанками, чим хто має. Кілька вже, що встигли на місці випити поверх міри, валяються на землі. Якийсь дядько прилякнув біля рівчака з горілкою, нахилився, обіпершись руками об землю, і хлеще горілку, наче собака воду. Попив, підвівся, обтер вуса, нахилився і знову хлеще.

Дайош свободу!

Одну цистерну вдалося комусь відкрити. Преться народ угору по прикріпленій до цистерни залізній драбині, пхається, лається. Хтось нахилився в отвір, щоб зачерпнути відром горілки, його необережно попхнули і він полетів разом з відром у цистерну. Ледве витягнули його, мало не втопився в горілці.

Дайош свободу!

Дід Атанасій набрав троє відер горілки, ще й чотири пляшки по своїх здоровенних кишенях розмістив. Двоє відер узяв на коромисло, одне в руку і гайда назад, додому. Назад йому пощастило, бо з сусіднього села їхав чоловік і підібрав його. Шість верстов ходу зекономив дід Атанасій, і був з того дуже задоволений. Шіснадцять верстов пройтися туди й назад старій людині, це не жарти.

Прийшов додому, поставив повні відра надворі, а сам пішов за своєю потребою, чи десь.

Тим часом повернулись з поля баба Явдоха з Євкою і малою Галею. Баба Явдоха, поставивши сапу в шопі, метнулась поливати капусту. Побачивши трое повних відер, схопила двоє і побігла в огорог. Виливши «воду» під капусту, вернулась, набрала в колодязі одне відро води, взяла друге повне, що стояло надворі, і знову побігла.

Дід вийшов з повітки, глип — немає відер. Метнувся на город.

— Явдохо! А гей! Явдохо!

— Чого тобі? — відізвалась баба Явдоха.

— А де горілка?

— Яка горілка?

— Та та ж, що у відрах була!

— Ох! А то хіба була горілка?

— А вже ж, що горілка! Де ти діла?

— Ой, лишенько! Та ж я вилляла під капусту. . .

Дід завмер на секунду. Опісля підскаочив, як роз'юшений півень.

— Ах ти, недотепо стара! Та ж я вісім верстов таскав горілку додому і ти вилляла? А щоб тобі руки покрутило — відьомське кодро! Тумане! Та я тобі! . . Та я тебе повішу, як суку! Та я тебе!.. — кричав розлючений дід, і схопивши хворостину, давай періщити бабу по плечах, по боках. Баба ойкала, просилась, плакала, підскакувала, а він періщив. Зігнавши отак першу злість, кинув хворостину геть і просичав:

— А знай, що то значить шіснадцять верстов іти пішки, ще й з трьома повними відрами.

Потягнувши трохи вцілілої горілки, що була в пляшках, узяв коромисло, почепив двоє відер, одне взяв у руку і пошкандибав знову за горілкою.

Дайош свободу!

Народ попиває горілочку. Багато людей хвалить большевиків.

— Хороша власть. Задармо горілку дає!

— Оце свобода!

Лише бабі Явдосі свобода боком вилазить. Сидить у хаті та постогнує — плечі й боки болять. Кріпку руку ще має дід Атанасій! Дочка Євка щохвилини міняє холодні оклади.

А дід Атанасій пізно вночі вертався додому. Сердитий був, не пощастило тепер. Доступ до гуральні большевицька команда закрила. Ледве випросив одне відро горілки в якогось командира-добряги. Та ще й пішки довелося йти шіснадцять верстов поночі. От тобі й свобода! — думав, шкандибаючи назад. — А хай йому грець з такою свободою! Тридцять дві верстви зробив пішки за день, і напівдармо. А все через бабу! Стільки горілки вилляти та ще й де — під капусту. Пропала капуста, напевне. Недотепа стара! У-ххх!

ШКОДА КУРКИ !

Левко догоряв. Страшна хвороба, сухоти, вже кілька років його мучить, а під кінець цієї осені зовсім прикувала до ліжка. Не встає. Лежить, жовтий, як віск, висох, як той огірок, що валяється на городі між перегнилим бадиллям. Кашель душить його, плює кров'ю. І немає рятунку. Остання надія на видужання вже згасла. Не помагає ні славний на всю околицю лікар Мацієвський, ні собачий смалець. Доктор Мацієвський радив не раз батькам Левка — Горпині й Панасові, аби післали сина в гори, до якоїсь Ворохти, до санаторія, але ж хіба в їхній хаті водиться коли стільки грошей, щоб оплатити таку далеку дорогу туди й назад, санаторій і лікарів? Та такого видатку й пара Панасових коней не покрила б напевно. Щонайменше з півтора морга довелося б продати. А тоді з чого жити? І так ледве кінці з кінцями зв'язують, дотягнуть під час переднівку на старому хлібі, не позичаючи. Ще радив доктор, аби хворого краще годувати. Курячий росіл приписав повсякденно. Приписати легко, але де ж стільки тих курей набрати? Та й ячка потрібні, бо за що купиш нафти, соли, сірників? А несуться, як на злість, усі. . .

Стара Горпина дивилась сумно на пожовкле, худе лице сина й схлипувала тихо, час від часу втираючи сльози кінцем запаски.

— Прийдеться таки, мабуть, зарізати курку. . .

Підійшла до нього ближче.

— Левцю! Дитинко моя! Як тобі?

Ледве прошепотів:

— Мамо! — І закашлявся.

— Цить, дитинко! Ось я тобі курочку заріжу. Ро-
солику зварю!

Всміхнувся сумно, сумно.

— — — — —

Коли курка уже доварювалась, Левко віддав Бо-
гові душу.

Обмили худе тіло, зодягли, на лавці поклали.

Село облетіла блискавкою вістка:

— Левко Доманчуків помер!

Почали сходитись люди. Дівчата й жінки плачуть.
Хлопці, товариші, сумно споглядають на Левка. Шко-
да! Добрий був товариш! Дядьки поважно глядять, по-
хитують головами.

— Шкода! Добрий був хлопець! Мудрий і робо-
тящий!

Панас стоїть збоку, як статуя. Сумний-сумний,
але не плаче. Всі знають, що твердий він, як камінь.
Вийшла Горпина і, глянувши на мертвого сина, зали-
лась рясними сльозами й заголосила:

— Левцю! Синцю мій хороший! Соколику мій си-
зий! На кого ж ти нас, бідних, покидаєш? А я все на-
діялась, що ти одужаєш. І я ж тобі курочку сьогодні
зарізала, супчику запашного наварила, а ти помер.
Ой-ой-ой! Коли б була знала, що таке станеться, не
різала б курки!

Люди переглянулись між собою і хоч було кож-
ному не до сміху, але дехто таки посміхнувся. Всі мов-
чали. Лише старий дід Саватій не міг змовчати. На ди-
пломатії він не розумівся, що мав кому сказати, не за-
вивав у папірчик, рубав одразу. То ж він сказав:

— Горпино! Господь з тобою! Що ти верзеш? А
кого ж тобі більше шкода, сина, чи дурної курки?

ТРОХИ ПРО КАЦАПІВ

(Розповідь мого дядька)

Дядько мій по батькові, Микола, під час першої світової війни, служив у царській армії, в піхотному полку, як командир взводу, в місті Оренбурзі, на Уралі. Опісля він часто розповідав про свої воєнні пригоди. Про кацапів розповів такі історії:

«Це було в 1914 році. Після вибуху війни, почали привозити рекрутів і мобілізованих резервістів. Рекрутів мені прийшлося вишколювати. В моєму взводі були солдати різних національностей, але найбільше було москалів і українців. Після зайнять, увечорі, українці, звичайно, збиралися гуртками і співали наших пісень. Усі, включно з москалями, залюбки їх слухали.

В Росії тоді з великою увагою ставились до Франції, як до воєнної союзниці. Одного дня прийшло нове поповнення взводу свіжими рекрутами — москалями. Ввечері, як завжди, наші хлопці почали співати. Тоді підійшов один з нових рекрутів до мене та й питає:

— Гаспадін взводний! А що це за такі люди, що так гарно співають?

Я пожартував собі й відповів:

— Ето хрэнцузи. Понімаєш?

— Да, да, понімаю, — відповів рекрут і пішов до своїх. За хвилину москалі один одному пояснювали:

— Ето хрэнцузи.

— Ой, харашо ж пають еті хрэнцузи! — дивувались.

В одному взводі був придуркуватий солдатішка-москаль, з яким завжди мав клопіт командир взводу. Ніяк в голову того солдата не лізли мудрощі воєнної науки. Врешті його віддали за денщика одному молодому поручникові. Той поручник також мав з ним завжди клопіт, бо дурень його часто, як слід не розумів

і робив часто не те, що наказував поручник. Раз він устругнув якусь дурницю, що поручника розгнівало. Він крикнув люто до денщика:

— Слишай, дурак! Стань смирно й скажи: «Ваше благородіє, я — дурак, дурак, дурак!»

Дурачина, ставши на струнко перед поручником, випалив:

— Ваше благородіє! Ви — дурак, дурак, дурак!

В Оренбурзі була військова пекарня, що заготовляла хліб тільки для війська. Технічно та пекарня була обладнана так, що заміс тіста на хліб заготовляли жінки, місячи тісто ногами. Робота виглядала так: до величезної дерев'яної плятформи, яка мала по боках стінки, насипали муки, наливали води, давали відповідну кількість дріжджів, соли і т. д., а тоді кілька десятків жінок-робітниць закачували спідниці і босими ногами починали місити тісто.

Коли приймали на цю роботу нову робітницю, то процедура прийняття виглядала так:

У канцелярії приймав на ту роботу старий фельдфебель. Ось заходить одна жінка, і він питає її, чого їй треба? Вона відповідає, що шукає роботи, як місильниця тіста. Тоді фельдфебель каже:

— Харашо! Скидай чоботи!

Жінка скидає черевики, чи чоботи і показує свої маленькі, гарні ніжки.

— Нет! — вирішує фельдфебель. — У тебе дуже мала нога.

І відсилає жінку додому.

Але, коли прийшла жінка з великими, як лопати, ступнями, фельдфебель, оглянувши їх, казав:

— Гарна у тебе, тьотю, нога. Поступай на роботу!..

Розповідь мого діда.

Пізною весною 1915 року царська армія відступала перед австрійськими й німецькими арміями та евакуювала населення на схід. Наше село й сусідні села

евакуювали також. В нашому селі залишилось тільки кільканадцять старших віком людей, між ними й моя покійна мама, дай їй Боже царство небесне. Чотири мої сини служили в царській армії, а я із старою та дочкою евакуювався. Їхали ми возами довгою валкою через Володимир, Ковель, Кобринь, Барановичі, Бобруйськ, аж до Молодежева над Дніпром. Там попродали коні й вози, і дальшу дорогу відбули поїздом. Привезли нас до міста Тули, а звідтам на станцію Лазарево. Там почали розділювати нас по довколишніх селах.

Ми та ще кільканадцять родин з нашого села попали до села Карамішева. В тому селі дістали квартиру з двох кімнат в одного багатого хазяїна.

Місцеві москалі зустріли нас досить гостинно. Нанесли всякої всячини, так, що їсти було що та й убраться також. Але, поминаючи їх гостинність, нас вразила їхня жажлива неохайність та бруд у хатах.

Хата нашого хазяїна була велика. Коли ми зайшли оглядати наше мешкання, то побачили, що всі стіни чомусь обліплені старими газетами. Коли я підняв листок газети, що відклеївся в одному місці і теліпався на стіні, я отетерів. Під газетою аж кишіло від блощиць. Коли я показав це господареві, то він здивувався не блощицями, але моїм жахом.

— Ну й что ж? — сказав. — У кожного доброго хазяїна должны бить свої клопи!

Розуміється, я потакнув йому, але волосся мені дубом ставало на голові на вид такої маси блощиць.

Першу ніч ніхто з нас не спав. Тільки загасили лампу, негайно блощиці хмарами вкривали наші ліжка. Довелося світити цілу ніч і куняти, сидючи на ослонах.

На другий день я спитав хазяїна, де тут можна дістати глини, чи вапна. Я рішив впорядкувати мешкання по-нашому. Він радо погодився, коли я пояснив йому мій плян, запряг коні, і ми з ним удвох поїхали по глину. Привізши глини, жінки розмісили її, а тоді почали обривати газети та вогнем і гарячою водою ни-

щити блощиць. Винищивши їх та частинно розігнавши, взялись ми ліпити стіну, щось на взірець штукатурки. Коли стіни просохли, хазяїн дістав вапно й жінки побілили мешкання.

Для москалів це було щось нове, якого вони ще не бачили в житті. Збіглося все село, оглядали, ахкали, дивувались, хвалили.

— Ну й хахли! — говорили. — Как оні харашо сделалі!

А був між ними один німий. Коли й він побачив впорядковане на наш спосіб мешкання, то, вказуючи на наших жінок, цілував пальці, а вказуючи на москальок, плював.

Після того багато москалів хотіли мати такі хати і просили наших жінок, щоб вони їм їх упорядкували.

Ми годували для себе свиню. Перед Різдвяними святами я її заколов і впорядкував за нашим способом: обсмалив на подвір'ю легким солом'яним вогнем, опісля витер снігом та обмив. Заготовив ковбас, сальцесонів, шинок, сала, м'яса. Ввечорі стара моя наварила та насмажила м'яса, напекла ковбас. На вечерю запросили ми наших господарів, їхню стареньку матір і дітей. Їли, аж їм вуха тряслися. Все їм смакувало надзвичайно, особливо ковбаси та сальцесон. Старенька матір господаря не могла нахвалитись, що все таке добре, особливо ковбаси. Казала, що вісімдесят п'ять літ прожила, а такого доброго ще не їла.

До речі, москалі не знають нашого способу солити сало, ні заготовляти й вудити шинки й ковбаси, ані взагалі робити їх. Забивши свиню, вони випускають кров на землю. Крови не їдять. Кажуть, що «черті кров кушають». Із забобонним страхом дивились, коли ми варили кров, чи заготовляли ковбасу-кров'янку, або пекли кишки, начинені гречаною кашею з кров'ю. Жодна сила не могла їх примусити попробувати де-що, приготоване з крові. Забивши свиню, вони її опарюють кип'ятком, чистять, а тоді розрізують на чотири частини, солять і вішають в «кладовке».

Хазяїн сказав мені, що після свят він буде бити дві свині і просив, щоб я йому впорядкував за нашим способом. Я погодився з охотою.

Десь перед Пущенням господар сказав:

— Ваня! Завтра будемо бити свині.

Заколов я свині, обсмалив їх соломою, вичистив снігом, а після сполоскав водою.

Наробив їм ковбас штук щось із двадцять, як не більше, а кожна в аршин завдовжки, зробив сальцесон, заропив чотири шинки, а чотири завудив, насолів сала й м'яса. Кров господар подарував нам.

Коли попекли ковбаси, посходилась господарева рідня та сусіди і, як усі засіли до стола, то з двох десятків ковбас за годину не лишилось майже нічого.

— Хороші ковбаси роблять хахли! — хвалили та облизувались.

— Но вот, не розумію ніяк, чому вони їдять кров, — дивувався наш господар.

— Наверно з чортами знаються! — сказав хтось.

— Ні, — відповів господар. — Вони завжди Господа Бога хвалять. Не так, як ми — завжди лише «здрасуйте!»

Від того часу майже всі господарі в селі просили мене, щоб я їм бив свині та впорядковував їх, як вони казали, «повашему», «похахлацкому». Виконував я цю роботу по черзі майже цілу зиму. Поплатна була це, так би мовити, сезонна робота.

Згодом я влаштувався на роботу на залізничній дорозі в місті Тулі. Там працював я більше року. Заробітню платню виплачували щосуботи. Одного разу, під час виплати, щось там не доплатили одному лотишеві. Той, почисливши гроші, звернувся до урядовця, який сидів при віконці в конторі й виплачував робітникам гроші. Між ними зав'язалася суперечка, бо, очевидно, урядовець не хотів взяти під увагу реклямації лотиша. Той демонстративно поклав виплачені йому гроші на вікно. Урядовець кілька разів наказував йому забрати гроші, але лотиш не виконав наказу. Тоді

розлючений урядовець рукою скинув гроші на землю і знову наказав, щоб той позбирав їх. Лотиш відмовився це виконати. Тоді урядовець гукнув на козака, який був там якраз на службі. Козак підскочив до лотиша і наказав йому позбирати гроші. Лотиш знову відмовився. Тоді козак почав його періщити нагайкою і бив доти, доки цей не позбирав гроші до копійки.

У вихідні дні москалі люблять збиратись на так зване «мордобиття». Збирається юрба чоловіків, складаються по пару копійок, гроші віддають у руки «судді», а тоді той викликає охочих битися. Охочі завжди знаходяться. Ось виходять два хлопці, заковчують рукави й починають один одного періщити кулаками, куди попало. Б'ються до правдивого кровопролиття. Переможець в дуелі отримує від судді в нагороду зібрані гроші, і, звичайно, спішить зразу до шинку, щоб їх пропустити.

Москалі-чоловіки страшно ліниві. В час найгарячіших робіт, тобто, в сівбу, косовицю, чи жнива, роботу на полях і вдома виконують переважно жінки, а чоловіки лежать собі в холодочку та п'ють. Коли дехто з наших звертав їм увагу на таку ненормальність, вони, звичайно, відгризались:

— Що ти хахол, не знаєш, що Господь створив жінку для роботи, а чоловіка — щоб водку пив та жінку бив?

Не раз доводилося бачити, як спрацьовану жінку п'яний чоловік-ледар бив за нізачо, тільки для втіхи.

ОПУДАЛО

Дядько Мусій сердитий сьогодні, як собака. Трусить ним, немов під час пропасниці. Не дай Бог у таку хвилину потрапити йому до рук. Шкіру зніме! Ходить сюди й туди по обійстю, шарпає свого рідкуватого, рудавого вуса, спльовує раз-у-раз і муркоче собі під ніс:

— Збиточники! Сволота! Злодюги проклятющі! Ось, піймаю, так, їй-бо, вуха пообриваю, морди наб'ю до крові! Нічого не можеш мати через отих анатемських хлопчаків. На дадуть доспіти — обірвуть, щоб вас порвало на шматки. У-у-уххх! Сарана!

Чому ж дядько Мусій так сердиться й на кого? На хлопців сердитий. Горох йому обірвали минулої ночі. Не ввесь, лише в одному місці. Такі гарні стручки були, зелені, пишні, починали вже наливатись. Обірвали та ще й потолочили, наче коняка туди вперлась.

— Що за молодь тепер? — цідив крізь зуби дядько Мусій. — Старших не шанує, не привітається навіть при зустрічі, шапки не зніме. Йде гордо, як індик, хоч йому й до півня далеко. Та лихо з нею! Хай собі дуріє поновомодньому, аби лише добро людське, працьоване тяжко, не нівечила. Нуж, піймаю котрогось, так десятому закаже попадати дядькові Мусієві в руки.

В Середній Руці, на лану дядька Мусія, біля нещасного гороху, що його капосні хлопчиська трохи поколошкали, була невеличка латка проса. Тому, щоб горобці та інше птаство не нищили його, дядько Мусій поставив опудало. Перев'язав навхрест два патики, один кінець устромив у землю, а тоді надів на них діравий сіряк, а на «голову» старий солом'яний бриль, якого носив колись його покійний дід, а пізніше не

одна генерація курчат вилупилась у ньому. Опудало вийшло таке вдале, що за сто сажнів не впізнаєш, що воно. Геть на живого діда схоже.

Дядькові Мусієві, після того, як вислухав докори своєї дружини Варвари, мовляв, треба пильнувати горох, а не спати, прийшла до голови думка. Він аж підскочив на radoщах, стукнув себе пальцем по чолі і промовив сам до себе:

— Завтра субота, а ті драбуги напевне проти неділі схочуть знову навідатись до мого гороху. Але не пощастить вам! Їй-бо, піймаю! Піду й переберусь за опудало, стану на його місці у просі й буду дожидати злодійчуків хоч би й цілу ніч довелося простояти. Після завтра неділя — висплюсь досхочу...

В суботу дядько Мусій з дружиною, дочкою й зятем цілий день возили сіно. Наробився й наморився дядько, як віл. Боліли руки, нили ноги, а в крижах аж штиркало. Після вечері ледве встав з ослона, постогнуючи. Позіхнув раз, другий. Очі злипалися, хотілось лягти. На згадку про солодкий сон на свіжому сіні, аж млосно робилось на серці і тим більша лютя його хапала на проклятих парубчаків.

— Не засну, поки не спіймаю, — сказав сам собі дядько Мусій, узяв порядний терновий ціпок і, не сказавши нікому куди йде, пішов у напрямку клуні, а звідтам непомітно подався в поле, на свій лан у Середній Руці, де запашні стручки солодкого гороху приманювали хлопців-ласунів.

За двадцять хвилин був уже на місці. Зняв сіряк з опудала й надів на себе. Зняв також бриль і надягнув на голову. Сперся на палицю.

Минуло пів години, година. Ноги, як навіжені, болять, тяжко вже стояти, повіки зліпаються, наче хтось їх узяв та клеєм намазав, а рот позіхає раз-у-раз.

«Ні, таки присяду», — подумав дядько.

Присів. Позіхнув знову. Вщипнув себе за литку. Глянув на небо. Сходив якраз місяць сріблястий, наче хтось серпа на небесній оксамиті почепив. Переморгувались між собою зорі. Десь здалека, від болот, нес-

лось райкання і кумкання жаб. Зі сторони села чути було пісню. Це хлопці співали. Джмелями гули баси, їм помагали баритони, а тенор високо, хоч хрипко, виводив:

»Ой, у полі жито
Копитами збито. . .«

— Гарно співають, сучі сини!

Дядько позіхнув знову, аж у скронях затріщало. Хилюло на сон. Промив холодною росою очі. Наче полегшало. А хлопці все співали, а жаби райкали, а зорі переморгувались, наче хлопці з дівчатами, а місяць-серп поволі піднімався все вище й вище на чорно-оксамитному небі, розсвіваючи своє сріблясто-зеленкувате світло. . .

Сонце вже піднялось височенько, коли дядько Мусій пробудився. Зірвався на ноги. Підбіг до гороху. Сучі сини! Обірвали ще більше. . . і потолочили. А щоб вас грім побив!

Дядько зняв з голови старого бриля і гепнув ним зі злости об землю. Тоді щойно побачив за старою вилялялою стяжкою заткнуту карточку. Дістав її, глянув. Незугарним письмом на карточці було написано:

Гей, дядьку Мусію,
Дістанете в ший! —
Не минути вам лиха —
Поб'є Мусііха!
Не стирчіть, як пень,
Бо вже білий день.
Чимскорше вставляйте.
Горобців наганяйте!
Щоб не лізли в поле,
Сипніть на хвіст соли!

Горобці, ласуни гороху.

Дядько Мусій, не зважаючи на святу неділеньку, лаявся як швець.

ДОВІДАВСЯ

Комендант поліційної станиці в Долгобичеві, старший сержант Рабкевіч нервово скручує з махорки здоровенну цигарку, склеївши до купи два широкі паперці «Солялі». Цигарка вийшла груба, як два пальці разом складені. Закурив, затягнувся димом і закашлявся як дихавична шкапа, що нею їздить старий жид Шмультко та скуповує клоччя й різне непотрібне шмаття. Викашлявшись, плюнув на підлогу своєї канцелярії й соковито вилаявся. Сьогодні він курить цигарку за цигаркою, а це познака, що пан комендант у поганому настрої.

— Пся креф! Ну й міцна махра! Шляк би то трафив таку продукцію! Гайдамакам курити її, а не нам, лехітам. Ну, що ж вдієш, коли грошей обмаль? Мушиш курити те, на що грошей стає. Ну й смердюча махорка! Хоч би більше платили нам за нашу тяжку, відповідальну, ну й небезпечну роботу — вуха й ока Річпосполитої на кресах, серед того проклятого гайдамацького шумовиння! Тут не те, що поліцистові в корінній Польщі! Тут на ногах мушиш бути день і ніч і бачно вважати на тих остогидних кабануф.

Комендант Рабкевіч ненавидить українців. Він їх інакше й не назве, а лише «гайдамаками», або «кабанами». Клопіт з ними величезний. Неспокійний народ! Зверху ніби льояльний до влади, але заглянь їм глибше в душу, то так і тхне звідти антипольонізмом, немов дьохтем з бочки. Ніяк не погодяться з польською зверхністю, а ополячити їх, мабуть, довіку не пощастить. Своєї, незалежної української держави хочуть! А дзуськи! Ціпа й лопату в руки — більше нічого! Заборонили їм організоване національно-куль-

турне життя, думаючи, що вже приборкали їх раз на-
завжди, і ось, нова, далеко гірша проблема: комуніс-
тична пропаганда промостила собі стежку між них.
Бактерії пропаганди блискавично поширюються й ви-
кликають масову епідемію — комунізм. Самостійна
Україна, може б, і не загрожувала Польщі, але як її
можна допустити на креси? Це ж споконвічні поль-
ські землі, лише заселені русинами. Признати ці землі
за ними, за самостійною Україною, значить перекрес-
лити всю стару польську великодержавну концепцію
«од можа до можа», А на це ніякий порядний поляк
не піде ні за яку ціну! Советська Росія не менше за-
грожує Польщі від колишньої царської. Ось вам прик-
лад: поширювання большевицької пропаганди серед
українського населення. Боротися з тою епідемією
вельми важко, бо ж ми, поляки, становимо лише не-
значні острівці серед моря автохтонів, за якими стоять
дуже плечі зрадливого сусіда...

Комендант знову затягнувся димом і закашлявся.
Тоді підійшов до шафки й дістав пляшку, в якій було
ще трохи горілки. Налив собі в чашку від води. Ви-
пив й почав ходити сюди й туди по кімнаті. Зупинив-
ся біля свого бюрка, стукнув сердито кулаком по ньо-
му і промовив сам до себе:

— А нех то ясни шляк трафі! Через оту розполі-
тизовану гайдамацьку банду немає нам, поліцистам,
спочинку ні вдень, ні вночі. Але я вам дам! Я вам по-
кажу політику! Я вам дам червоний прапор. Кров
спущу з носа, хто попаде мені в руки! Волосся пови-
дираю на голові, як тому Миколі Графові. Граф? Ха-
ха-ха!!! І прізвище має кабан, як шляхціц!

Раптом його думки перервав в'їдливий телефоніч-
ний дзвінок. Підніс спроквола слухавку й сів у крісло.

— Галло!

Дзвонив заступник коменданта повітової поліції.
Передав суворий наказ коменданта повітової поліції
— негайно перевести масові розшуки за комуністич-
ними активістами в селах Малків, Голубе і Пісочне, бо
ці села найбільш скомунізовані. Арештованих добре

побити на поліційній станиці, а тоді відправити до тюрми в Грубешові.

— Розказ, пане поручніку!

Кинув слухавку.

— К... ваша маць, кабани !

Гукнув до постерункового Юзьвяка:

— Юзьвяк! Закличте мені зараз мого заступника плутонового Гурского. Нагла справа. Але рухайтесь скорійш!

Старий Юзьвяк не пішов, а побіг. З комендантом у таких справах немає жартів!

— — — — —

Піщаною дорогою до села Пісочного йшло троє поліцистів: комендант Рабкевіч і постерункові Матерля і Осьляк. Заступник коменданта пішов з іншими поліцистами до Малкова. Завданням коменданта було арештувати в Пісочному всіх, запідозрених у комунізмі людей, а опісля таку акцію перевести в Голубому.

Із-за закруту дороги, з-поза горбка, показалася якась постать, яка йшла напроти поліціантів. Це старий дід Яким, якому, як він сам не раз говорив, давно вже перевалило за вісімдесятку. В руках мав виламабуть, ішов розкидати гній на полі. Кремезний ще був дід і жвавий. Одне тільки мав фізичне недомагання: був глухий. Треба було йому добре крикнути, аби почув і розкумекав про що йдеться.

Зрівнявшись з дідом, комендант заступив йому дорогу. Дід зняв солом'яний бриль і привітався:

— Слава Йсусу Христу, паноньку!

Комендант не відповів на привітання. Він дивився старому грізно в очі, а тоді спитав:

— Гей, стари! А є у вас комуністи?

Дід Яким не дочув. Приклав долоню до вуха, нахилився до коменданта й каже:

— Га, паночку? Що ви сказали?

— Холера стара, не розуміє по-польському! — гукнув комендант до поліцистів, а до діда звернувся по-українському:

— Гей, старий! А є у вас комуністи?

Дід знову не дочув. Приклав долоню до вуха, нахилився ще ближче до коменданта й каже:

— Га, паноньку? Не чую! Говоріть голосно мені до вуха, бо я глухий, як пеня!

Комендант злісно крикнув йому в саме вухо:

— А є у вас в селі комуністи?

Дідові аж засяло обличчя. Почув. Покивав головою, а тоді промовив:

— Та є, паноньку, є. Ой, є, є кому їсти, лише нема кому робити!

Комендант сплюнув з досади, махнув рукою на поліцистів і вони пішли далше.

Комендант лаявся соковито найвишуканішими словами, що їх створила польська вулиця. Зі злости накинувся на старого постерункового Осьляка, який не дорівнював йому і Матерлі кроку і відставав.

— Рухайтесь скоріш, Осьляк! Вам бики поганяти, а не бути поліціантом!

Дід Яким також був невдоволений. Якийсь час дивився вслід поліції, а тоді, покивавши головою, промовив сам до себе:

— Оце мені влада! Ще й насміхається з людської біди!

ХЛОП'ЯЧА ПОМСТА

Дід Федір поспішав стежкою поза городами, в напрямку другого кінця села. Не йшов, а летів, мов на крилах, до хати Гната, прозваного вуличним прізвиськом «Галатою». Добру вістку несе дід Федір Галатам.

«Коли дізнаються Гнат з Юлькою, — думав він собі, — з якою справою я до них прийшов, то на радіщах як не ті стануть. Затурканий роботою та припинюваний повсякденно своєю сварливою жінкою, Гнат зразу відживе, виросте вище стріхи, а Юлька, його краща половина, аж підскочить він несподіванки і зразу примирливішою стане. Поїсти напевно добре дадуть, а може, й чарка перепаде з такої okazji, бо ж не бідні вони, а статечні господарі-середняки. Гей, весілля ж буде! І вже ж, не кого іншого, а його, Федора, попросять за хорунжого. Тільки йому належатиме така важлива функція у Василя на весіллі».

У Гната і Юльки троє дітей. Найстарша дочка Катерина вже давно замужем у другому селі, а молодший брат Василя, Костик, ще підросток-шмаркач. Василеві в осені мине двадцять один рік. Вже весною до побору ставав, і прийняли його на військову службу. Можливо, й до війська буде покликаний. Але це не перешкаджає. Багато ж одружених новобранців іде відбувати свою повинність перед державою. А ще, коли така дівчина трапляється, то найбільшим дурнем був би, коли б не використав нагоди й не оженився.

Дід Федір і не зчувся, коли опинився перед Гнатовою хатою. Зупинився, пригладив долонею рідкого чуба, підкрутив вуса й попрямував до хати.

Надія не завела діда. Те, що він розповів, на Гната і Юльку справило величезне враження. Гнат зразу ж, немов помолодшав на двадцять літ, а Юлька зробилась така приємна і весела, хоч її до рани прик-

ладай. Навіть і сльозу пустила на радощах. Як же не радіти? Юстина, така пишна на все село і задавкувала, що не приступай до неї без кия, яка думає, що її дочці належить щонайменше якийсь граф, чи барон, а тут тобі така несподіванка: підкопується під мого Василька! Хоче, щоб він сватав її дочку, єдину дитину і найбагатшу на все село Євгенію! Боже мій, хіба ж це можливо? Знайшлись миттю на столі ковбаса, сало, запашний білий хліб, печений щойно вчора. А Гнат навіть пів літри з комори приніс.

За чаркою й закускою вирішили, що треба кувати залізо, поки гаряче, тобто, негайно сватати Василю Євгенію, і що за старосту піде тільки дід Федір. Піде завтра ввечері.

Як ухвалено, так і зроблено. Наступного вечора дід Федір підголився, ще й навоскував свого довгого сивого вуса, надів новий сіряк, що його вживав на великі свята, або до церкви, штани вичистив, чоботи наваксив і подався бадьорою ходою до Семена й Юстини — сватати Євгенію за Галатова Василя.

Семен і Юстина не були дуже багаті господарі. Шіснадцять моргів орної землі, два морги сіножаті та морг лісу і пів морга городу, враховуючи сюди й терен під хату та господарські будівлі. Оце був їхній нерухомий маєток. У них раніше було двоє дітей-дівчаток, але молодша померла ще малою і залишилась одна Євгенія.

Євгенії було шіснадцять літ. Була досить вродлива, з задертим трохи догори носиком, середнього росту, струнка, русява, синьоока й приємна. Були в селі гарніші за неї дівчата, але вона мала один козир в руках, який ставив її на перше місце: була одиначкою і найбагатшою дівчиною в селі.

В той час, як усюди буває, існувала й у нас, серед селянської класи, різьча соціальна нерівність. Були селяни-багаті, які мали багато землі, по кілька пар коней, десятки штук худоби, свиней і овець; були бідніші, так звані «середняки», в яких було по парі добрих коней та по кілька штук худоби; були бідняки, яких

маєток не перевищував два-три морги землі, одна коняка та корова. Такі спрягались, коли була робота в полі, чи треба кудись їхати. Були й дуже бідні, які тиснулись на моргові-двох і заледве могли одну корову втримувати. Люди були зматеріялізовані докраю. Багаті старались докупити ще більше землі. Не від того були й середняки. Біднота ж боролась за саме існування: як придбати хліба та паші для корови, щоб сяк-так перебути до нового врожаю. Для них життя було найтяжче, бо державної роботи не було, а робити в багатів треба було за півдармо. Добре, коли трапився сумлінний багач. Такий і платив більше і краще давав їсти та й виручав у критичних хвилинах.

Таке соціальне зрізничкування приводило часто до антиприродніх парадоксів: молодь дуже рідко вступала в подружній стан з любови. Батьки женили своїх синів, чи видавали заміж дочок проти їх волі, за кого самі хотіли. Погоня за матеріальними достатками спихала геть з дороги і нівечила найшляхетніші почування молодії людини. Не людина відігравала тут роль, а її маєток.

Юстина, мати Євгенії, з природи була жінкою поганого характеру: презирлива й сварлива, часто мала непорозуміння з іншими жінками. Особливо презирливо ставилась до людей бідніших від неї. Свою дочку вважала щонайменше за князівну і на адреси бідних хлопців кидала прилюдно образливі репліки, від чого терпіла бідна Євгенія, бо хлопці, маючи відразу до її єхидної матері, мстились на ній. До таких належав і я.

Будучи ще підлітками, ми вечорами, неділями й святами грали в різні гри. «Воротар», «Царівна», «Квачка» були наші улюблені. Під час таких забав, dorостаючи дівчатка любили парувати себе взаємно з хлопцями, а вже найбільше діставалось такій дівчині, чи хлопцеві, яким доводилось під час гри вибирати собі партнера, чи партнерку. Одного гарного весняного вечора Євгенія вибрала мене. Дівчата зразу ж узяли нас на язика і давай у піснях насміхатись. Коли довідалась про це Юстина, почала прилюдно виступати про-

ти такого «парування», мовляв, як такого голодранця сміють прирівнювати до її дочки. Мене це, очевидно, обурило, і я почав реагувати по дурному: мститись на бідній, ні в чому неповинній Євгенії і через те мав неприємності з її батьком Семеном. Семен, до речі, був непоганою людиною, свідомий українець, добрий господар, але був під пантофлею Юстини. Вона ставилась до нього брутально, без найменшої пошани.

Наступного вечора після того, як дід Федір таку гарну новину приніс до хати Гната й Юльки, він вибрався сватати Євгенію за Василя.

Йшов швидким кроком, бадьоро, ще й якусь військову мелодію насвистував, а вуси стирчали йому, підкручені догори. Барився недовго. Повертав похилений, сумний, як осінній день, а вуси опали йому й висіли під носом, наче дві маленькі мітли. Капосна Юстина відмовила. Гарбуза дістав Василь та ще й здорового. Сказала Юстина, наче з мосту у воду скочила, що Василь не пара її доні та ще й висміяла його, мовляв, дивись, куди він стріляє! А діда Федора ще й вилаяла.

Східна Юстина спеціально так зробила, щоб слава пішла по селі, мовляв, ось, бачите, Василь сватав її дочку і дістав гарбуза.

Дід Федір, пригноблений неудачею, ледве доплентався до Гнатової хати. Тим разом його навіть не попросили сісти. Юлька була сердита, як ніколи. Вилаяла перше кота, а тоді Гната ні за що. Зробила догану дідові, що Юстина, може, тільки пожартувала, а він узяв це серйозно, бо в нього, старого, вже розум робиться дитячий і він по-дитячому повірив такій суці, як Юстина. Дід Федір, побачивши, що з нею не переливки, змився з хати чимскоріш.

Дошкулила ця вістка також нас, хлопців, і ми заприсяглись помститись на Юстині.

Була рання осінь, тепла й погідна. Одного вересневого вечора в суботу ми змовились вести коней на

«нічліги», як казали в селі, на конюшини-стернівки. Вибирались Василь, Микола, Михайло і я. Десять біля півночі, погулявши перед тим з дівчатами, ми посідали на коней і подались в поля. Приїхавши на місце, розпалили ватру. Хтось піддав думку, щоб поїхати до коршми в сусіднє село й дістати горілки в жида Борука. В нього того краму можна було дістати в будь-яку пору, навіть і в ночі після півночі. Згодилися. Тоді каже Василь до Михайла:

— Сідай на свою кобилу і їдь!

— А закушувати чим будемо? — спитав Михайло.

— А й справді здалася б закуска!

— Давайте, хлопці, наскочимо на курник Юстини, — сказав Микола. — Справимо їй «весілля»...

Усім сподобалась така пропозиція, а Василь аж підскочив на радощах, що прийшла нагода звести хоч частинно порахунки з «тещею», як дразнили Василя Юстиною хлопці.

Михайло подався за горілкою, а ми — до села.

Поприв'язували коней в одному з глухих загумінків і пішли в напрямку Юстининою обійстя. Ніч була темна, довелося навпомацки шукати отвір у курнику, який був високо, під самою стріхою. Мені, як найменшому ростом і наймолодшому, припало прочистити курник. Василь, високий і плечистий, став під отвором, обіпершись об стіну. Микола поміг мені видряпатись йому на плечі. Я намацав отвір і запхав руку до середини. Намацав курку, стрепенулась, але я міцно схопив її за шийку і витягнув надвір. Микола миттю підібрав, скрутив шийку і... в мішок. Так витягнув я п'ять штук. Із здобиччю подались ми назад, захопивши великий горщик в Миколи, в якому варили картоплю для свиней. Не забули також за сіль й боханець хліба. Страшенно були раді не так здобиччю, як відплатою Юстині за її пиху.

Зійшов місяць і надворі стало видніше. Впоравшись з курками, обсмалили їх, а я тим часом приніс води з недалекого джерела. Микола вкинув кури в

горщик з водою, посолив, розгорнув вогонь і поставив варитись. Незабаром вернувся й Михайло з півлітрою.

Надворі стало світати. Кури доварювались. Раптом побачили ми, що хтось веде коні і прямує просто до нас. Під'їхав ближче, і ми задеревіли із страху. Один кінь білий, другий рябий — дядько Семен. Втікати було пізно.

Спутавши коней, Семен підійшов до нас і поздоровкався:

— Добрий ранок, хлопчі! А що варите? (Дядько Семен говорив трохи шепеляво, замість звуків «с» чи «ц» вимовляв «ш», «ч»).

— Кури варимо, дядьку, — відповів я.

Семен любив добре попоїсти й їв багато. Особливо любив він юшку, в якій варилося м'ясо. Буваючи на ярмарках в Сокалі, Белзі, чи Крилові, він ніколи не минав нагоди, щоб піти до м'ясарні. Там він за пару грошів купляв собі порядну миску юшки, в якій варились ковбаси і задовольняв свій апетит.

Дядько Семен потер задоволено руки й засміявся, аж луна пішла полями:

— Ну й хлопчі! Оче я рожумію — кожаки! Коні пашти на нічлігах і щоб курки не покоштувати? Че не гріх, їй-бо!

Кожний з нас легше відітхнув. Тим часом дядько Семен, розстеливши, на стерні, своє рядно, примостився на ньому і став розповідати, як то він, будиши парубком, пасучи коней, ходив красти курей.

Випили ми добре. Почастували й дядька Семена. Поїли курей, хліба й печеної картоплі, і дядькові Семенові відділили одну курку. З'їв він її та всю юшку, і все хвалив нас, прихвалював, «кожаками» називав...

Неділя рано. Я привів коней додому, поснідав, і пішов до кооперативи, де збирались дядьки на «політику». Перед кооперативою я побачив гурт дядьків, яким Семен щось емоційно розповідав, вимахуючи раз-у-раз кулаками. Дядьки, побачивши мене, зареготали на все село.

— Ого! — подумав я собі. — Дядько Семен уже дорахувався курей. Буде халепа.

А Семен, побачивши мене, підбіг до мене й, трясучи мені перед носом кулаком, прошепелявив люто:

— Ну, шволоч! Маєш щастя, що я їв ж вами мої кури, а то ви всі були б на полічії! Штерво собаче! Жлодії! Курохвати!

Дядьки реготались.

НАШІ ЙДУТЬ ...

Вересень 1939 року. Блискавкою облетіла село вельми цікава, а zarazом і тривожна вістка: Советський Союз виповів війну Польщі, яку вже й так доконувала гітлерівська Німеччина, і його військо перейшло кордон та посувається на захід. Неначе в унісон советському наступові, почалась слота, яка тривала з перервами кілька тижнів. Населення жадібно ловило вістки із східного фронту. Польська армія на чолі з генералом Лянґером піддалась Советам. Совети зайняли Тернопіль і Рівне. Ось уже забрали Станиславів. Ось уже коло Золочева. Люди привикли вже до німецьких літаків, що літали досить низько і не чіпали людей, які працювали в полі, не скидали жодних бомб на села. Поводились цілком не так, як інформувала польська пропаганда.

Одного дня перед полуднем почувся гук літаків. Якраз сонце вийшло з-поза хмари і показався клапоть небесної блакиті. Гук був цілком інший від гуку німецьких літаків. Німецькі літаки, коли летіли, то аж земля дрижала, і летіли скоро. Цим разом літаки не гули, а деренчали. Хто був надворі, чи на полі, задирав голову догори, силкуючись побачити, що воно за чудо. Хвилина, і на синьому небі, не дуже високо, появилась ескадра літаків з задертими догори хвостами. Літаки летіли поволі.

— Наші йдуть! — гукнув дядько Гриць до дядька Владка. Той глянув угору, прикривши очі долонею від сонця.

— Йй-бо наші, не німаки! — відповів весело Владко. Німак не придумав би такої машини, що сунула б волом по небі та деренчала як терлиця.

Раптом загув сильно мотор, і з-за недалекого лісу показався польський літак-«кукурудзяник». Пролетів низько понад полями й селом і подався геть десь на північ.

— Ось він їм зараз покаже, як над польською територією літати. А дай їм добре! — гукнув дядько Гриць.

— Ні, не дасть, — заперечив дядько Владко. — Забув, бідака, взяти солі, щоб їм на хвіст насипати. Пролетів до Грубешова по сіль.

Тим часом літаки, зробивши закрут, завернули назад, на схід.

— — — — —

Дощ падав уже кілька днів. Дороги розмокли, вкрилися непролазним болотом, а вибоїни на них — калюжами. Було це в другій половині вересня, з суботи на неділю. Шляхом, що йде із Сокаля до Грубешова, цілу ніч просовувалось військо. Їхали танки, панцерні авта, трактори тягнули важкі гармати. Їхали вантажні машини з військом, амуніцією й харчами, лімузини з високими старшинами. В повітрі безустанку нісся гук моторів і шарудіння гусениць по шосе. Гудіння моторів таке сильне, що годі було тієї ночі заснути. Тому мешканці поближких сіл не спали майже цілу ніч. Це польська панцерна дивізія просувалася з Сокальських лісів у Грубешівські.

В неділю рано блискавкою розійшлась вістка:

— Большевики в Долгобишеві! Роззброїли польську дивізію!

Хто тільки міг і мав охоту помісити болото ногами чотирнадцять кілометрів туди й назад, рушив до Долгобичева, особливо пішли хлопці та молоді чоловіки. Між юрбою, що цікавилась побачити «наших», тобто, большевиків, був і я.

В Долгобичеві, на головній дорозі, що вела до Потуржина, повно народу. Вздовж дороги, перекинувшись одним боком у рів, стоять трактори з гарматами. Рівнобіжно з дорогою, величезна довга на кількадесят метрів купа всякої зброї: ручні кулемети, кріси, гра-

натомети, тяжкі машинові кріси, легкі гармати, міномети. Вартовий з крісом ходить сюди й туди. Хтось привітався до нього:

— Здрастуйте!

Не відповів, навіть не глянув.

Оглядаємо його. Високий, у сірій шинелі, в шоломі з великою червоною п'ятикутною зіркою на ньому. Уніформи не видно з-під шинелі, тільки короткі чорні обмотки. В черевиках. Шинеля підперезана вузьким паском. На паску висять патронташі, відмінні від польських і німецьких, ще незугарно обтяжують його додолу.

У болотнистому придорожньому рові, зіпершись об його стіну, стоять червоноармійці. Кожний обкутаний шинелею з піднесеним догори ковніром. Широкі шоломи захищають від дощу, вода не ллється за ковнір. Кожний тримає між колінами кріс. Деякі червоноармійці швентяють між юрбою, дехто розмовляє з людьми, які з телячим захопленням оглядають їх. Молодий лейтенант Саша десь добув польський військовий велосипед. Вчиться їздити на ньому по розмоклій стежці.

Це запасна сотня. Частини війська і танки пішли ще раненько далі, на захід. У центрі волости лишилась залогою оця запасна сотня. Час до часу проїжджають танки та вантажні автомашини з піхотою, чи поставанням. Сірий осінній день із мжичкою вповні гармонізує з масою сірого, брудного, заболоченого й обмоклого вояцтва.

Обабіч гостинця йдуть польські вояки обеззброєні, без поясів. Сьогодні вдосвіта советська кавалерія, що перша форсувала річку Буг і прийшла сюди, роззбрóїла польську панцерну дивізію. Вояків і підстаршин відпустили додому, забравши в них пояси, зброю, різне військове приладдя і годинники, а офіцерів відділили, посадили на вантажні авта й повезли кудись на схід, під конвоем.

Дядько Матвій з колонії Малків, якого хата сто-

яла під самим лісом по дорозі на Тихобір, розповідає гуртові цікавих:

— Вийшов я раненько, щоб кинути коням сіна, аж чую голос від дороги: — Гей, дядушка, іді сюда! Дивлюсь, сидить хтось на паршивому конику в сірій бурці перед ворітьми. Надворі ще було темнувато, і я не розгледів якслід, з ким маю справу. Спершу подумав, що це хтось із наших веде коней пасти та й пожартував. А коли приглянувся ближче, бачу, на шапці червона зірка, а за плечима коротка кавалерійська гвинтівка. Наші! — подумав я. — А де ж ви тут узялись? А дорогою від Долгобичева аж гуде. Сунуть по болоті польські танки й авта, наче кабани. Підійшов я зі страхом до воріт, а він і питає:

— Гей, хазяїн! А поляків ти тут не бачив?

— Та, — кажу, — цілу ніч їхали тудю на північ. Ось і тепер їдуть, чуєте, як мотори гудуть?

Воячисько метнувся в напрямку ліса. За хвилину звідтам, як вирине кіннота. Боже мій, як маку! Усе поле вкрила. Ось вона тут перейняла поляків і розброїла. Ті навіть опору не ставили.

— — — — —

Наївний народ радів, що прийшли свої. Радів тим більше, коли приїхало якесь начальство і дало наказ: провіянт роздавати людям. Народ хапав, що під руки попало: крупу, цукор, сіль, муку, цикорію...

— Нема то як свої! — казав якийсь дід, силкуючись взяти на плечі чималий мішок цукру.

— Подождіть, діду, подождіть! — звернувся до нього по-українському старший віком вояк, з обличчям, схожим на печене яблуко, допомагаючи йому завдати мішок на плечі. — Скоро іншої заспіваєте...

Оглянувшись навколо й побачивши, що нікого з воячні близько нема, продовжував півголосом:

— Просіть Бога, діду, щоб ми чимскоріш забралися звідси. Вам аж у носі закрутить від своїх. Ідіть з Богом додому!

Кухня не могла приїхати своєчасно через велику грязюку на розбитих дорогах. Солдати, не діждавшись

кухні, почали просити у селян їсти. Добрий народ, особливо жіноцтво, метнувся по хатах і за короткий час почали нести в горшках, мисках, макітрах, хто що мав.

— Харошая ваша юшка! — хвалив жінку підтопаний солдат, сьорбаючи пшоняну кашу з молоком. — Спасіба!

— Їжте на здоров'ячко!

Тітка Фрося принесла пшоняну кашу з салом та ще й чай з поричковим соком. Солдат, попоївши каші, взявся до чаю. Попробував — сподобався.

— Хороший чай! А з чим він?

— З поричковим соком.

Той не зрозумів. Нахилився до свого сусіда, який наминав великою дерев'яною ложкою капуста і щось спитав його пошепки. Той відповів. Тоді солдат і каже до тітки Фросі:

— Спасіба, тьотя! Хороший чай із смародіной!

Тітка Фрося вибалушила з дива очі. Опісля говорила кожному:

— Ти дивися! Дала йому напиться чаю та ще й з поричковим соком, а він тобі каже, що це смородіна. А дулі тобі дам більше!

Почав сіяти дрібненький дощик. Солдати, попоївши трошки, віджили. Дехто з них почав крутити з газети «козячі ніжки». Смердючий, їдкий дим неприємно лоскоче в носі. Даю одному польського самосаду, жовтого, запашного, що його дід три тижні тримав у кінському гною на ферментації. Закурив.

— Хороший польський табак! — прихвалює.

Добряга-солдат хоче віддячитись мені: підкотив руками довгі заболочені поли шинелі, всадив руку в кишеню засмальцованих галіфе і витяг добру порцію корішків. Беру польські паперці і хочу скрутити сигарку. Солдат радить:

— Кинь це барахло! «Ізвестія» кращі!

І подав мені кусень зім'ятої газети. Довелося йому ще й скрутити козячу ніжку, бо такої штуки я не міг доконати.

Дощ почав падати густіший. Солдати, скулившись, попідносили ковніри шинелів. Навіть вартовий, який безустанку ходив туди й назад біля накопиченої польської зброї, заховався під грубезну липу.

На бічній доріжці, за густими кущами, возик, запряжений одним конем. Якесь постать нишком вовтузиться біля кулеметів. Це дядько Дмитро. Ось він уже тягне важкий кулемет. Хвилина — і на возі. Прикрив соломою і мішками і поспішно від'їхав. Кулемет приходить колись. Насмарують його і закопають. Буде до диспозиції в майбутньому тим, хто піде «піднімати червону калину».

— — — — —

Народ з небуденним зацікавленням оглядає «бойцов доблесної красной армії».

— Колись царська армія куди краще виглядала, — критично зауважив один старший віком дядько.

— Та ж пройти стільки та ще й за такої погоди, то кожний не краще виглядав би, — кинув хтось в обороні вояків.

— Та й царські солдати у війну не лише по сухому ходили, а таки були одягнені, обуті та й не голодні. Людям ще давали їсти.

— Воно правда. Але все ж таки краще Совети, як німаки. Цих хоч зрозумієш і розговоришся.

— А до того, це ж армія робітничої власті, — докинув якийсь міський комунарник.

— Добра робітнича власть, — обізвався хтось із гурту, — що солдати, як собаки, голодні, мокнуть і мерзнуть на дощі, а командир роти із своїм заступником он, у панській палаті примостились.

— І в рукавичках ходять.

— І сигарети добрі курять, а не корішки!

Якраз від сторони панського двору появився командир роти, капітан, високий, молодий, літ під тридцять, у вичищених юхтових чоботях, у брезентовому плащі, в рукавичках. Підійшов до гурту дядьків і почав розмову. Слово по слову, і капітан дав волю про-

пагандивній катеринці, яка почала виливати повну торбу хвальби.

— «...У нас всі шляхи хороші, асфальтові! У нас усім живеться добре. Робочіє і крестяне імеют роботу і хліб!»

Тут якраз хтось перебив йому:

— А хіба у вас, пане, є християни?

— Да, канешно!

— Та як можуть бути християни, коли релігія заборонена, а церкви закриті?

Тут капітан докумекався в чому справа, і зареготав на все горло.

— Ха-ха-ха! От ви мене й не зрозуміли. Ну, так, релігія у нас єто настояща глупость. Єто опіюм для народа! Но крестіяне существуют. Це, понимаєте, хазяїни, робітники сільського господарства.

Набалакавшись досхочу, командир дістав запашні сигарети й закурив. Приемний запах диму миттю рознісся навкруги. Справді він контрастно виглядав, порівнюючи з масою перемоклого вояцтва. Дядьки, що слухали його бесіду, недовірливо хитали головами...

Перед квартирою капітана в панському будинку, на стежці в парку походжає вартовий. Тупцює сюди й туди, перевісивши «ружйю» через рам'я. Раптом на стежці появилась баба Мокрина. Надивившись досхочу на «своїх» прямує додому. Колись, за панської Польщі, мусіла обходити панський двір великим колом та проміряти ногами зайвий кілометр дороги. Через панський парк навпрошки далеко ближче, а ще, коли свої принесли свободу, то на якого чорта їй так далеко обходити? Треба використати свободу. Йде старенька мало не з підскоком, така рада, що хоч на схилі свого злиденного життя діждала приходу своїх. Побачив її вартовий, став і кричить:

— Куда преш, бабка? Неможна йти!

Баба Мокрина зрозуміла, але в її голові це ніяк не могло поміститись. Як так? Наші і забороняють? Іде далі. Солдат крикнув дужче:

— Стой! Не лъзя іті. Що ти, не розумієш?!

Баба Мокрина зупинилась.

— За панів польських було нельзя, синку. А ви ж руські, наші, тому я думала, що тепер «лъзя», — сказала баба Мокрина, не знаючи московської мови.

— Заварачивай, баба, к'такой матері, а то сейчас буду стріляти!

Це допомогло. Баба Мокрина дременула назад, лише захляпало по стежці за нею. Додому обійшла зайвий кілометр по грязюці, як і за панської Польщі.

— — — — —

Ми zorganizували нашвидкуруч у селі міліцію. Дядька Павла вибрали комендантом, а мене — заступником і покликано чотирнадцять міліціонерів. Тому, що вибір мусів бути затверджений военним комендантом, мені випала честь піти в комендантуру, представити там список міліціонерів і отримати зброю: рушниці, багнети, патронташі й набої.

Комендант-капітан прийняв мене досить чемно, але коли поглянув на список міліції, нахмурих брови.

— Скільки дворів у вашому селі? — спитав.

— Шістдесят два, — кажу.

— Та на якого чорта вам стільки міліціонерів? Такою кількістю можна б цілий район обслужити. На ваше село досить шестеро людей: комендант, замісник, і чотири міліціанти. Зараз дістанете шість рушниць і набої.

Сів за стіл і написав записку.

— Йдіть до службового сержанта, — сказав, вручаючи записку, — він видасть вам, що потрібне.

Мені товаришував молоденький вісімнадцятилітній міліціонер Василько. Ми знайшли службового сержанта, і він видав нам шість рушниць, шість багнетів, патронташі і по триста набоїв на рушницю. Я зв'язав рушниці у в'язанку, забрав частину набоїв і патронташі, закинув рушниці через плече й рушив додому. Василь взяв частину набоїв, понапихав ними повні кишені, ще й за пазуху поклав. Він вирішив ще лишитись і роздивитись краще советське військо й пішов

у напрямку юрби таких, як і він сам цікавих. Ідучи, наткнувся на капітана. Той, побачивши його пообпи-ханим чимсь по самі нікуди, крикнув:

— Іди сюда, мальчик!

Василь підійшов до нього.

— Що ти там маєш?

— Патрони.

— Скільки тобі років?

— Вісімнадцять.

Капітан зразу гукнув одному з солдатів:

— Серйожа! Зараз же заberi патрони від того мальчика. — А звернувшись до Василя, сказав суворо: — Ще матимеш час бавитись патронами. Бож батька свого міг би ти вбити, або когось іншого. Не смій більше патронів брати!

Так пропало нам кількасот набоїв.

Та й через ті патрони і я полетів з міліції. За пару днів мене прогнали, мовляв, який з тебе міліціант, як ти не потрапив допильнувати Василька.

**
*

У понеділок рано прийшов наказ від волосного коменданта міліції: Вся міліція зі зброєю й харчами на два дні зараз мусить явитись у волості, у военній комендантурі.

У волості ми довідались, що десь біля Телятина, на польській колонії, снайпер поранив большевицького бійця. Міліція нашої і Потуржинської волостей дістала наказ провести каральну експедицію. На допомогу міліції прийдуть танкетки. Незабаром приїхало п'ять танкеток і ми почали вміщуватись на них.

Дядько Сянько трапив до міліції також. Хоч у війську він ніколи не служив, але все ж таки стріляти пробував, і то не з чого будь, а з правдивого обріза. Хлопці, пасучи коней під лісом, випробовували обріз, і дядька Сянька якраз тоді приніс нечистий. Захотів і він стрілити. Взяв обріз, вистрілив. Щось, очевидно, в обрізі було несправне, а може хлопці-збиточ-

ники навмисне так зробили, бо заряд віддав назад, і у висліді дядькові Сянькові покалічило трохи пальці і геть осмалило брови й вуси.

Дядько Сянько в селі належить до бідняків. Має пару моргів поля, а ще й золоті руки, бо є добрим шевцем. Колись у нас казали, що «швець ходить завжди босий», так і з дядьком Сяньком: обірвалася йому в чоботях підощва і він, направляючи чоботи людям, не встиг направити собі. Довелось їхати босоніж. На ньому полатаний кожушок, стара виляняла шапка. Кожушок підперезаний прорваним у трьох місцях старим, Бог зна з яких часів, паском, на якому незугарно стирчать патронташі й теліпається польський багнет. Танкісти, побачивши його, регочуться, а один каже:

— Ніколи в житті я ще не бачив такого міліціонера: в кожусі, шапці і... босий!..

Посідавши, рушили в дорогу заспокоювати бунтівливих поляків. Дядько Сянько примостився собі квочкою у тому місці, де мотор дуже гріє. За кільканадцять хвилин почувся в повітрі сморід паленої матерії. Розглядаються всі довкола, що за бісова річ так смердить? Раптом наш один міліціонер як крикне:

— Дядьку Сяньку! Кожух ваш горить!

Гукнули до танкіста. Той зупинив танкетку. Довелось водою з рова гасити кожух. Вигоріла діра завбільшки з долоню.

Перед Потуржином зустрінули нас советські танки, які вертались назад. Майор, який їхав у першому танку, сказав, що військо вже впоралось з «польськими партизанами», і наказав нам вертатись назад. Вернулися всі щасливо з «походу», цілі, без утрат, за вийнятом кожуха дядька Сянька.

**
*

Цегляним гостинцем, розбитим украй, їдуть безустанку від самого раня танки, панцерні вози, тягаровики з піхотою, амуніцією і харчами, їдуть лімузини з начальством. Їдуть московські вози «бідки» запряже-

ні одною конякою в дузі. Подекури вояки співають. З одного тягаровика несеться бадьора українська пісня, дуже популярна в ті часи, «Розпрягайте, хлопці, коні...» Край села, по обох боках шосе, стоять юрби народу. Дивляться на наших. Під важкими танками тріскається старе цегляне шосе. Сталеві гусениці крушать цеглу на гамуз. Паршиве польське шосе, побудоване ще за «небіжки Австрії», за кілька днів перемінилось у багnistий гостинець, покритий грубою верствою болота, перемішаного з куснями цегли. Щохвилини стає танк, щоб натягнути гусеницю, що зсувається в болоті. Танкісти порпаються в болоті, обмазані ним до невпізнання, як правдиві кабани, криють десятиповерховими матюками панську Польщу.

— Плохіє дороги у вас! — нарікають.

— А які дороги у вас?

— У нас дороги хороші, асфальтові.

Іде лімузина рожевого кольору. В лімузині на передньому місці шофер і боець з гвинтівкою між колінами. На задньому сидженні якийсь високий старшина. В окулярах. Сиві, підкручені догори вуси. Зелена уніформа з блискучими гудзиками, червоні петлиці з якимись відзнаками, кашкет з червоним околешком. Лімузина, зрівнявшись з першим гуртом цікавих, зупинилась. Шофер вискочив і відкрив услужливо двері. З лімузини вийшов сивоусий старшина й привітався до людей:

— Здравствуйте!

— Добрий день! Вітаємо! — відповів дід Іван.

Старшина повів очима по юрбі, а тоді, вказавши рукою на видніючі забудовання панського двору, запитав:

— Что это?

— Це панський двір, пане.

«Пан», очевидно, не зрозумів, бо питальним поглядом обвів громаду.

— Це панська економія, — догадався хтось пояснити.

— Значить, памещик?

— Так, пане.

— А чиї це корови? — вказав рукою на стадо чорно-рябих голляндських коров, що паслись на узгір'ї, на панському полі.

— Це панські корови, — відповіли з гурту.

— Від нині, — урочистим тоном сказав старшина, — це ваша земля і ваші всі ті корови.

Баба Марина, схопивши несподівано за руку старшину, хотіла, очевидно, по старій рабській звичці її поцілувати, але той швидко вирвав руку.

— Не нужна, бабушка, не нужна!

— Ой, дякуємо вам, пане старший, за те, що то все вже буде наше! І ви також наші, паночку!

— Да, да! І ми ваші, і ви — наші!

Хлопці та молодші чоловіки, стоячи позаду в гурті, підсміхались:

— Тьху! Ну й дурний народ!

**
*

Уже тиждень, як большевики прийшли, а мій дід їх ще не бачив. В неділю рано трохи випогодилось, і я з дідом вирішили піти до сусіднього містечка Варяжа подивитись на «руських», як казав мій дід.

У Варяжі на ринку повно війська. Стоять трактори з причепленими великими гарматами, танки, вантажні машини, лімузини, московські вози-«двоколки». Від солдатні роїться, наче в правдивому мурашнику. Перед польським костюлом походжають два лейтенанти. Обидва високі, червонопикі, в брезентових плащах, у рукавичках. Покурюють і розмовляють між собою. В костюлі якраз закінчилась Служба Божа, і народ почав виходити надвір. Ось іде старенька бабуся, бідна, згорблена, з костуром у руках, босими ногами місить тонку верству болота на хіднику. Лейтенанти, побачивши її, спинились і дивляться з усмішкою на

устах. Коли бабуса підійшла ближче, один з них зупинив її й питає:

— А скажи мені, бабушка, де ти була?

— В косьцеле, прошу пана.

— Ну й що ти там робила? Богу молилась?

— Так, пане.

— А скажи мені, скільки тобі років, бабушко?

— Вісімдесят минуло на Матку Боску Зельну.

— Вісімдесят років! Го-го, хорошо прожила! Да! Но дура ти, бабушка. Ти краще помолись товаришу Сталіну, то він чоботи дасть, а Бог тобі не дасть нічого.

Дід потягнув мене за полу півкожушка.

— Ходім додому! Нема на кого дивитись. . .

По дорозі, час до часу, киваючи з недовір'ям головою, дід говорив наче сам до себе:

— Ой, не буде добра від них людям, не буде! Не дай Боже, щоб вони тут остались, богохульці. Спаси й помилуй від них, Царице Небесна!

К І Н Е Ц Ь

З М І С Т

стор.

1. Дещо про себе	7
2. Калакут	24
3. Демократичні вибори	28
4. Через собаку до »кози«	33
5. Юродивий	39
6. »Славойки«	48
7. Невдачі пана старости	54
8. Торгуйся, дурню!	64
9. Польонізація	80
10. Як дядько Свирид листа писав	84
11. Зброєння	91
12. Санітарна кампанія	94
13. Пригода з конем	97
14. Куди не повернешся — вітер в очі	102
15. На Проводах	106
16. Дайош свободу!	110
17. Шкода курки!	118
18. Трохи про кацапів	120
19. Опудало	126
20. Довідався	129
21. Хлоп'яча помста	133
22. Наші йдуть... .. .	140

**Este libro terminó de imprimirse en
el mes de octubre de 1974 en los
Talleres Gráficos “Dorrego”, avenida
Dorrego 1102, Bs. Aires, Argentina**

КАТАЛОГ ВИДАНЬ

ВИДАВНИЦТВА ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

в Буенос-Айресі, Аргентина.

ДИТЯЧІ ВИДАННЯ:

Ціна в дол.

Василь Дубина: Блакитні хмаринки — збірка віршиків і казок, ілюстрації в кольорах, стор. 32	1.50
Погідний Микола: Пригоди Котика Мурчика — казка з кольоровими ілюстр., стор. 36 ..	1.50
Погідний Микола: Марійка Лебідка... — збірка казок, ілюстрації в кольорах, стор. 32 ..	1.50
Погідний Микола: Ілля Муромець — староукраїнська билина з кольоровими ілюстраціями, стор. 32	1.50
Віктор Цимбал: Сонечко — збірка віршиків і казок, друк в кольорах, з ілюстр., стор. 32	1.—
Леонід Полтава: Лисячий базар — з кольоровими ілюстраціями (приготоване для друку)	
Ганна Черінь: Українські діти — збірка оповідань і казок, з кольоровими ілюстраціями (приготоване для друку).	

ГУМОР І САТИРА:

Степан Вусатий: Еміграція в поході — актуальні гуморески, стор. 192.	2.—
Гриць Мотика: Плямки на піднебінні — нещоденні історії із щоденного життя, стор. 192,	2.—
Бабай — вірші сатиричні і комічні, ілюстрації на кожній сторінці, ст. 112	1.50
Микола Понеділок: Вітаміни — гуморески, багато ілюстрацій, сторін 336	3.—
Микола Понеділок: Соборний борщ — гуморески, ілюстроване видання, стор. 400,	4.—
Іван Евентуальний: Проти шерсти — гуморески і пародії, стор. 208,	2.—

Ціна в дол.

Сміхоліна — короткі дотепи, кожна сторінка ілюстрована, стор. 192,	2.—
Панько Незабудько: У кривому дзеркалі — гуморески, сатири і фейлетони, стор. 176,	3.—
Панько Незабудько Холмські усмішки — гумористичні оповідання, стор. 152,	3.—
Микола М. Палій: Сентиментальна Україна — шкіци і фейлетони, стор. 128,	3.—
Щоденник Селепка Лавочки — гумористичні історії з Дивізії «Галичина», ілюстр., ст. 160	3.—
Календар-Альманах «МІТЛА» — єдине цього рода видання у світі, багато ілюстрацій, кожний річник має 128 сторін,	2.50

ОПОВІДАННЯ:

Василь Гайдарівський: А світ такий гарний... — ілюстровано, стор. 244,	3.—
Анатоль Галан: Невигадане — стор. 320,	4.—
Анатоль Галан: Розмова з минулим , — стор. 196,	3.—
Харитон Довгалюк: Кладка над потоком , стор. 212,	2.—
Федір Одрач: Півстанок за селом — стор. 292, ..	3.—
Іван Смолій: Зрада — стор. 152,	1.50
Струтинська Марія: Помилка д-ра Варецького , сторін 146,	1.50
Цуканова Марія: На грані двох світів: — ст. 259,	4.—

ПОВІСТІ, РОМАНИ:

Керч Оксана: Альбатроси — роман із життя мистецького Львова, стор. 312,	3.—
Коссовська Алла: Гірський Вовк — повість про підпілля на Кавказі і в Україні, стор. 196,	3.—
Остромира Марія: Над бистрим Черемошем — повість про Гуцульщину, стор. 300,	5.—
Остромира Марія: У досвітню годину — повість про Визв. Змагання, стор. 263,	5.—
Остромира Марія: Лемківщина в огні — повість про УПА на Лемківщині, стор. 264,	5.—
Острук Ярослава: Те, що роз'єднує — повість про причини польсько-українських роздорів в Галичині, стор. 258,	4.—

Ціна в дол

Острук Ярослава: Коли меркнуть зорі — роман з повоєнного Львова, стор. 267,	5.—
Харитон Довгалюк: Буревій — повість з волинського життя, стор. 245,	4.—
Харитон Довгалюк: Соколова дочка — повість про небезпеку гіппі в ЗСА, сторін 263, ..	5.—
Юрій Тис: Звідун з Чигирина — історична повість з часів Хмельниччини, стор. 232,	3.—
Святомир Фостун: Звідуни степових когорт — історична повість про участь Хмельницького в ХХХ річній війні на Заході, стор. 184, ..	3.—
Ясновський Пилип: Під рідним і під чужим небом — спогади піонера про життя в Канаді і в Півн. Америці, стор. 320,	3.—
Ганна Черінь: Їдьмо зі мною! — репортажі з поїздки по Америці і Канаді, стор. 244,	3.—

ПОЕЗІЯ:

Тарас Шевченко: Заповіт — в українській і чужих мовах (45 перекладів), ілюстровано, в твердій оправі, стор. 64,	1.50
Анатоль Галан: Хам — віршована повість про голод в 1933 р., стор. 112, ілюстровано, ..	2.—
Ганна Черінь: Небесні вірші — стор. 112	2.50
Ірина Дибко: На крилах дум — стор. 96,	2.50

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА:

Еміль Бруггер: Переживання швайцарця в Сов. Союзі , — спогади, ілюстр. стор. 48,	1.—
Життя Лазарка з Тормесу — перша гумористична повість в еспанській літературі, ст. 102, ..	1.50
Тамайо і Бавс: Нова Драма — п'єса, що започаткувала нову добу в театр. мистецтві, ст. 112, ..	2.50

★

«М І Т Л А» — журнал гумору і сатири, виходить кожного місяця від 1949 року. Кожне число багато ілюстровано, друк у двох кольорах.

Однорічна передплата всього чотири долари.

★

У В А Г А !

Для замовлень з Англії перераховуємо:
£1.— як рівновартість \$3.—

 Хто замовить книжок рівновартости \$ 10, то самі оплачуємо кошти реєстрованої пересилки; хто замовить на суму \$20.—, то оплачуємо самі кошти реєстрованої пересилки і даємо 20% знижки; хто замовить наших видань на суму \$30.— і більше — даємо 30% знижки та оплачуємо самі кошти реєстрованої пересилки.

**НЕ ПРОПУСКАЙТЕ ДОБРОЇ НАГОДИ ПРИДБАТИ
СОВІ ДЕШЕВО ЦІКАВУ Й ВАРТІСНУ УКРАЇНСЬКУ
КНИЖКУ!**

**Замовлення разом із чеком або моні ордером
просимо надсилати впрост на нашу адресу:**

Sr. Julian Serediak
Casilla de Correo 7 (SUCURSAL 7)
Buenos Aires, ARGENTINA.

★

**В 1975 році вийдуть друком у нашому ви-
давництві нові твори українських пись-
менників, що творять у вільному світі.**

★

**Наше видавництво приймає
для друку за рахунок замовни-
ка літературні твори, збірники,
наукові розвідки, журнали та
всі інші видання за поміркова-
ною оплатою, і доставляє їх ре-
гістровано до всіх країн віль-
ного світу. На бажання пода-
ємо докладніші інформації.**

